

SÜMEYYE
OGAT

TARİH ANABİLİM DALI

2023
MAYIS

T.C.
VAN YÜZÜNCÜ YIL
ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

GAZNELİLERİN
ÇÖKÜŞÜNE
KADAR BELH
SÜMEYYE OGAT

YÜKSEK
LİSANS
TEZİ

TARİH
ANABİLİM DALI

2023-MAYIS

T.C.
VAN YÜZÜNCÜ YIL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ORTA ÇAĞ TARİHİ ANABİLİM DALI

GAZNELİLERİN ÇÖKÜŞÜNE KADAR BELH

YÜKSEK LİSANS TEZİ

HAZIRLAYAN

Sümeyye OGAT

DANIŞMAN

Prof. Dr. Abdullah DUMAN

VAN-2023

KABUL VE ONAY

Sümeyye OGAT tarafından hazırlanan “Gaznelilerin Çöküşüne Kadar Belh” adlı tez çalışması aşağıdaki jüri tarafından OY BİRLİĞİ ile Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Anabilim Dalında YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak kabul edilmiştir.	
Danışman: Prof.Dr. Abdullah DUMAN Tarih, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Yüksek Lisans Tezi olduğunu onaylıyorum/onaylamıyorum	
Başkan: Unvanı Doç. Dr. Nevzat KELEŞ Tarih, Bingöl Üniversitesi Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Yüksek Lisans Tezi olduğunu onaylıyorum/onaylamıyorum	
Üye: Unvanı Dr. Öğr. Üyesi Vural ÖNTÜRK Tarih, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Yüksek Lisans Tezi olduğunu onaylıyorum/onaylamıyorum	
Yedek Üye: Unvanı Adı SOYADI Anabilim Dalı, Üniversite Adı Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Yüksek Lisans Tezi olduğunu onaylıyorum/onaylamıyorum	
Yedek Üye: Unvanı Adı SOYADI Anabilim Dalı, Üniversite Adı Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Yüksek Lisans Tezi olduğunu onaylıyorum/onaylamıyorum	
Tez Savunma Tarihi:	05/05/2023
Jüri tarafından kabul edilen bu tezin Yüksek Lisans Tezi olması için gerekli şartları yerine getirdiğini ve imzaların sahiplerine ait olduğunu onaylıyorum. Prof. Dr. Bekir KOÇLAR Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü	

ETİK BEYAN

Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü **Tez Yazım Kurallarına uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmada;**

- Tez içinde sunduğum verileri, bilgileri ve dokümanları akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi,
-
- Tüm bilgi, belge, değerlendirme ve sonuçları bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu,
-
- Tez çalışmada yararlandığım eserlerin tümüne uygun atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi,
-
- Kullanılan verilerde herhangi bir değişiklik yapmadığımı,
-
- Bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu

bildirir, aksi bir durumda aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarını kabullendiğimi beyan ederim. 05/05/2023

(Sümeyye OGAT)

Yüksek Lisans Tezi

Sümeyye Ogat

VAN YÜZÜNCÜ YIL ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

MAYIS/2023

GAZNELİLERİN ÇÖKÜŞÜNE KADAR BELH

ÖZET

Horasan'ın ana vilâyetlerinden birisi olarak bilinen Belh'in tarihi çok eskilere dayanmaktadır. Tarihte birçok farklı devlete ev sahipliği yapan şehre ilk yerleşen kabilenin kim olduğu tam olarak bilinmemekle birlikte burada M.Ö. 2000'li yıllarda Arîlere rastlanılmaktadır. Bununla beraber Belh'in siyasi tarihi Medler/Meyden (M.Ö. 758-550) ve Ahamenişler/Persler(M.Ö. 648-330)'le başlatılmaktadır. Perslerin M.Ö. 330 tarihinde Büyük İskender tarafından yıkılması ile bölge sırasıyla Selekiler/Selevkos Krallığı (M.Ö. 330-150), Arşaklılar/Parthlar (M.Ö. 250-M.S. 226), Akhunlar (440-710) ve Sâsânîlerin (226-31/226-651) hâkimiyetine geçti. 15/636'da Hz. Ömer (13-23/634-644) döneminde Horasan topraklarına adım atan İslâm ordusu, 30/651 yılında Belh şehrini ele geçirdi. Hulefâ-i Râşidîn (10-132/632-661) döneminden sonra Belh, Emevîlerin (41-132/661-750), hâkimiyetine geçti. Emevîlerin de 136/750'da Abbâsîler (132-655/750-1258), tarafından yıkılması ile Belh'te Abbâsîlerin saltanat dönemi başladı. Halife Me'mûn (24-218/813-833) döneminde Belh, 207/822 yılında kurulan Tâhirîlerin (205-259/821-879) eline geçti. Muhammed b. Tâhir (248-259/862-873) döneminde Saffârîler (247-393/861-1003) Devleti'nin kurucusu Ya'kûb b. Leys (247-265//861-879), 257/871 yılında Belh'i ele geçirdi. Ancak kendisinden sonra ailenin başına geçen Amr (265-287/879-900), aynı başarıyı sağlayamadı. Amr b. Leys'in 287/900 yılında Sâ mânî (203-389/819-999), emiri İsmail b. Ahmed (279-295/892-907) ile yaptığı Belh Savaşı'nda yenilip esir düşmesinden sonra buraya Sâ mânîler hâkim oldu. Sâ mânîlerin de 287/999 tarihinde yıkılması ile şehir Gaznelilerin (351-581/963-1186) ikinci başkenti olarak hizmet vermeye başladı.

Anahtar Kelimeler: Horasan, Belh, Sâ mânîler, Gazneliler, Sultan Mahmud.

Sayfa Sayısı: ix+88

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Abdullah DUMAN

Masters Thesis

Sümeyye Oğat

VAN YÜZÜNCÜ YIL UNIVERSITY

INSTITUTE OF SOCIAL SCIENCES

MAY/2023

BELH UNTİL the COLLAPSE of the GHAZNAVIDS

ABSTRACT

The history of Balkh, known as the second of the main provinces of Khorasan after Marw dates back to ancient times. Although it is not known exactly who the tribe that first settled in the city, which hosted, is here in B.C. Aryansa re encountered in the 2000s. However, the political history of Balkh begins with the Mades/Meyden (B.C. 758-B.C. 550) and the Achaemenids/Persians (B.C. 648-B.C. 330). Persians B.C. after its destruction by Alexander the Great in B.C. 330, the region was dominated by the Seleucids/Seleucus Kingdom (B.C. 330-B.C. 150), the Arsacids/Parthians (B.C. 250- B.C. 226), the Akhuns (440-710), and the Sassanids (226-31/226-651). In 15/636 Hz. During the reign of Omar (13-23/634-644), the Islamic army, stepping into the lands of Khorasan, captured the city of Balkh on 30/651. After the period of Hulefâ-i Raşidîn (10-132/632-661), Balkh passed under the rule of the Umayyads (41-132/661-750). With the collapse of the Umayyads by the Abbasids (132-655/750-1258) in 136/750, the reign of the Abbasids began in Balkh. During the reign of Caliph Me'mûn (24-218/813-833), Balkh passed into the hands of Tahirins (205-259/821-879) from Tevâif-i Mülûk, which was established in 207/822. During the reign of Muhammed b. Tâhir (248-259/862-873), the founder of the Saffarid State (247-393/861-1003), Ya'kûb b. Leys (247-265/861-879), captured Balkh in 257/871. However, Amr b. Leys, (265-287/879-900), who became the head of the family after him, could'nt achieve the same success. Amr b. Leys, in the year 287/900, the Samanid (203-389/819-999), King Ismail b. Ahmed (279-295/892-907) , after he was defeated and captured in the Battle of Balkh with the Samanids dominated here. With the collapse of the Samanids in 287/999, the city began to serve as the capital city of the Ghaznavids (351-581/963-1186).

Key Words: Khorasan, Balkh, Samanids, Ghaznavids, King Mahmud.

Number of Pages: ix+88

Thesis Advisor: Prof. Dr. Abdullah DUMAN

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	iii
ABSTRACT.....	iv
İÇİNDEKİLER.....	v
SİMGELER VE KISALTMALAR DİZİNİ	vii
ÖNSÖZ.....	viii
TEŞEKKÜR	ix
GİRİŞ	1
A. Horasan Bölgesi'nin Coğrafyası ve Fiziki Yapısı.....	1
A.a.Horasan'ın Coğrafyası.....	1
A.b. Horasan'ın Fiziki Yapısı.....	1
B. Belh'in İsmi, Coğrafyası ve Fiziki Yapısı	3
B.a. Beh'in İsmi.....	4
B.b. Belh'in Coğrafyası ve Fiziki Yapısı.....	4
1. İSLÂMÎ DÖNEME KADAR HORASAN'IN SİYASÎ TARİHİ	
1.1. Kuruluştan Pers İmparatorluğu'na Kadar Horasan.....	6
1.1.1. Pers İmparatorluğu'ndan Sâsânîlere Kadar Horasan.....	7
1.1.2. Sâsânî İmparatorluğu'ndan İslâmiyet'e Kadar Horasan.....	8
1.1.3. İslâmiyet'ten Sâsânîlere Kadar Horasan.....	9
2. KURULUŞTAN İSLÂM'IN FETHİNE KADAR BELH'İN SİYASÎ TARİHİ	
2.1. Belh'in Kuruluşu Üzerine Rivayetler.....	14
2.1.1. Kuruluştan İslâmiyet'in Fethine Kadar Belh.....	14
2.1.2. İslâm'ın Fethinden Sâsânîlere Kadar Belh.....	18
2.1.3. Emevîler ve Abbâsîler Döneminde Belh	20
3. GAZNELİLERİN ÇÖKÜŞÜNE KADAR BELH	
3.1. Sâsânîlerin Tarih Sahnesine Çıkmaları Sürecinde Belh.....	24
3.1.1. Sâsânîlerin Kuruluş Sürecinde Belh.....	27

3.1.2. Sâ mânîlerin Yükseliş Sürecinde Belh.....	31
3.1.2.1 Tâhirîler, Saffârîler ve Bânîcûrîler Döneminde Belh	31
3.1.2.2. Amr b. Leys ile İsmail b. Ahmed Arasında Yapılan Belh Savaşı (286/899).....	35
3.1.3. Sâ mânîlerin Gerileme Sürecinde Belh.....	36
3.2. Gaznelilerin Kuruluş Sürecinde Belh	41
3.2.1. Gaznelilerin Soyu Hakkında Genel Bir Değerlendirme.....	41
3.2.2. Gaznelilerin Kuruluşu Üzerine Rivayetler.....	42
3.2.3. Gaznelilerin Devletleşme Süresinde Belh.....	46
3.2.3.1. Sebük Tegin b. Cûk/Karabeckem.....	46
3.2.4. Sâ mânîlerin Çöküşü Döneminde Belh.....	48
3.3. Gaznelilerin Yükselişinde Belh	54
3.3.1. Mahmud b. Sebük Tegin b. Karabeckem.....	54
3.3.2. Sultan Mahmud'un Karahanlılar ile Münasebetleri.....	59
SONUÇ.....	64
KAYNAKÇA.....	65
ÖZGEÇMİŞ	
TEZ ORJİNALLİK RAPORU	

SİMGELER VE KISALTMALAR DİZİNİ

Bu çalışmada kullanılmış kısaltmalar, açıklamaları ile birlikte aşağıda sunulmuştur.

Kısaltmalar Açıklamalar

a.s.	: Aleyhisselam
a.g.e.	: Adı Geçen Eser
a.g.m.	: Adı Geçen Makale
b.	: bin
bkz.	: Bakınız
C.	: Cilt
Çev.	: Çeviren
H.z.	: Hazreti
M.Ö.	: Milattan Önce
M.S.	: Milattan Sonra
r.a.	:Radiyallahu anh
S.	: Sayı
S.A.V.	: Sallallahualeyhivesellem
Ss.	: Sayfa Sayısı
TDV	:Türk Diyanet Vakfı
TTKY	: Türk Tarihi Kurumu Yayınları
Vd.	: Ve Diğerleri
Y.	: Yıl
Yy.	:Yüzyıl

ÖNSÖZ

İslâm dünyasında şehir tarihçiliği, tarihî coğrafya ve fütühât alanındaki çalışmalar H. II./M. IX. asırda başlamıştır. H. III./ M. IX. yüzyıl ve sonraki dönemlerde İslâm tarihçileri, zikredilen alanlarda çok sayıda önemli eser kaleme almışlardır. Şehir tarihçiliği, tarihî coğrafya ve fütühât alanında kaleme alınan eserlerin araştırmalarda kıymet biçilemeyecek bir öneme sahip oldukları şüphesizdir. Tarihî araştırmalarda ana kaynaklarımızın önemli bir kısmını oluşturan bu eserlere dünya çapında verilen öneme paralel olarak ülkemizde de ilgi büyüktür. Son yıllarda bu eserlerin büyük bir bölümünün Türkçeye kazandırılarak araştırmacıların istifadesine sunulmuş olması bu ilgiyi ortaya koymaktadır.

Ders dönemim ve çalışmalarım esnasında şehirler ve bölgeler üzerine yapılan araştırmaları merakla inceledim. Şehirler olayların yükünü sırtlayan, tarihin oluşmasında önemli görevler üstlenen mekânlardı. Bu sebeple önceki medeniyetlere hizmet ettiği kadar İslâm tarihinin oluşmasında da emeği geçen şehirlerden birisini araştırmama konu yapmak istedim. Bu bağlamda Belh, kadîm tarihi, çok sayıda medeniyete ev sahipliği yapması, doğu ve batı ticaret yollarının üzerinde olması, stratejik ve kültürel önemi, İslâm tarihinde olayların akış güzergâhında olmasının yanında şimdiye kadar ciddi bir araştırmaya konu yapılmaması sebebiyle en fazla dikkatimi çeken şehir oldu.

Belh, tarihi milattan öncelere uzanan, Orta Çağ'ın sonuna kadar olayların akışına yön veren yerleşim yerlerinden birisidir. Şehrin siyasî, sosyal, ekonomik, stratejik ve kültürel tarihini bütün yönleri ile Yüksek Lisans tezinde ortaya koyabilmemizin mümkün olmadığının da farkındayız. Bu sebeple Belh'in kuruluşundan Gaznelilerin çöküşüne kadarki süreci araştırmamıza konu yapmanın daha uygun olduğunu düşündük.

Tezimiz giriş ve üç bölümden oluşmaktadır. Giriş kısmında Horasan ile Belh adının kökeni ve coğrafyası, birinci bölümünde Arilerin Horasan'a yerleşmelerinden Sâ mânîler'in bölgeyi ele geçirmelerine kadarki sürede bölgede hâkimiyet kurmuş olan devletler ele alınmaya gayret edilecektir. İkinci bölümde Belh'in kuruluşundan 30/651 yılında Müslümanların Belh'i ele geçirmeleri ile Dört Halife döneminden sonra Emevîler, Abbâsîler, Tâhirîler ve Saffâriilerin şehirdeki mücadeleleri ve Sâ mânî emiri İsmail b. Ahmed ile Sâffârî emiri Amr b. Leys'in arasında yaşanan Belh Savaşı'na kadar olan süreçten bahsedilecektir. Akabinde yapılan bu seferler sırasında Belh şehri üzerinde durulmaya gayret edilecektir. Gaznelilerin çöküşüne kadar Belh de üçüncü bölümün konusunu teşkil edecektir. Bu bölümde Sâ mânîlerin kuruluşundan yıkılışına kadar olan süreç genel hatlarıyla ortaya konulmaya çalışılacaktır.

TEŞEKKÜR

Öncelikle tez konumu seçmemde bana yardımcı olan, çalışmanın gerçekleştirilmesinde üç yıl boyunca değerli bilgilerini ve tecrübelerini benimle paylaşan, kendisine ne zaman danışsam sabırla ve ilgiyle yardımcı olan danışman hocam Prof. Dr. Abdullah DUMAN'a teşekkürü bir borç biliyor ve şükranlarımı arz ederim. Yine çalışmamda kaynak ve yöntem açısından bana yardımcı olan hocam Dr. Öğr. Üyesi Vural ÖNTÜRK'e teşekkürlerimi sunarım.

Sümeyye OGAT

GİRİŞ

A. Horasan Bölgesi'nin Coğrafyası ve Fiziki Yapısı

A.a. Horasan'ın Coğrafyası

Tarih boyunca birden fazla medeniyete ev sahipliği yapan Horasan'ın ismi eski Farsçada *hur/güneş* ve “*âsân/gelen, doğan*” kelimelerinden müteşekkil olup *güneşin doğduğu yer* ile *güneş ülkesi* anlamlarına gelmektedir. Ebü'l-Fidâ, bölge için *refahla ye* tabirini kullanmaktadır¹. Yine Ebü'l-Fidâ, Horasan topraklarını Rey'den güneşin doğduğu yere kadar veya Irâk-ı Arab ile Irâk-ı Acem sınırları içinde olan Hulvân Dağı'ndan güneşin doğduğu yere kadarki bölge olarak tanımlar². Öte yandan bölgenin adı kaynaklarda *Horasin*, *Horasaniye* ve *Harsi* şeklinde de geçmektedir.. Günümüzde çoğunluğu İran'da olmak üzere Afganistan ve Türkmenistan hudutları içerisinde yer almaktadır³. İslâm coğrafyacıları bölgenin sınırlarını farklı kaydetmektedirler. Bunlardan İbn Havkal'e göre Horasan'ın doğusunda Sicistan ve Hindistan, batısında Oğuz Çölü ve Cürcan, kuzeyinde Mâverâünnehir ve Huttal, güneyinde Fars Çölü, Deylem Dağlarına kadar Kumis, Cürcan, Taberistan ve Rey bulunmaktadır. İstahrî'nin kayıtlarında Horasan, doğusunda Sicistan ve Hindistan, batısında Oğuz Çölü/Mefâzetü Guziyye ve Cürcan, kuzeyinde Mâverâünnehir ile Huttal'ın arka kısmına düşen Türk ülkeleri, güneyinde ise Fars Çölü/Mefâzetü Fars ile Kûmis toprakları ile çevrilidir. Ebü'l-Fidâ ise Horasan'ın batıdan Cibal-Horasan arasındaki çöl ile Cürcan, doğudan Sicistan ve Hindistan, kuzeyden Mâverâünnehir ile Türkistan'ın bir kısmı ile çevrili olduğunu söyleyip geniş bir coğrafya olduğunu kaydeder. Bu bağlamda Horasan, İran'ın kuzeydoğusunda yer alıp doğusunda Hindistan, Sicistan, Huttal (Tacikistan'da Kul'ab çevresi) ve Gur (Orta Afganistan), batısında Cürcan, Deştikevîr'in bir kısmı, Taberistan ve Herat sınırları, kuzeyinde Türkmenistan'ın bir bölümü, Huttal, Harezm ve Mâverâünnehir toprakları, güneyinde ise Deylem Dağlarına kadar Kumis, Cürcan, Sind, Taberistan ve Kirman Çölü ile Rey arasındaki Fars eyaletinin toprakları bulunmaktadır⁴.

A.b. Horasan'ın Fiziki Yapısı

Horasan Bölgesi Orta Çağ'da coğrafi ve idari bakımdan stratejik bir öneme sahiptir. Horasan, dağlık bir coğrafya olup güneydoğu istikametinde kuzey Afganistan, Bend-i Türkistan, Sefîdkûh ile Hindikuş Dağlarına ulaşmaktadır. Dağlık bölgenin güneyinde yer alan Irak-ı Acem platosunun bir kısmı Horasan'a dâhil edilmektedir⁵.

¹ İsmail b. Muhammed b. Ömer el-Ma'rûf b. Ebî'l-Fidâ, (1840). *Takvîmü'l-Büldân*, Beyrût: Dârü's-Sâdr, 441-442; Ebü'l-Fidâ, (2017). *Takvîmü'l-Büldân*, (Çev. Ramazan Şeşen), İstanbul: Yeditepe Yayınları, 345; Osman Çetin, (1988). “Horasan”, *İslâm Ansiklopedisi*, XVIII, İstanbul: TDV Yayınları, 234.

² Ebî'l-Fidâ, 1840: 441; Ebü'l-Fidâ, 2017: 345.

³ Ebî'l-Fidâ, 1840: 442; Ebü'l-Fidâ, 2017: 345-346; Çetin, 1988: 234.

⁴ Ebî'l-Kâsım b. Havkal, (1992). *Kitâbü Sûretü'l-Arz*, Beyrut: Münteşeretü Daru Mektebetü'l-Hayat 373; İbn Havkal, (2017). *10. Asırda İslâm Coğrafyası*, (Çev. Ramazan Şeşen), İstanbul: Yeditepe Yayınları, 369; İstahrî, (2015). *Ülkelerin Yolları*, (Çev. Murat Ağarı) İstanbul: Ayışığı Yayınları, 203; Ebî'l-Fidâ, 1840: 441; Ebü'l-Fidâ, 345.

⁵ Ebî'l-Fidâ, 1840: 441; Ebü'l-Fidâ, 2017: 345; İbn Havkal, 1992: 373; 341; İstahrî, 2015: 204.

Kuzey Horasan'ı Elbruz Dağlarına ve Pamir'e bağlayan Şah Cihan, Aladağ ve Kûbînâlûd dağ silsilesi 3000 metreyi aşmaktadır⁶. Elbruz Dağları 5670 metre yüksekliğindeki Kûh-i Baba ile Hindikuş Dağlarına bitişiktir. Bu dağlar ise İran platosundan ayrılarak Hazar'a bağlanmaktadır. Bölgenin kuzeyinde Türkistan, Siyahkûh, Sefîdkûh, Türkmenistan boyunca devam eden Küpet, Allah-u Ekber, Gülistan, Karadağ, Hazarmescid ve Kafkasya'ya kadar devam eden sıra dağlar, güneyinde Herat ve Belh'in arasındaki Kûh-i Baba Sıradağları, Elbruz, Pamir sıradağları ile Hindikuş Dağları bulunmaktadır. Yükseklikleri 3000 metreyi aşan bu iki dağ silsilesinin arasında yüksekliği 3000 metreyi bulan bir yayla yer almaktadır. Yaylanın batısında Etrek ile Cürcan Nehirleri, doğusunda Keşfirûd, güneyinde Irak-ı Acem'e kadar uzanan Deşt-i Kevir isimli tuz çölü vardır. Çoğunluğu dağlık bir bölge olan Horasan'ın bir bölümü de çöllerle kaplıdır. Öte yandan Deşt-i Kevîr'in güneydoğusunda yer alan Deşt-i Lut ile Sistan'daki Hilmund/Hilmend havzası bölgenin en meşhur çölleri sayılmaktadır⁷.

Horasan bölgesi sert-karasal bir iklime sahiptir. Bölgenin güneyinde çöl ikliminin olması sebebi ile su oldukça kıttır. Buna karşın kuzeyinde sürekli esen nemli rüzgârlardan dolayı dağlara önemli miktarda yağmur düşmektedir. Öte yandan bölgede yazlar sıcak, kışlar ise soğuk geçtiği için sıcaklık farkı oldukça yüksektir. Sert-karasal iklim sebebi ile bölgede otlak alanlar çok olup Akçaağaç, Meşe ile Ardıç gibi ağaç türleri bolca bulunmaktadır. Bölgenin güneyi ile kuzeyi arasındaki iklim farklıdır. Kuzeyde nem olması sebebi ile toprak tarıma elverişli iken güneye inildiğinde yağmurun seyrelmesi ile yeşillik alan azalmakta ve yaşam koşulları zorlaşmaktadır⁸.

Horasan'ın en önemli nehirlerinden ikisi Etrek ve Cürcan'dır. Bu iki nehir kuzeydeki dağlardan Hazar Denizi'nin güneydoğusuna dökülür. Dar ve derin vadilerden hızlı bir şekilde akan nehirler suların coşkun olduğu zamanlarda sulama amaçlı kullanılırlar. Bölgenin en önemli nehirlerinden bir diğeri de meşhur Ceyhun/Amuderya'dur. Ceyhun Nehri, Orta Asya'nın en uzun nehirlerinden biri olup Tirmiz, İsferayin ve Horasan'ın diğer bölgelerinden geçip Harezm topraklarına kadar uzanarak Aral Gölü'ne dökülür. Bölgenin Merv, Herat, Hiran, Atrek, Kali, Mure, Rad-i Şur gibi başlıca nehirleri de bulunmaktadır. Bu verimli nehirlerin dışında Mureh, Herirûd, Keş ve Firûd gibi düzenli bir rejime sahip olmayan ve suları tuzlu olup sulamada kullanılamayan elverişsiz nehirler de bulunmaktadır⁹. Coğrafyanın kuzeyinde nemin bol olması ile bu topraklarda buğday, pirinç, safran, tütün, yer fıstığı, pamuk, üzüm, limon, kavun, kayısı, incir, nar ile badem gibi ürünler üretilmektedir. Hayvancılıkta ise koyun, keçi, en-Necâtî denilen deve türü ile at gibi hayvanlar yetiştirilmektedir¹⁰. Horasan, İran ile Orta Asya topraklarının arasında olmasından dolayı farklı devletlerin hâkimiyetlerine şahitlik etmiştir. Bu bağlamda bölge zengin bir tarihi kültüre sahiptir¹¹.

⁶ Ebi'l-Fidâ, 1840: 442; Ebü'l-Fidâ, 2017: 350; İstahrî, 2015: 210; İbn Havkal, 1992: 370.

⁷ İstahrî, 2015: 204; Çetin, 1988: 234-235.

⁸ Ebi'l-Fidâ, 1840: 442; Ebü'l-Fidâ, 2017: 371; İstahrî, 2015: 209.

⁹ İbn Havkal, 1992: 348.

¹⁰ İbn Havkal, 1992: 350.

¹¹ İstahrî, 2015: 210; İbn Havkal, 1992: 348; Çetin, 1988: 234.

Horasan Bölgesi'nin stratejik, jeopolitik, siyasi, ekonomik, sosyal ve kültürel öneme sahip çok sayıda şehri bulunmaktadır. Merv, Herat, Nesâ, Serahs ve Nişâbûr en önemlileri arasındadır. Bu şehirlerden birisi de tezimize konu olan ve Horasan'ın başşehri olarak kabul edilen Belh'tir¹².

B. Horasan'ın Kadîm Şehirlerinden Belh'in İsmi ve Coğrafyası

B. a. Belh'in İsmi

Geçmiş çok eskilere dayanan ve birçok farklı devlete başkentlik yaptığı bilinen Belh şehri, Horasan Bölgesi'nin ana vilâyetlerinden birisi olarak kabul edilmektedir. Tarihte farklı inanç, kültür ve siyasi otoriteye ev sahipliği yapan Belh'in çok sayıda ismi bulunmaktadır¹³. Belh şehri adı Farsça/Persçe'da Bahtriş, Zerdüştlük dininin kutsal kitabı olan Avesta'da Bâhdi/Bahdrî, Grekçede ise eski Dehâs Irmağı'nın ismi olan Bakres/Baktres olarak geçmektedir. Şehir barındırdığı kültür ve medeniyetlere bağlı olarak da farklı isimlerle anılmaktadır. Ya'kûbî'nin Horasan'ın merkezi dediği Belh,¹⁴ çok sayıda din, dil, ırk ile mezhebin yerleşim alanı olmuştur. Yine İslâm dini ve medeniyetinin yayılmasında önemli bir rolü üstlenmiş ve tarih boyunca farklı unsurlara ev sahipliği yapmıştır. Bütün bu sebeplerden dolayı şehir, *Beldelerin Anası* manasına gelen “Ümmü'l-Beled” unvanını almayı hak etmiştir. İlmî merkezi olarak da bilinen Belh, Hezâr Şehir, Şehr-i Âriya, Mervarîd-i Şark, Serzemîn-i Tillayî gibi isimlerle de anılmaktadır. Belhü'l-Hüsnâ, Dârü'l-İctihâd, Dârü'l-İslâm, Kubbetü'l-İslâm, Hayrû't-Turâb ve Nevbahâr gibi isimleri de olan Belh şehri Horasan'da kültürün, dinin ve ilmin merkezlerinden biridir. Tarihte Horasan'ın incisi olarak da bilinen Belh şehri V. asra kadar Merv, Nişâbûr, Herat gibi Horasan'ı temsil eden dört büyük şehirden birisi olarak kabul görmüştür¹⁵.

B. b. Belh'in Coğrafyası ve Fiziki Yapısı

Doğunun ve batının kültürel birikimini bir arada tutan Belh, İslâm tarihçileri ve coğrafyacıları için bir kültür merkezi olarak görülmektedir. Ticari yolların kesiştiği bir noktada bulunan şehir, Horasan'ın üçte birini kapsamaktadır. Bedehşân'dan Balamuğrab'a kadar uzanan bölge Belh olarak isimlendirilmektedir¹⁶. Batlamyus'a göre 115° boylam ile 37° enlemde yer alan¹⁷ Belh şehrinin kuzeyinde Ceyhun ve Tirmiz, güneydoğu ve güneybatısında Elbruz Dağlar'ı, batısında Cüzcan ve Merv şehirleri, doğusunda Toharistan bulunmaktadır¹⁸.

¹² İstahrî, 2015: 252; İbn Havkal, 1992: 348; Ebî'l-Fidâ, 1840: 443; Ebü'l-Fidâ, 2017: 350.

¹³ İstahrî, 2015: 252; Mohammad Yasir Mahdi, (2011). “Türk-İslâm Kültür Merkezlerinden Biri Olarak Belh Şehri”, *Konya Necmeetin Erbakan Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü*, 18, Konya: 221.

¹⁴ Şihâbüddîn Ebî Abdillâh Yâkût b. Abdillâh el-Hamavî er-Rûmî Bağdadî, (1977). *Mûcemü'l-Büldân*, I, Beyrut: Dâru Sadr, 479.

¹⁵ İstahrî, 2015: 252; Çetin, 1988: 235; Tahsin Yazıcı, (1992). “Belh”, *İslâm Ansiklopedisi*, V, İstanbul: TDV Yayınları, 410; 252.

¹⁶ Renê Grousset, (1970) *The Empire of the Steppes a History of Central Asia*, (Trs: Naomi Walford), XXI, New Brunswick New Jersey: Rutgers University Press, 40; Yazıcı, 1992: 411; Mahdi, 2011: 221.

¹⁷ Yâkût el-Hamevî, 1977: 479.

¹⁸ İstahrî, 2015: 204; Çetin, 1988: 234-235; V.V. Barthold, (1990). *Moğol İstilasına Kadar Türkistan*, Ankara: TTK Yayınları, 81-83.

Günümüzde ise bir harabe olup Afganistan'ın kuzeyinde küçük bir şehirdir¹⁹. İbn Havkal'e göre Belh şehri yüksek bir düzlükte olup en yakın dağa 4 fersah/25 km uzaklıktadır. İstahrî'nin kayıtlarına göre ise şehrin en yakınında bulunan Kûh Dağı'na mesafesi 4 fersah/24 km'tır²⁰. Horasan'ın hatta Türkistan'ın en eski şehirlerinden biri olan Belh'in İbn Havkal ile İstahrî'nin kayıtlarına göre "on değirmen döndürür" anlamına gelen Dehâs isimli bir nehri bulunmaktadır²¹. Buna karşılık İbn Hurdazbih ile Ya'kûbî şehirden 10 merhale uzaklıkta olan Belh isimli bir nehrin olduğunu kaydeder. Bu nehir kaynaklarda Balkhab olarak da geçmektedir²².

Hüdûdü'l-Âlem'de İbn Hurdazbih ile Ya'kûbî'nin ifadelerini destekleyen bilgilerin olduğu görülmektedir. Eserde zikredilenlere göre Bâmiyân bölgesinden çıkıp Madr ve Ribât-ı Kervân sınırlarının kenarından geçen Belh isimli bir nehir bulunmaktadır. Aynı zamanda Belh Nehri'nin suyunun tamamı şehirde yapılan tarım faaliyetlerinde kullanılmaktadır. Yine şehrin dış mahallelerinde çok sayıda bataklık bulunmaktadır²³.

Bugün Afganistan'ın sınırları içerisinde olan Belh Nehri, ülkenin kuzeyinde bulunan Hindikuş Dağları'ndaki Bend-i Âmir'den doğar ve Belh vilâyeti boyunca akarak Mezâr-ı Şerîf çevresindeki bozkırlarda kaybolur. Belh Nehri'ne yakın yerlerde yaşayan yerli halk su ihtiyaçlarını buradan giderirdi. İbn Havkal'e göre Belh, Horasan'ın en çok askeri hazırlığı olan, itibarı en yüksek ve en çok vergi toplanan şehirlerinden birisidir²⁴. İslâm coğrafyacılarından İstahrî, şehrin etrafının surlarla çevrili olduğunu kaydederken, Ya'kûbî şehrin önünde ve arkasında olmak üzere iki surun bulunduğunu ifade eder²⁵. Yine İstahrî'nin kayıtlarına göre şehrin Harezmi Denizi'ne kadar olan çevresinin tümü çöllerle kaplı olup, Toharistan, Huttal, Bencehîr, Beyzehşân ve Bâmiyan arazilerine bağlıdır²⁶.

İbn Havkal, şehre açılan kapıyı "Cik" olarak ifade ederken, İstahrî şehrin çok sayıda kapısı olduğunu ve en önemlilerinin Bâû'n-Nûbahar, Bâbü Rahbe, Bâbu'l-Hadîd, Bâbu'l-Yahûd, Bâbü'l-Şistand ile Bâbu Yahyâ olduğunu söyler²⁷. Yâkut el-Hamevî'ye göre Belh, ticaretin yoğun yapıldığı ve tüccarların uğrak noktalarından olan önemli bir şehirdir. Yine Yâkut el-Hamevî'ye göre burada bol ürün yetiştirilir ve ardından Harezmi ile Horasan'a dağıtılırdı²⁸. İbn Havkal, şehirde turuncgil çeşitleri, şeker kamışı ve nilüfer gibi her yerde bulunmayan güzel kokulu çiçeklerin yetiştiğini söyler²⁹.

¹⁹ İbn Havkal, 1992: 377; Ya'kûbî, (2002). *Ülkeler Kitabı*, (Çev. Murat Ağarı), İstanbul: Ayışığı Yayınları, 90; Çetin, 1988: 235; Mahdi, 2011: 221.

²⁰ İstahrî, 2015: 250; İbn Havkal, 1992, 355.

²¹ İstahrî, 2015: 244; İbn Havkal, 1992: 378;

²² İbn Hurdazbih, (2019). *Yollar ve Ülkeler Kitabı el-Mesâlik ve'l-Memâlik*, (Çev. Murat Ağarı), İstanbul: Ayışığı Yayınları, 37-38; Ya'kûbî, 2002: 75.

²³ İbn Hurdazbih, 2019: 38; Ya'kûbî, 2002: 305; V. Minorsky, (2020). *Hüdûdü'l-Âlem Minel Meşrik İlel Magrib* (Çev. Abdullah Duman-Murat Ağarı), İstanbul: Ayışığı Yayınları, 74.

²⁴ İbn Havkal, 1992: 378.

²⁵ İstahrî, 2015: 244; Ya'kûbî, 2002: 305.

²⁶ İstahrî, 2015: 244.

²⁷ İstahrî, 2015: 244; İbn Havkal, 1992: 380.

²⁸ Yâkut el-Hamevî, 1977: 65.

²⁹ İbn Havkal, 1992: 380.

Ya'kûbî, Belh'i Horasan'ın en zengin şehirlerinden biri olarak kabul edip şehirde dağların eteklerinde yoğun ziraat yapıldığını, pamuk, buğday, arpa ekildiğini, limon, nar, üzüm, badem gibi meyvelerinin ve ardıç, çınar, misvak ile tütün gibi şifalı bitkilerin yetiştirildiğini kaydeder. Yine Ya'kûbî, şehirde kükürt ve kurşun madenlerinin bulunduğunu, kaliteli tilki derileri ile kürklerin üretildiğini ifade eder³⁰. Dönemin en önemli ticaret yollarından biri olarak bilinen İpek Yolu, Belh şehrinde Ceyhun, Kabul, Mâverâünnehir geçitlerini aşarak Hindukuş Dağları'ndan Bamiyân ve Peşâver üzerinden Hindistan'a giderdi³¹.

Hüdûdü'l-Âlem'de geçen ifadelerle göre Belh, eskiden Sâsânî hükümdarlarının ikametgâhı olan önemli bir şehirdi. Aynı zamanda şehirde Sâsânî İmparatorluğu'nun mimarisinin örneklerini gösteren çok sayıda eserler bulunurdu. Eserde Belh, Nevbihâr olarak isimlendirilmektedir. Bununla birlikte şehrin o dönemde zengin, ihtişamlı ve tüccarların uğrak noktalarından biri olduğu da kaydedilmektedir. Aynı kaynağın ifadesine göre Belh, Hindistan'ın ticari merkezlerinden birisidir ve Bâmiyân'dan gelen büyük bir nehre sahiptir. İsmi zikredilen nehir, Belh yakınlarında on iki kola ayrılarak şehri boydan boya geçmektedir. *Hüdûdü'l-Âlem*'e göre şehir, Şehristân isimli bir muhkem kale ile çevrilidir. Bu bağlamda Belh'in etrafının surlarla çevrili olduğu anlaşılmaktadır³². İslâm dünyasının önemli isimlerinden olan İbn Battûta da kaleme aldığı *Seyahatnâme*'sinde kısaca Belh hakkında bilgi vermektedir. *Seyahatnâme*'de kaydedilenlere göre Belh'te eskiden büyük bir mescid vardı. Aynı eserde mescidin bir kadın tarafından yaptırıldığı ve kadının kocasının da Abbâsîlerin Belh valisi Davud b. Ali/Davud b. Abbas olduğu yazılmaktadır³³. Belh, tarih boyunca farklı unsurlara ev sahipliği yaptığından çok sayıda istilalara ve yıkımlara maruz kaldı. Bu istila ve tahripler İslâmî dönemde de gerçekleşti. Bununla birlikte Belh'in, ilk olarak Horasan fethi esnasında Halife Osman döneminde Araplar tarafından tahrip edildiği bilinmektedir. Şehir Emevîler dönemine kadar harabe halinde kaldı. Emevîler döneminde Horasan valisi Esed b. Abdullah el-Kasrî (ö. 120/738)'nin emri ile 107/725 yılında Belh, Bermekiler tarafından tamir edildi. 234/848 yılından sonra Belh, Hâşim b. Mâhîcûr (ö. 243/557-58)'un torunu Davud b. Abbâs (ö. 259/873)'ın idaresine girdi. Davud b. Abbâs, Belh ve civarında çok sayıda yapıyı inşa ettirerek şehrin eski itibarını kazanmasına vesile oldu. Ancak Saffârîler döneminde Belh 256/870 yılında tekrar tahrip edildi. Bu durum Sâmânîlere kadar devam etti. Sâmânîler döneminde şehir yeniden imar edildi ve merkezden atanan valilerce yönetildi. Cengiz Han zamanında bir ayaklanmanın olduğu ve o esnada Belh'in tahrip edildiği bilinmektedir³⁴. İbn Battûta'nın *Seyahatnâmesi*'nde nakledilenlere göre Belh, XIV. asrın ilk yarısında bile harabe halindeydi. Şehir her ne kadar sonradan tamir edilse de eski ihtişamını kazanamadı³⁵.

³⁰ Ya'kûbî, 2002: 90-91.

³¹ Mehmet Tezcan, (2007). "İpek Yolu'nun İran Güzergâhı ve İpek Yolu Ticaretine İran Engelleme", *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 1 (3), Ankara: 100

³² Minorsky, 2020: 109.

³³ Ebû Abdullah Muhammed İbn Battûta Tanci, (2000). *İbn Battûta Seyahatnâmesi*, I, (Çev. A. Sait Aykut), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 555-556.

³⁴ İbn Battûta, 2000: 555-557.

³⁵ İbn Battûta, 2000: 555-557.

1. İSLÂMÎ DÖNEME KADAR HORASAN'IN SİYASİ TARİHİ

1.1. Kuruluştan Pers İmparatorluğu'na Kadar Horasan

Horasan, farklı coğrafyalarla kurmuş olduğu siyasi, ekonomik, etnik ve kültürel bağlar ve stratejik konumundan dolayı geçmişten bu yana çeşitli kavimlerin geçit güzergâhı bazı kavimlerin de devlet kurdukları bir bölge oldu. Tarihte farklı siyasi otoritelerin hâkimiyeti altına giren Horasan bu özelliği ile önemini günümüze kadar muhafaza etmeyi başardı. Bölge sahip olduğu sert-karasal iklimden dolayı yaşama fazla elverişli değildi. Fakat zamanla iklimin ılımanlaşması ile beraber farklı ulusların yaşam merkezlerinden biri haline geldi³⁶

Horasan'da ilk yerleşim yeri kuranların Hint-Avrupa kökenli olan Ârî ırkı olduğu söylenmektedir. Ârîler'in M.Ö. 2000'li yılların ortalarında kuzeyden Baktria bölgesine göç edip iki kola ayrıldıkları ve bu iki koldan birinin İran'a diğer kolunun da Kuzey Hindistan'a gelerek yerleştiği bilinmektedir. Bununla birlikte Hunlar (376-469), Göktürkler (552-744), Eftalitler/Akhunlar (440-710), Emevîler (41-132/661-750), Abbâsîler (132-655/750-1258), Sâmânîler (203-389/819-999), Gazneliler (351-581/963-1186), Selçuklular (431-707/1040-1308) ve Moğollar Horasan'da hâkimiyet kuran başlıca devletler olarak kabul edilmektedir. Ancak bölgenin siyasi tarihi Med İmparatorluğu (M.Ö. 758-550), İskitler/Sakalar (M.Ö. VIII-M.Ö. VII) ve Ahameni/Ahameniş/Pers İmparatorluğu (M.Ö. 550-M.Ö. 330) ile başlatılmaktadır³⁷.

Horasan'da Perslerden önce Sakalar ve Medler hüküm sürmekteydi. Bu iki kavim bölgenin hâkimiyeti için sürekli karşı karşıya geldi. Belh ve Merv civarında hüküm süren Sakalar, Merv'den Hindukuş Dağlarına kadar olan Horasan'ın doğu ile kuzeyine düşen geniş alana sahiptiler. Fakat Med İmparatorluğu'nun gücü karşısında zamanla zayıflama dönemine girdiler³⁸. Asurluların *Amada*, *Mada* isimlerini verdikleri Medler, zamanla çevredeki kavimlerin topraklarını işgal etmeye başladılar³⁹. Kazvin'in doğusundan İran'ın kuzeybatısına kadarki bölgeyi kendilerine vatan yapan Medler, sınırlarını kısa sürede batıda Kızılırmak, güneyde İran ve kuzeyde Hazar Denizi'nden Kafkaslara kadar genişlettiler. Bu dönemde Persler, Med İmparatorluğu'nun bünyesindeydiler. Zamanla güçlenen Persler, Med İmparatoru Astyages (M.Ö. 585-M.Ö. 550)'i M.Ö. 550 yılında yenerek Pers/Akhamenid/Ahameniş İmparatorluğunu kurdular⁴⁰.

³⁶ İbn Havkal, 1997: 380; Çetin, 1988: 234; Cihan Piyadeoğlu, (2012). "Güneş Ülkesi Horasan Büyük Selçuklular Dönemi", *Bilge Kültür Sanat Yayınevi*, 1 (3), İstanbul: 15-29.

³⁷ Çetin, 1988: 235, Abdolvahid Soofizadeh, (2017). "Tarihte Horasan'ın Yeri (İslâmiyet Dönemi)", *DTCF Dergisi*, 1 (58), İstanbul: 12-15

³⁸ İhami Durmuş, (2008). "İskit İmparatorluğu'nun Yıkılış Nedenleri", I, *Akademik Bakış Dergisi*, 2, İstanbul: 209; Casabonne Olivier, (2012). "Akamenid İmparatorluğu: Büyük Kral ve Persler Son Tunç Çağı'ndan Helenistik Döneme Anadolu'nun Arkeoloji Atlası", (Ed. Necmi Karul), *Doğan Burda Yayınları*, 2 (2), İstanbul: 188.

³⁹ Tezcan, 2007: 101; Durmuş, 2008: 210; Olivier, 2012: 188.

⁴⁰ Şemsettin Günaltay, (1987). *İran Tarihi En Eski Çağlardan İskender'in Asya Seferine Kadar*, I, Ankara: TTK Yayınları, 127; Amelie Kuhrt, (2010). "Eskiçağ'da Yakınoğu: Yaklaşık MÖ 3000-330", (Ed. Ali Berktaş), *Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları*, 2, İstanbul: 361; Eray Karaketir, (2018). "Persler Anadolu'da: Büyük Kyros'un Lydia Seferi ve Sonuçları", *Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, 1 (2), Konya: 3.

1.1.1. Pers İmparatorluğu'ndan Sâsânîlere Kadar Horasan

Medlerin topraklarında kendi İmparatorluğunu kuran Pers ya da Ahameni İmparatoru Büyük Kyros (M.Ö. 559-M.Ö. 530), ismini zikrettiğimiz zaferden sonra Medlerin başkenti olan Ekbatana/Hemedan'ı le geçirerek Batı İran'da tam anlamıyla bir hâkimiyet sağladı. Büyük Kyros, 530 yılında doğu bölgesine yaptığı seferi ile sınırlarını Siriderya/Seyhun'yı kadar genişletti. M.Ö. 529'da Kyros'un ölümü ile yerine oğlu Kambyses (M.Ö. 530-M.Ö. 552) geçti⁴¹. Kambyses de babasının izlediği politikayı takip ederek ülke sınırlarını genişletti ve İran ile Mezopotamya topraklarının büyük bir bölümüne sahip oldu. Hükmedilen toprakların genişlemesi ile İmparatorluk, III. Darius/Dârâ (M.Ö. 336-M.Ö. 332) zamanında satraplıklara/eyaletlere bölündü. Ancak zamanla satraplıkların arasında etnik mücadeleler başladı. Çünkü bu eyaletler coğrafi özelliklere göre değil, ırklara göre kurulmuştu. Bu bağlamda idareyi kolaylaştırmak için uygulanan bu sistem imparatorluğun zayıflamasına sebep oldu⁴². M.Ö. 490'da Yunanlılar ile yapılan Marathon Savaşı'nda yenilen Persler, dönemin yeni bir gücü olan Makedonya İmparatorluğu (M.Ö. 808-M.Ö. 148) ile karşı karşıya geldi⁴³. M.Ö. 336'da babası II. Philippos/Filip (M.Ö. 382-M.Ö. 336) ölümü ile Makedonya Krallığı'nın başına geçen Kral İskender (M.Ö. 336-M.Ö. 323), sınırlarına yeni topraklar katmak için harekete geçti. M.Ö. 335'de Yunan, Atina ve Theboileri kendine bağlayan Kralın sonraki rotası Asya oldu. Makedonyalıların yola çıktığını haber alan Pers İmparatoru III. Dairus da savaş için hazırlıklara başladı⁴⁴.

Kral İskender, Yunan topraklarından Grenikos/Biga Çayı/Çanakkale'a doğru hızla hareket etti. M.Ö. 333 yılı Sonbaharında İssos Ovası/Hatay'nda karşı karşıya gelen tarafların arasında şiddetli bir savaş başladı. Makedonya İmparatorluğu'nun karşısında dengesini kaybeden Pers ordusu, savaşta ağır kayıplar vererek yenilgiye uğradı. Kralları Darius ise Babil'e kaçmak zorunda kaldı. Zaferin ardından M.Ö. 330'da İran dâhil Merv'e kadar olan bölge Büyük İskender'in eline geçti. Kaynaklardan elde ettiğimiz bilgilere göre Belh'in de dâhil olduğu bazı Horasan şehirlerinin Makedonya kralı tarafından kurulduğu kaydedilmektedir. Büyük İskender, Yunanistan, Anadolu, Mısır, Suriye, İran ve Belh merkezli Baktria gibi dönemin önemli kültür bölgelerini ele geçirdikten sonra yönünü Hindistan'a çevirdi. Hint seferlerine başlamadan önce de ele geçirdiği bölgelere başarılı subaylarını bıraktı. M.Ö. 327'de Baktria bölgesinden ayrılan kral, Hindukuş Dağlarını ikinci defa geçip Hint topraklarına yöneldi. M.Ö. 323'te İskender'in ölümü ile yaşanan taht kavgaları imparatorluğun parçalanmasına neden oldu. Krallık, Ptolemaios (M.Ö. 305-M.S. 30), Makedonya (M.Ö. 808-M.Ö. 168), Pergamon (M.Ö. 241-M.Ö. 133) ve Selevekos/Seleucus Krallığı (M.Ö. 323-M.Ö. 63) olarak dörde ayrıldı.⁴⁵

⁴¹ Tezcan, 2007: 101; Durmuş, 2008: 210-211; Karaketir, 2018: 5.

⁴² Tezcan, 2007:101; Karaketir, 2018: 5.

⁴³ Mirhând Muhammed b. Havendşah b. Mahmud, (2019). *Tarih-i Ravzatü's-Safâ Fî Sireti'l-Enbiyâ ve'l-Muluk ve'l-Hülefâ*, (Çev. Mürsel Öztürk), Ankara: TTK Yayınları, 627.

⁴⁴ Ahmed b. Yahyâ el-Belâzüri, (2013). *Futûhu'l-Büldân*, (Çev. Mustafa Fayda), İstanbul: Siyer Yayınları, 75.

⁴⁵ Cuma Ali Yılmaz, (2016). *Büyük İskender'in Hayatı ve Faaliyetleri*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Fırat Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ: 176.

Bu dağılma ile İran topraklarında Selevkos Krallığı dönemi başladı. Kral Selevkos (M.Ö. 305-M.Ö. 281), önce Dicle Nehri kıyısında kurduğu Selevkeia'yı sonra da Antakya şehrini merkez yaptı⁴⁶. Krallığın batıya önem vermesi ile Horasan'daki eyaletler bağımsız hareket etmeye başladı. Bu eyaletlerden biri de Parthia idi. Parth/Parni kabilesinin reisi Arşak/Arsakes (M.Ö. 247-M.Ö. 217), Selevkos iktidarına karşı isyan etti. Kısa sürede diğer kavimleri yanına çeken Arsakes M.Ö. 238'de Parth Krallığı'nı (M.Ö. 247-M.Ö. 224) kurup Selevkos Krallığı'nın Horasan'daki topraklarını ele geçirdi⁴⁷. M.Ö. I. yüzyılın başlarından itibaren Horasan bölgesi İskitler, Kuşhanlar (M.Ö. 30-M.Ö. 375) ve Parthların mücadelelerine sahne oldu⁴⁸.

Bölgenin hâkimiyeti için birbirleri ile savaşan İskitler ile Parthlar Horasan'ı kendi aralarında paylaştılar. Buna göre İskitler bölgenin doğusunda Parthlar ise batısında hüküm süreceklerdi. Ancak zamanla bu mücadelelerde üstün gelmeye başlayan İskitler, Parthların Horasan'daki hâkimiyetlerine son verdiler. İskitler, hem Buhârâ merkezli Soğdian/Soğdiana hem de Belh merkezli Baktria bölgesini fethedip M.Ö. 224'te Parthları ortadan kaldırdılar. Ardından Horasan için bu defa Altay Dağları'ndan Asya topraklarına göç eden Kuşhanlar ile mücadele etmeye başladılar⁴⁹. Kısa sürede diğer Türk boylarını da itaatleri altına alıp Horasan'da güçlü bir devlet haline gelen Kuşhanlar, zayıf hükümdarların gelmesi ve iç isyanların artması gibi sebeplerden dolayı zayıflama dönemine girdiler. Kuşhanların ardından Horasan bölgesine Akhunlar/Eftalitler gibi farklı Hun boyları yerleşti⁵⁰. Bu dönemde Sâsânîlerin (226-31/226-651) tahtında oturan Behram-ı Gûr (420-438) Akhunları bertaraf edip haraca bağladı. Onun döneminden sonra Akhunlar, Sâsânîlerin hudutlarını tekrar tehdit etmeye başladılar ve Sâsânîlerin taht kavgalarından yararlanarak Horasan'da varlıklarını zorla kabul ettirdiler⁵¹.

1.1.2. Sâsânî Devletinin Hâkimiyetinden İslâmî Döneme Kadar Horasan

Horasan'da güçlenen Sâsânîlerin karşısına bu defa doğudan gelen Akhunlar çıktı. 465-466 yıllarında yönlerini güneye çevirip ardından Soğdiana Bölgesi'ne gelen Akhunlar/Eftalitler, Sâsânî halkına üstünlüklerini zorla kabul ettirdiler ve burada kendi hâkimiyetlerini kurdular. Kaynaklarda Hyon/Kionit/Hyonaye ve Eftalit gibi isimlerle kaydedilen Akhunlar, kısa sürede güçlenip Soğdiana Bölgesi'ni tamamen ele geçirdiler. Akhunlar, Buhârâ merkezli Soğdiana ve Toharistan'da hâkimiyetlerini sağlamlaştırdıktan sonra Mâverâünnehir ve Horasan için Sâsânîler ile mücadele etmeye başladılar⁵².

⁴⁶ M. Şemsettin Günaltay, (1948). *İran Tarihi*, I, Ankara: TTK Yayınları, 246-258,

⁴⁷ Kevser Taşdöner Özcan, (2014). "Augustus Dönemi'nde Armenia: Roma-Parth Hâkimiyet Mücadelesi", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 56 (33), Adıyaman: 56.

⁴⁸ İskender Pala, (1946). "İskender mi Zülkarneyn mi", *İstanbul Üniversitesi/Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 26 (24), İstanbul: 117-146.

⁴⁹ Bahaeddin Ögel, (2015). *Büyük Hun İmparatorluğu Tarihi*, I, Ankara: TTK Yayınları, 126.

⁵⁰ Günaltay, 1978: 246-258; Kürşat Yıldırım, (2017). *Hun Tarihi*, İstanbul Üniversitesi Açık Öğretim Fakültesi, İstanbul: 152.

⁵¹ İbnü'l-Esir Ebü'l- Hasan İzzeddin Ali b. Muhammed b. Abdülkerim, (1978). *İslâm Tarihi El-Kâmil Fi't-Târîh*, II, Beyrut: Dârü'l-Mektebeti'l-İlmiyyeti, 295-296; Enver Konukçu, (1992). "Behrâm-ı Gûr", *İslâm Ansiklopedisi*, V, İstanbul: TDV Yayınları, 356; Yıldırım, 2017: 155

⁵² Günaltay, 1948: 256-258; Konukçu, 1992: 356, Yıldırım, 2017: 152-160.

Sâsânî Devleti, M.Ö. 224 yılında Hürmüzdegân'da son Parth kralı VI. Artabanus/Erdevân (M.S. 216-M.S. 224)'u mağlup eden Erdeşîr-i Bâbekân/Erdeşîr b. Bâbek b. Sâsân (216-240) tarafından kurulmuştu. Sâsânîlerin kurulması ile Horasan coğrafyasında tüm siyasi dengeler değişti. M.S. 226 tarihinde İran'da Sâsânî tahtına oturan Erdeşîr'in 12 Nisan 240'ta ölümü ile yerine oğlu I. Şâpûr (240-272) geçti. Hükümdar I. Şâpûr, Merv ile Belh'i ele geçirip Buhârâ merkezli Soğdiana'yı fetheden Akhunlar ile sınır komşusu oldu⁵³.

Akhunlar, Kuşanları Toharistan Bölgesi'nden atarak Horasan'ın ortalarına kadar ilerleyip M.Ö. 459'da Belh'in de dâhil olduğu Baktria'ya hâkim oldular. Ardından Sâsânî topraklarına saldırılar düzenlemeye başladılar. Bu akınlar karşısında Sâsânî hükümdarı Behram-ı Gûr (420-438) Akhunlar'a saldırmak için gerekli hazırlıklarını tamamlayıp başkentten hareketle Erdebîl, Amûl, Cürcan ve Nesâ yolu ile Merv sınırlarına ulaştı. Akhunların hakani, Sâsânî ordusu karşısında hazırlıksız yakalanınca anlaşma yapmak zorunda kaldı. Bu anlaşmadan sonra Behram-ı Gûr, Akhunları İran topraklarından uzaklaştırdığı gibi Horasan'daki Türk gücünü kırmaya yönelik ilk adımı attı. Akhunlar, 455 yılında yeniden Horasan'a akınlar yaparak bölgenin doğusunu ele geçirdiler. Kısa sürede sınırlarını Ceyhun Nehri'nin batısından Horasan'ın doğu bölümü, batıda Talekân'dan Tirmiz'e, güneyde Bamîyan'a kadar genişlettiler. Belh'i de ele geçiren Akhunlar bu şehri Sâsânî Devleti'ne karşı bir askeri üs olarak kullandılar⁵⁴.

457 yılında II. Yezdicerd öldü ve yerine büyük oğlu Fîrûz (457-484) geçti. Fîrûz, ilk olarak Akhunlara karşı sefer hazırlığına başladı. Ancak 469 yılında onlarla yaptığı savaşta yenilip esir düştü. Akhunlar, onu ağır şartlar altında barışa zorladılar. Serbest kalan Fîrûz, yenilginin intikamını almak için 484 tarihinde ordusu ile yola çıktı. Savaşın yeri tam olarak bilinmemekle birlikte Horasan'da yapıldığı düşünülmektedir. Akhunlar tarafından kazanılan savaşta başta Fîrûz olmak üzere Sâsânî soylularının çoğu öldürüldü. Savaşın sonra Akhunlar, Merv ve Herat şehirleri dâhil birkaç eyaleti ele geçirdiler. Böylelikle Horasan Bölgesi'nde etkin güç haline geldiler. Akhunlar ve Sâsânîler arasında mücadeleler sürüp giderken Horasan'da Göktürkler, görüldü. Göktürkler Çin'in baskılarından kaçıp yönlerini Issık Gölü'nden Mâverâünnehir'e, Doğu İran'dan güney Afganistan'a kadar olan sahaya çevirmişlerdi. Bu dönem İpek Yolu da Akhunların elindeydi. Ticaret yollarını kontrolleri altına almak isteyen Göktürkler, Akhunların Horasan'da sürekli mücadele içinde oldukları Sâsânîler ile ittifak yapmaya karar verdiler. Bu bağlamda Mukan Kağan (553-572) elçilerini I. Hüsrev Enûşîrvân (531-579)'a gönderdi ve Akhunları ortadan kaldırmak istediğini söyledi. Teklifinin kabul edilmesi üzerine ordusunu hazırlayan Mukan Kağan, Buhârâ'ya kadar ilerledi. Sâsânî ordusunun da katılması ile Göktürkler, Akhunları Nahşab yakınlarında 567 tarihinde yenilgiye uğrattılar. İki güçlü devletin ittifakı ile yıkılan Akhunların toprakları taraflar arasında paylaşıldı⁵⁵.

⁵³ Esko Naskali, (1988). "Sâsânîler", *İslâm Ansiklopedisi*, XXXVI, İstanbul: TDV Yayınları, 174; Esko Nasali, (2010). "Şâpûr", *İslâm Ansiklopedisi*, XXXVIII, İstanbul: TDV Yayınları, 346.

⁵⁴ Naskali, 1988: 178; Konukçu, 1992: 356.

⁵⁵ Ahmet Taşağıl, (1995). *Gök-Türkler*, İstanbul: Kitap Yurdu Yayınları, 5- 8; Ahmed Tefazzülü, (1995). "Enûşîrvân", *İslâm Ansiklopedisi*, XI, İstanbul: TDV Yayınları, 255.

Bu taksimden sonra 567-568 tarihlerinde Horasan'ın doğusundan Merv'e kadar olan geniş sahayı alan Göktürkler, Sâsânîler ile komşu oldular. Mâverâünnehir'in bir Türk yurdu olması ile Ceyhun Nehri iki devlet arasında sınır kabul edildi. 588'de Göktürk Hakanlığı'nın zayıflaması ile Türk boyları Horasan'da bağımsız hareket etmeye başladılar. Bu boylar Horasan'a akınlar yaparak Belh şehrine kadar ilerlediler ve bu bölgelere yerleşmeye başladılar. Bu bağlamda Müslümanların gelişine kadar Horasan'da Sâsânîler, Hunlar ve farklı Türk boyları bulunmaktaydı⁵⁶.

1.1.3. İslâmiyetten Sâsânîlere Kadar Horasan

Hiz. Muhammed (s.a.v)'in 11/632'de vefatının ardından Müslümanlar toplanarak aralarından birini devlet başkanı seçmek istediler. Medine'nin merkezinde bulunan Sakîfetü Benî Saîde'de toplanan Müslümanlar uzun tartışmalardan sonra halifelîge Hiz. Ebû Bekir'i uygun görerek (11-13/632-634) kendisine biat ettiler. Halife Hiz. Ebû Bekir, irtidat olaylarını bastırıp birliğı sağladıktan sonra İslâm'ı yaymak için harekete geçti⁵⁷. Hiz Ebû Bekir döneminde yapılan başarılı seferler ve fetihler neticesinde Irak, İran, Suriye ve Filistin topraklarının kapıları Müslümanlara açıldı. Hiz. Ebû Bekir'in ölümü ile Müslümanlar 22 Cemâziyelâhir 13/ 23 Ağustos 634'de Hiz. Ömer (13-23/634-644)'e biat ettiler. Hiz. Ömer, hilâfet makamına geçmesinin ardından sefelinin Sâsânî ve Bizans (330-1453) üzerine başlatmış olduğı seferlere devam etti⁵⁸. Hiz. Ömer'in halifelîge döneminde Müslümanlar, Suriye, Filistin ile Mısır taraflarında ele geçirdikleri toprakların yanında İran ve Irak coğrafyasında hüküm süren Sâsânîlerin hâkimiyetine son verip ülkenin tamamına sahip oldular⁵⁹. III. Yezdicerd (11-30/632-651) ise ülkesini terk edip doğu'ya kaçtı⁶⁰. Hiz. Ömer'in vefatı ile yine Müslümanlar arasında yapılan istişare ile Hiz. Osman halife oldu. Hiz. Osman (23-35/644-656) döneminde Abdullah b. Âmir (ö. 59/679), Ahnef b. Kays (ö. 67/686-87), Saîd b. el-Âs (ö. 59/679) ile Rebî b. Ziyâd el-Hârisî (ö. 53/673) gibi başarılı komutanların seferleri neticesinde Horasan'ın büyük bir kısmı fethedildi. Hiz. Osman'ın 35/656 yılında şehit edilmesi ile Hiz. Ali (35-40/656-661) halife oldu. Hulefâ-i Râşidîn (11-40/632-661)'in dördüncüsü olan Hiz. Ali döneminde iç karışıklıklar sebebi ile fetihlere ara verildi. Horasan'da yaşayan Türkler ve Soğdlular Müslümanların arasındaki karışıklıklardan istifade edip Müslümanları Nişâbur'dan çıkardılar. Bu durum Emevîlerin iktidarına kadar devam etti⁶¹.

⁵⁶ Cihan Piyadeoğlu, (2012). *Güneş Ülkesi Horasan (Büyük Selçuklular Dönemi)*, İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları, 26; Heyrettin İhsan Erkoç, (2018). *İslâm Öncesi Türk Tarihi ve Kültürü: Göktürkler*, İstanbul: Nobel Yayınları, 73-77.

⁵⁷ İbnü'l-Esîr, 1978 II, 182-190; Mustafa Fayda, (1994). "Ebû Bekir", *İslâm Ansiklopedisi*, X, İstanbul: TDV Yayınları, 104.

⁵⁸ Kurul, (1992). *Doğustan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, II, (Haz. Hakkı Dursun Yıldız), İstanbul: Çağ Yayınları, 67; Piyadeoğlu, 2012: 27.

⁵⁹ İbnü'l-Esîr, 1978: II, 199-494; Mustafa Fayda, (2007). "Ömer", *İslâm Ansiklopedisi*, XXXIV, İstanbul: TDV Yayınları, 44-51; Yıldız, 1992: 68-70.

⁶⁰ İbnü'l-Esîr Ebû'l- Hasan İzzeddin Ali b. Muhammed b. Abdülkerim, (1978). *İslâm Tarihi El-Kâmil Fî't-Târîh*, III, Beyrut: Dârü'l-Mektebeti'l-İlmiyye, 14; Recep Uslu, (1997). *Hicrî I-II. Yüzyıllarda Horasan Tarihi*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Uludağ Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul: 48; İsmail Yiğit, (2007). "Osman", *İslâm Ansiklopedisi*, XXXIII, İstanbul: TDV Yayınları, 439.

⁶¹ İbnü'l-Esîr, III, 1978: 253; Abdullah Duman, (2020). *Mübâreze*, İstanbul: Ayışığı Yayınları, 143-146.

Hiz. Ali, 41/661 yılında İbn Mülcem (ö. 40/661) adında bir Hârici tarafından Kufe’de öldürüldü. Ardından şehir halkı Hiz. Ali’nin büyük oğlu Hiz. Hasan (ö. 49/669)’a biat etti. Ancak daha fazla karışıklıkların ve savaşların olmasını istemeyen Hiz. Hasan, Mûaviye b. Ebû Süfyân (41-60/661-680)’ın ısrarı ile halifelik görevini ona devretmek zorunda kaldı⁶². Emevîlerin (41-132/661-750) kurucusu olan Muâviye b. Ebû Süfyân’ın halife olması ve oğlu Yezîd’i (60-64/680-683) veliaht tayin etmesi ile halifelik farklı bir boyut kazandı. Bu bağlamda bir veraset sistemi ortaya çıktı⁶³.

Emevîler döneminde Horasan seferlerine çok önem verildi. Muaviye, Abdullah b. Âmir’i Nîşâbur merkezli Horasan, Basra ve Fars valiliğine tayin etti. Abdullah b. Âmir, görevini devr aldıktan sonra komutanlarını Hiz. Ali’nin hilâfetinde kontrolden çıkan Belh, Herat, Buşenc ile Bâdgis’e gönderdi. Kısa sürede isyanlar bastırıldı ve bölge halkı ile anlaşmalar yapıldı⁶⁴. Ziyâd b. Ebîh (ö. 53/673)’in Amûl şehrini 51/671 tarihinde fethetmesi ile yukarıda zikrettiğimiz İslâm coğrafyacılarının belirlemiş oldukları sınır çerçevesinde Horasan’ın fethi tamamlanmış oldu. Bölgedeki hâkimiyetlerini güçlendiren Müslümanlar buraya yaptıkları askeri faaliyetlerini sürekli hale getirdiler⁶⁵.

Emevîlerin iktidarları boyunca izledikleri politika ve Ali evladına yaptıkları baskılar sonucunda devlet bünyesinde muhalif bir grup ortaya çıktı. Özellikle 61/680 yılında Hiz. Hüseyin (ö. 61/680)’in şehit edilmesi ile sonuçlanan Kerbelâ fâciası iktidara karşı yapılan mücadelelerin daha da sertleşmesine neden oldu. Bu hadiseler sebebiyle Horasan Emevîlere muhalif olan grupların merkezi haline geldi. 110/729’da Süleyman b. Kesîr el-Huzâî Horasan bölgesinde iktidara karşı gizli propagandalar yaparak halkı Benî Hâşîm kabilesinin biatına davet etmeye başladı⁶⁶.

Emevî iktidarının son bulmasında önemli bir rol oynayan Ebû Müslîm Horasanî (ö. 137/755) 129/747’da Merv’den hareketle Horasan’ın önemli merkezlerini dolaşp bu yolculukta halkı Emevîlere karşı isyana teşvik etti. Halkı açıkça propagandaya çağıran Ebû Müslîm, Abbâsîler adına Emevî kuvvetleri ile savaşmak için hazırlıklara başladı. Kısa sürede Emevîleri bertaraf eden komutan Horasan topraklarının çoğunu ele geçirdi. Bu bağlamda Horasan topraklarında iktidarı ele geçiren Abbâsîler Şîîlerin de desteği ile 31/749’de son Emevî halifesi II. Mervan’ı (132-136/744-750) öldürerek Abbâsîleri (132-750/656-1458) kurdular. Bahsi geçen tarihlerde her ne kadar kaynaklar Belh ile ilgili yeterli bilgi vermeseler de şehrin bu dönem Emevi valileri tarafından idare edildiği bilinmektedir⁶⁷.

⁶² İbnü’l-Esîr, 1978: III, 253; İrfan Aycan, (1999). “Emevîler Dönemi İç Siyasî Gelişmeleri (41-132/661-750)”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1 (31), Ankara: 148; Yaşar Bedirhan, (2017). *İslâm Tarihi (Başlangıçtan Selçuklulara Kadar)*, Konya: Eğitim Yayınları, 264.

⁶³ İbnü’l-Esîr, III, 1978: 253-254; İbnü’l-Esîr, (2019). *İslâm Tarihi El-Kâmil Fi’t-Târîh*, III, (Çev. Beşir Eryarsoy-Ahmet Ağrakça), İstanbul: Ravza Yayınları, 255; Bedirhan, 2017: 146.

⁶⁴ İbnü’l-Esîr, III, 1978: 253; Yunus Arifoğlu, (2013). *VII. Yüzyıl ile XI. Yüzyıllar Arasında Horasan’ın Dini ve Sosyal Yapısı*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Sakarya Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya: 27; Süleyman Ateş, (2015). *Zulme Direnen İmam Hz. Hüseyin*, İstanbul: İlk Harf Yayınları, 166.

⁶⁵ İbnü’l-Esîr, III, 1978: 268; Arifoğlu, 2013: 27-28; Bedirhan, 2017: 146.

⁶⁶ Hamdullah Müstevfî-yi Kazvinî, (2018). *Târîh-i Güzide*, (Çev. Mürsel Öztürk), Ankara: TTK Yayınları, 229.

⁶⁷ İbnü’l-Esîr, III, 1978: 253; Kurul, (1989). *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, III, (Haz. Hakkı Dursun Yıldız) İstanbul: Çağ Yayınları, 39.

Kûfe'nin Horasan askerleri tarafından ele geçirilmesinin ardından Ebü'l-Abbâs Abdullah b. Muhammed es-Seffâh (132-136/749-754) halife ilan edildi. Abbâsîlerin kurulmasında destekleri sebebiyle Horasanlılar III/IX. yüzyılın ortalarına kadar devlet dairelerinde ve orduda söz sahibi oldular. Horasan'da Arapların karşısında tutunamayan Türkler, Çin'den yardım istemek zorunda kaldılar. Yardıma olumlu cevap veren Çin, Zilhicce 133/Temmuz 751 yılında Talas/Tarâz'da Müslümanlar ile savaştı. Ancak savaş esnasında kuzeyden gelen Karlukların Müslümanların yanında yer alması ile Çinliler yenilgiye uğradılar. Bu bağlamda Talas Savaşı öncesindeki gergin olan Türk-Arap ilişkileri daha ılıman bir havada devam etti. Bu barış ortamında İslâmiyet Türklerin arasında hızla yayıldığı gibi bölgede Müslümanların gücü bir kez daha kanıtlanmış oldu. Horasan'a vali olarak atanan Ebû Müslîm, bölgede Abbâsî hâkimiyetini güçlendirmek için ordular sevk ederek bölgeyi itaat altında tutmaya çalıştı. Zamanla bölgede güçlü bir konuma yükselen valinin gücü Abbâsî halifelerini rahatsız etti. 136/754 yılında es-Seffâh'ın ölümü ile halife olan Ebû Ca'fer el-Mansûr (136-158/754-775) Ebû Müslîm'i öldürme planları yapmaya başladı⁶⁸. Hile ile onu Horasan'dan çıkaran halife 137/755'de valiyi Bağdat'ta öldürttü. Ebû Müslîm'in ölümünden sonra Horasan'da onun ölümünü bahane eden Mukanna' el-Horasânî (ö. 161/771) 141/759 tarihinde isyan etti. Kısa sürede bastırılan bu ve benzeri isyanların ardından bölge merkezden atanan valiler tarafından idare edildi. Halife Abdullah el-Me'mûn (198-218/813-833)'un son zamanlarında bölgede Bermekîler gibi nüfuzlu aileler görülmeye başlandı⁶⁹.

Abbâsî halifeleri tıpkı Emevîler de olduğu gibi Horasan valilerini bizzat kendileri seçerdi. Bu valilerden biri de halife el-Me'mûn'un kardeşi Muhammed el-Emîn (193-198/808-813) ile hilâfet mücadelesinde yanında yer alan Tâhir b. Hüseyin (205-207/821-822) idi⁷⁰. Tâhir b. Hüseyin, Emîn ile Me'mûn'un hilafete mücadelesinden bir süre sonra halifenin kendisini öldürmek istediğine dair söylentiler işitti. Bu sebeple Bağdat'tan uzaklaşmak için 207/822'de kendisini Horasan valiliğine tayin ettirdi. Tâhir'in bölgeye gelmesi ile Tâhirîlerin (205-271/821-873) valilik dönemi başladı. İki yıl gibi bir sürenin ardından merkezden bağımsız hareket etmeye başlayan Tâhir b. Hüseyin 207/822 yılında zehirlenerek öldürüldü. Yerine oğlu Talha b. Tâhir (207-213/822-828) geçti. Abbâsî hâkimiyeti için bölgede Hâriciler ile mücadele eden Talha 213/828'de vefat etti ve onun yerine kardeşi Abdullah b. Tâhir (213-230/828-844) geçti. Zeydîler (864-1526) ve Hâricileri kontrol altına alan Abdullah, meşhur Bâbek isyanının bastırılmasında önemli rol oynadı. Abbâsî halifesi el-Me'mûn, hilafete geçtikten bir süre sonra devlet içinde Arap-İran ilişkilerinden bunaldığı için Türklerle yakınlaşmaya başladı⁷¹.

⁶⁸ Jean-Paul Raux, (2008). *Türklerin Tarihi Pasifik'ten Akdeniz'e 2000 Yıl*, (Çev. Aykut Kazancıgil-Lale Arslan Özcan), İstanbul: Kabalcı Yayınları, 153; Bahattin Keleş, (2016). "Talas Savaşı'nın Türklerin İslâmiyet'i Kabul Etmelerindeki Yeri ve Önemi", *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, 225, Şırnak: 8.

⁶⁹ İbnü'l-Esîr, 1978: III, 369; Yıldız, 1989: III, 178; Daniel Pipes, (1907). *Slave Soldiers and Islam the Genesis of a Military System*, New Haven and London: Yale University Press, 131-140.

⁷⁰ Yunus Arifoğlu, (2020). "Abbâsîler Döneminde Horasan'ın İdaresi (11. Yüzyıla Kadar)", *Ortaçağ Araştırmaları Dergisi*, Eskişehir: 5.

⁷¹ İbnü'l-Esîr, III, 1978: 370; Hakkı Dursun Yıldız, (1991). "Bâbek", *İslâm Ansiklopedisi*, IV, İstanbul: TDV Yayınları, 376; Esra Aladağ, (2022). *Saffârîler ve Tahirîlerin Siyasî İlişkile*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, Van: 13-18.

Zamanla devlet kadrolarında da Türk komutanların görülmesiyle birlikte Abbâsî halifeleri ile Tâhirîlerin arası bozuldu. Yarım yüzyıldan fazla bir sürede Horasan'a müstakil bir devlet olarak hâkim olan Tâhirîler, Saffârîler'in kurucusu Ya'kub b. Leys es-Saffâr'ın 259 Şevval/ Ağustos 873'te Nişâbûr'u ele geçirmesine kadar bölgeyi yönetmeye devam ettiler⁷². 259/873 tarihinde Tâhirîlere son veren Saffârîler, Sistan, Huzistan, Kirman, Fars ve Horasan bölgelerini idare etmeye başladılar. Ya'kûb'un 14 Şevval 265/9 Haziran 879'de ölümü ile ailenin başına vasiyeti üzerine kardeşi Amr b. Leys geçti. Hânedanın başına geçen Amr dönemin Abbâsî halifesi Mu'temîd Alellâh (256-279/870-892)'a itaat ettiğini ve kendisine bağlı olduğunu söyledi. Ardından bazı bölgelerin idaresini istedi. Amr'ın mektubunu alan halife Mu'temîd, oldukça sevindi. Ardından bazı vilâyetlerin idaresi ile Bağdat'ın Sâhibu's-Şurtalığını kendisine verdi. Saffârîlerin Horasan hâkimiyeti 15 Rebûlâhîr 287/19 Nisan 900 yılında Mâverâünnehir valisi ve Sâmanîler hânedanın emîri İsmail b. Ahmed (279-295/892-907) ile yaptığı Belh Savaşı'nda yenilmesine kadar sürdü. Savaşta Amr'ın esir düşmesi ile Horasan'a Sâmanîler hâkim oldu. Horasan'ın Sâmanîlerin eline geçmesi ile bölge uzun bir süre siyasî istikrara ve iktisadî refaha kavuştu⁷³.

⁷² Mesut Tunç, (2017). *Saffârî Devleti (861-1003)*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Trakya Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, Edirne: 56; Kurul, (1998). *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, V, (Haz: Hakkı Dursun Yıldız), İstanbul: Çağ Yayınları, 413; Aladağ, 2022: 13-19.

⁷³ Aydın Usta, (2009). "Sâmanîler", *İslâm Ansiklopedisi*, XXXVI, İstanbul: TDV Yayınları, 64; Abdullah Duman, (2012). "Sâmanî Emiri Nasr b. Ahmed ve Kardeşi İsmail b. Ahmed Arasında Yapılan Tavâvîs Savaşı ve Sonuçları", *Yüzüncü Yıl Üniversitesi/Sosyal Bilimler Dergisi*, 22, Van: 189; Abdullah Duman, (2012). "Ebu İbrahim el-Muntasır'ın Sâmanî Devletini Diriltme Gayretleri Bağlamında Karahanlılar ve Gazneliler", *Gaziantep Üniversitesi/Sosyal Bilimler Dergisi*, 22, Gaziantep: 531-533; Filiz Akçay, (2015). *Ebû Saîd Abdulhay Dahhâk b. Mahmûd Gerdîzî'nin Zeynû'l-Ahbâr Adlı Eseri'nin Tâhirîler, Saffârîler, Sâmanîler ve Gazneliler İle İlgili Bölümlerinin Türkçe Tercümesi ve Değerlendirilmesi*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Ordu Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ordu: 41; Abdullah Duman, (2019). "Kantarât-ü Çarhıyân: Karahanlılar ve Gazneliler Arasında Horasan Bölgesinin Kaderini Belirleyen Savaş Kantarât-ü Çarhıyân", *Gaziantep Üniversitesi/Sosyal Bilimler Dergisi*, 12, Gaziantep: 80-81; Abdullah Duman, (2020). "Sâmanîlerin Yıkılış Dönemi Vezirleri", *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 47, Van: 35-36; Aladağ, 2022: 38.

2. KURULUŞTAN İSLÂM'IN FETHİNE KADAR BELH'İN SİYASİ TARİHİ

2.1. Belh'in Kuruluşu Üzerine Rivayetler

Kuh-i Bâbâ Dağı'ndan Ceyhun'a doğru gelen önemli ticaret yollarından birinin üzerinde kurulan Belh şehrinin tarihi çok eskilere dayanmaktadır. Tarihinin çok eski zamanlara dayandığı bilinen şehrin ne zaman ve kimin tarafından kurulduğu tam olarak bilinmemektedir⁷⁴. Her ne kadar Yakût el-Hamevî, Belh'in, Luhrasîf el-Melik tarafından kurulduğunu kaydetmiş olsa da⁷⁵ bu konuda farklı rivayetler de bulunmaktadır. Şehrin temelini M.Ö. 1500-1000'li yıllarda eski İran'ın efsânevi hükümdarlarından Keyûmers/Kiyomers tarafından atıldığı ve bir başka İran hükümdarı olan Tahmûras tarafından tamamlandığı söylenilmektedir. Başka bir rivayete göre de Belh, İran hükümdarı Minûçîhr/Menûçîhr b. İrec b. Ferîdun tarafından kuruldu⁷⁶.

2.1.1. Kuruluştan İslâmiyetin Fethine Kadar Belh

M.Ö. 2000-1500'lü yıllarda kuzeyden göç eden Hint-Avrupa kökenli Ârilerin Belh'e yerleşen ilk halklar olduğu rivayet edilmektedir. Bununla birlikte bu bölgede ilk imparatorlukların Medler ve Persler tarafından kurulmuş olduğu kabul edilmektedir⁷⁷. Tarihte Kazvin'in doğusundan İran'ın kuzeybatısına kadar olan geniş sahaya hâkim olan Medlere, M.Ö. IX. ile M.Ö. X. yüzyıllar arasında Baktria bölgesinde rastlanmaktadır. M.Ö. VII. ile M.Ö. VI. yüzyıllar arasında hüküm süren imparatorluk, Baktria bölgesi için Asurlular (M.Ö. 225-M.Ö. 612) ile karşı karşıya geldi. M.Ö. 900'de Medlerin topraklarını işgal eden Asurlular, onları yenerek Baktria topraklarına yerleştiler. M.Ö. 625'de Med İmparatorluğu'nun başına geçen Kiyah-Ser M.Ö. 612 yılında Asurluların başkenti Ninova'yı ele geçirip onları tamamen ortadan kaldırdı. Kısa sürede sınırlarını genişleten Kiyah-Ser M.Ö. 590'da İskitleri ve Urartuları (M.Ö. 861-M.Ö. 590) itaat altına aldı⁷⁸.

M.Ö. 550-M.Ö. 553 yıllarında imparatorluğun saygın subaylarından II. Kyros Medleri yıkarak Akhamenid/Ahamenîş/Pers İmparatorluğu'nu kurdu ve onların topraklarına yerleşti. Kral III. Darius döneminde ülke satraplıklara bölündü. Bu sisteme göre her bir satraplık doğrudan krala bağlı yetkililer tarafından idare ediliyordu. Bu satraplıklardan biri de merkezi Belh şehri olan Bahtriş satraplığıydı. Bahtriş ya da Bahtria satraplığı M.Ö. 329'da Makedonyalı Alexandros/Büyük İskender'in eline geçti⁷⁹.

⁷⁴ Yâkût el-Hamevî, 1977: 479; Mirhând, 2019: 278; Yazıcı, 1992: "*Belh*", 410.

⁷⁵ Yâkût el-Hamevî, 1977: 479.

⁷⁶ Hamdullah Müstevfî, 2018: 300; Mirhând, 2019: 280; Yazıcı, 1992: "*Belh*", 410.

⁷⁷ Cuma Ali Yılmaz-İsmail Ayarış, (2020). "Pers İmparatorluğunun Çöküşü", *Fırat Üniversitesi/Sosyal Bilimler Dergisi*, 1(XXX), Elazığ: 414.

⁷⁸ Zaur Hasanov, (2019). *Çar İskitler ve Eski Oğuzların Etno-Dil Özdeşleşmesi*, Türk Dünya Araştırmaları Vakfı, İstanbul: 7.

⁷⁹ Mahmut Kaya, (2000). "İskender", *İslâm Ansiklopedisi*, XXIII, İstanbul: TDV Yayınları, 558; Hasanov, 2019: 7-8; Yılmaz-Ayarış, 2020: 414-415.

Büyük İskender, kısa sürede Persleri ortadan kaldırıp Horasan topraklarına hâkim oldu. Öte yandan kaynaklarda Belh'in de dâhil olduğu bazı şehirlerin Makedonya kralı tarafından kurulduğu söylenilmektedir. M.Ö. 323 yılında İskender'in vefatı ile Makedonya Krallığı Ptolemaias, Pergama, Makedonya ve Selevkos krallıkları olarak dörde ayrıldı⁸⁰. Belh şehri Suriye, İran ve Orta Asya'yı içine alan Selevkos Krallığı'nın sınırlarında kaldı⁸¹. M.Ö. 241-M.Ö. 187 yılları arasında hüküm süren III. Antiohos döneminde imparatorluk en geniş sınırlarına ulaştı. İmparatorluk, toprakların genişlemesi ile ülke Baktria, Soğdiana ve Margiana gibi satraplıklara ayrıldı. Ancak bu durum Perslerde olduğu gibi zamanla satraplıkların merkezden bağımsız hareket etmelerine neden oldu. M.Ö. 250'de Baktria valisi I. Diadot bağımsızlık için ayaklandı ve kendi krallığını ilan etti. Merkezi Belh olan Grek-Baktria Krallığı M.Ö. 190 tarihinde Magnesia/Magnesiye/Manisa Savaşı'nda Selevkos İmparatorluğu'nu yenerek hâkimiyetini güçlendirdi. Ancak krallığın siyasi ve iktisadi idaresinde yaşanan istikrarsızlıklar devletin çöküşünü hızlandırdı. Baktria'da bunlar yaşanırken İskitler M.Ö. 680'de Kafkasları aşp Orta Asya'ya geldiler. Baktria bölgesine akınlar yapmaya başlayan İskitler bölge için mücadele ettikleri Grek-Baktria Krallığı'na üstün gelip onları yıktılar⁸².

Baktria Bölgesi'ne yani Belh ve Merv'e yerleşen İskitler, İran'ın doğusu ile Ceyhun yakınlarında hüküm süren Persler ile karşı karşıya geldiler. Pers kralı I. Darius doğu ve batıya seferler düzenledi. İlk seferini M.Ö. 518-517'de İskitlerin üzerine yapan I. Darius onları bölgeden attı. Belh ve Merv bölgesinden ayrılan İskitler'in bir kısmı Ceyhun'u geçerek Kuzey Hindistan'a yerleştiler. Bir kısmı ise Belh ile Merv'de kalmaya devam ettiler. Ancak M.Ö. 133-129 yıllarında Altay Dağları ile Kansu bölgesinde yaşayan Yüechiler/Yüeh-Chiler, Hun İmparatorluğu'nun baskılarından kaçp Soğdiana ile Baktria Bölgeleri'ne geldiler⁸³. Yüeh-Chiler de Taklamakan Çölü/Çin'nün kuzeyine inip burada Vu-Sunlar olarak bilinen kabile ile savaştılar ve bölgeye yerleştiler⁸⁴. Kabile burada Küçük ve Büyük Yüeh-Chiler olarak ikiye ayrıldı. Yüeh-Chilerin küçük kolu Issık Gölü'nü geçip Tibet sınırlarına ulaştı ve zamanla yerli halka karışp asimile oldu. Buna karşılık kabilenin asıl kolu olan Büyük Yüeh-Chiler, Ceyhun/Amuderya Nehri'nin kuzey ovalarına yerleşip burada yaşayan İskitler ile mücadele ettiler. İskitler ile giriştikleri mücadelelerde başarılı olan Yüeh-Chiler önce Buhârâ merkezli Soğdiana bölgesini ele geçirdiler⁸⁵. Ardından süratle İskitleri mağlup edip Çinlerin Ta-hia olarak adlandırdığı Belh merkezli Baktria bölgesini ele geçirip merkezlerini buraya taşıdılar⁸⁶.

⁸⁰ Hamdullah Müstevfi, 2018: 305; Mirhând, 2019: 295; Kaya, 2000: 559.

⁸¹ Meltem Temizkan, (2019). "Seleukos Kralları Tarafından Kurulan Krali Merkez Antiokheia ve Yakın Çevresindeki Antiokheia Kentlerine Genel Bir Bakış", *Uluslararası Eskiçağ Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 1, Samsun: 39.

⁸² Ahmet Apaydın, (2020). *Part (Arsak) İmparatorluğu (MÖ 247-MS224)*, İstanbul: Academia Yayınları, 1.

⁸³ Bahaeddin Ögel, (1957). "Eski Ortaasya Kabileleri Hakkında Araştırmalar I. Yüe-Çi'ler", *Ankara Üniversitesi/Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 1-3 (15), Ankara: 259; Bahaeddin Ögel, (2019). *Büyük Hun Tarihi*, I, Ankara: TTK Yayınları, 332.

⁸⁴ Muzaffer Duran, (2019). "Pers (Akhaemenid) Bağlamında Sakalar", *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 3 (21), İzmir: 733

⁸⁵ Herodotos, (1973). *Herodot Tarihi*, (Çev. Müntekim Ökmen), İstanbul: Remzi Kitapevi, 289; Ögel, 1957: 333; Ögel, 2019: 125.

⁸⁶ Baktria Bölgesi, Toharistan, Hindikuş Dağları ve Ceyhun Nehri'nin arasında yer alıp merkezi Baktr/Belh'tir. Baktria, günümüzde Afganistan'ın Mezar-ı Şerif vilâyetine yakın bir bölgedir. Zebininiso Kamalova, (2020). Orta Asya'nın "Bin Şehir Ülkesi": Baktria, *İstanbul Ticaret Üniversitesi*, 1 (4), İstanbul: 41.

Gerçekte göçebe bir kavim olan Yüeh-Chilerin bir kısmı bu yaşam tarzını terk edip yerleşik hayata geçti. Soğdiana/Su-Te ve Baktria topraklarına yerleşen Yüeh-Chiler zamanla birbirinden bağımsız hareket etmeye başladılar. Bir süre sonra kavim beş kola ayrıldı⁸⁷.

Bu kollardan biri olan Kuşhanlar/Kuşanlar/Kuei-Şuanh'ların lideri Kieoutsieov-K'ia, Baktria bölgesinde yaşayan diğer kolları birleştirerek büyük bir devlet kurdu. Kısa sürede güçlenen Kuşhanlar, Baktria ile Afganistan bölgelerinde hüküm sürmeye başladılar. Tahta başarısız hükümdarların oturması ve Sâsânîler ile Akhunlarla yapılan mücadeleler devleti yıprattı. Fars bölgesinde yaşayan I. Şapur'un oğlu Erdeşîr, 224'de Parth hükümdarı V. Artabannus/Erdevân'u Hürmüzgân/Hürmüzdegân/Güney İran'da mağlup ederek Sâsânîler devletini kurdu. Aynı yıl İran hükümdarı olarak tacını giyen Erdeşîr (224-240), Parthların merkezi Medain'e yerleşerek devleti yönetmeye başladı. 242 yılında ölümü ile oğlu I. Şapur (241-272) tahta geçti. I. Şapur doğu ve batıya seferler düzenlemeye başladı. Batı'da Romalılara karşı üstünlüğünü tesis ettikten sonra doğuya yöneldi⁸⁸.

I. Şapur, Baktria ile Soğdiana topraklarını ele geçirip Kuşhanları bölgeden attı. Baktria Bölgesi'nin ele geçirilmesi ile Belh şehri Sâsânîlerin eline geçti. I. Şapur'un 272'de ölümü ile tahta oğlu I. Hürmüz (272-273), ardından diğer oğlu I. Behram (273-275) geçti. Bu dönemden itibaren Sâsânîler zayıflamaya başladı. II. Şapur (309-379) döneminde devlet toparlansa da onun ölümü ile tahta zayıf hükümdarlar geçti. Öte yandan batıda Roma İmparatorluğu (330-1453), doğuda ise yeni bir güç olan Akhunlar ile yapılan mücadeleler devleti yıprattı⁸⁹.

Soğdların "Hun", Hintlilerin "Huna" ve Romalıların "Eftalit" dedikleri Akhunlar, M.Ö. 220 yılında Hun İmparatorluğu'nun yıkılması ile ortaya çıkan bir devletti. Hun İmparatorluğu'nun yıkılmasından sonra tebaa doğu ve batıya kitleler halinde göç etmeye başladı. Akhunlar da batıya göç eden bu kavimlerin arasındaydı. M.S. IV. yüzyılın sonlarında, İran topraklarına girip Kuşhanların bulunduğu Soğdiana bölgesini 350 tarihinde ele geçirdiler ve burada kendi devletlerini kurdular. Buhârâ merkezli Soğdiana'yı ele geçiren Akhunlar Sâsânîler ile sınır komşusu oldular. Akhunlardan kaçan Kuşhanlar ise Sâsânîlerin elinde olan Belh merkezli Baktria bölgesine gittiler. Akhunlar 420-425 yıllarında güçlenerek Sâsânîleri tehdit etmeye başladılar. Sâsânî hükümdarı Behram-ı Gûr'un 438'de ölümü ile yerine geçen oğlu II. Yezdicerd (438-457)'in Bizans ile savaşmasını fırsat bilen Akhunlar, Horasan'a saldırdılar. Akhunların topraklarına saldırdığı haberini alan II. Yezdicerd, Bizans ile barış yapıp ordusuyla 443'te Horasan'a geldi. Yaklaşık sekiz yıl onlarla mücadele etse de 455 yılında bölgeye girmelerine mâni olamadı⁹⁰.

⁸⁷ Ögel, 1957: 337; Ögel, 2019: I, 334; Duran, 2019: 334.

⁸⁸ Mirhând, 2019: 296; Hasan Bayburtluoğlu, (2019). *MÖ. I. Binden MS VII. Yüzyıla Kadar Toharistan'ın Siyasî Tarihi*, Bursa: 8; Ömer Filiz, (2018). *Tarihü'l Ütbi'nin Tercüme ve Değerlendirmesi*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Gaziantep Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, Gaziantep: 28; Ögel, 2019: 334.

⁸⁹ Hamdullah Müstevfi, 2018: 95; Enver Konukçu, (1992). "Behrâm-ı Gûr", *İslâm Ansiklopedisi*, V, İstanbul: TDV Yayınları, 356.

⁹⁰ Hamdullah Müstevfi, 2018: 88; Umut Yalçın Kayalı, (2015), "Hindistan Kuşhan İmparatorluğunun Yükselme Dönemi ve Kral Kanişka (~M.S. 78-99)", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 2 (55), Ankara: 25.

Akhunlar, Ceyhun Nehri'ni geçip Valvalic ve Belh şehirlerini ele geçirdiler. Kuşhanlardan Belh'i aldıktan sonra şehri başkent olarak kullandılar⁹¹. Yüeh-Chi ise batıya çekildiler. Afganistan'a giren Akhunlar, Kuşhanları ortadan kaldırıp buraya yerleştiler. Asıl amaçları Belh olan Akhunlar, şehrin alınması ile hâkimiyet alanlarını Doğu Horasan'a doğru yaydılar. Daha sonra Akhunlar ile Sâsânîlerin arasında askerî mücadeleler başladı. Ancak Sâsânîler bu günlerde çöküş sürecine girmişlerdi. Akhunlar bu fırsatı değerlendirip Ceyhun'un güneyinde ve batısındaki toprakları sınırlarına kattılar⁹².

Günden güne güçlenen Akhunlar, Sâsânîleri Fîrûz (457-471) döneminde vergiye bağladılar. Fakat bu günlerde Hüsrev Enûşîrvân (531-579), Akhunların en büyük müttefiki olan Göktürklerden (552-744) bir teklif aldı. Göktürk hükümdarı Bumin Kağan, İpek Yolu ticaretini ele geçirmek için Akhunları ortadan kaldırmak istedi. Bu sebeple sürekli mücadele ettiği Sâsânîlere ittifak teklifinde bulundu⁹³. Teklifi kabul eden Anûşîrvân başkent Medain'den ordusu ile yola çıktı. Savaş için hazırlıklarını tamamlayan Göktürkler de Buhârâ'ya ilerlediler. Onların geldiklerini haber alan Akhunlar, Belh, Huttel ile Tirmiz halkından oluşan büyük bir ordu hazırladılar. Göktürkler ve Sâsânîlerin birleşik ordusu ile Akhunlar, Nahşab yakınlarında karşı karşıya geldiler. 567 yılında yenilen Akhunlar, tarih sahnesinden çekildiler. Savaştan sonra kazanan taraflar, Akhunların topraklarını kendi aralarında paylaştılar. Bu paylaşımda Ceyhun Nehri iki devlet arasında sınır kabul edilirken Belh merkezli Baktria bölgesi Göktürklerde kaldı. Zaferin ardından seferlere ara vermeyen Göktürkler, Toharistan bölgesini de ele geçirip Herat ile Bagdîs civarına kadar olan bölgeyi topraklarına kattılar. 588'dan sonra Göktürkler zayıflama dönemine girdiler⁹⁴. Göktürklerin zayıfladığı dönemde Uygur, Bugu ve Tangra gibi kabilelerden oluşan Uygur Devleti (745-840) kuruldu. Uygurlar önceleri Ötüken/Moğolistan'de daha sonra Orta Asya'nın farklı bölgelerinde yayılmaya başladılar. VII. yüzyılda devletleşen Uygurlar 630'da P'sua liderliğinde Göktürklerin sınırlarına akınlar yapmaya başladılar. 742-743 yıllarında Basmıl, Uygur ve Karluk oymakları Göktürk hakanı Ozmış Han (M.S. 742-M.S. 744)'ı öldürüp Göktürkleri yıktılar. 745'te Kutluk Bilge Köl (M.S. 744-M.S. 747), Uygurlar Devleti'ni kurdu ve yeni toprakların fethi için harekete geçti. Bu süreçte Herat, Belh ve Merv Sâsânîlerin elinde idi. İsmi zikredilen şehirler Müslümanların fethine kadar Halaç, Kuşhan ve Akhunların mahalli beylikleri tarafından idare edildiler. Bu bağlamda Müslümanların Horasan'a akınlar yaptıkları dönemde bölgede Sâsânîlerin merzubanları hüküm sürmekte idiler⁹⁵.

⁹¹ Velvâlic: Toharistan ve Belh'in ötesindeki Bezahşân bölgesinde bulunan bir yerleşim yeridir. Yâkût Hamevî, 1977: 384; Yazıcı, 1992: "*Belh*", 410

⁹² Ahmet Taşağıl, (2012). "Türk", *İslâm Ansiklopedisi*, XLI, İstanbul: TDV Yayınları, 468; Bahaeddin Ögel, (2019). *Büyük Hun Tarihi*, II, Ankara: TTK Yayınları, 75; Bayburtluoğlu, 2019: 10.

⁹³ Ahmet Taşağıl, (1992). "Göktürkler", *Ahmet Yesevî Üniversitesi*, Kazakistan: 60; Hayrettin İhsan Erkoç, (2018). *Göktürkler*, Ankara: Nobel Yayınları, 65; Ahmet Taşağıl, (2019). *Gök-Türkler*, Ankara: TTK Yayınları, 61.

⁹⁴ Taberî, (1999). *The History of Al-Tabarî (Ta'rikh al-rusul wa'l muluk) The Sasanids, the Byzantines, the Lakhmids, and Yemen*, V, (Trs: C. E. Bosworth), New York: State University of New York Press, 146; Naskali, 1988: 450; Taşağıl, 1992: 65; Yılmaz Can, (2002). "Anadolu Öncesi Türk Kenti", III, *Türkler Ansiklopedisi*, 10, Ankara: 262; Heyrettin İhsan, (2018). "İslâm Öncesi Türk Tarihi ve Kültürü: Göktürkler", (Ed. M. Bilal Çelik), İstanbul: *Nobel Yayınları*, 70; Ögel, 2019: II, 250.

⁹⁵ Ulaş Töre Sivrioğlu, (2015). "İlk İslâm Fetihleri ve Sâsânî Devleti'nin Çöküşü", *International Periodical for the Languages Literature and History of Turkish or Turkic Volume*, 9 (10), Ankara: 399.

2.1.2. İslâm'ın Fethinden Sâsânîlere Kadar Belh

Hiz. Muhammed (s.a.v.)'in 11/632'de vefatının ardından Müslümanlar, Hiz. Ebû Bekir'i uygun görerek Sâkîfetü Benî Saîde'de kendisine biat ettiler. Hiz Ebû Bekir, iktidarının başlarında devlet genelinde siyasi istikrarı büyük oranda sağladıktan sonra İslâm'ı yaymak için harekete geçti. Onun yönlendirmesi ile birlikte İslâm ordusu Ceziretü'l-Arab'ın dışına çıktı. Hiz. Ebû Bekir döneminde yapılan başarılı seferler neticesinde Irak ile Basra arasındaki topraklar İslâm devletinin hudutlarına dâhil edildi. Yine bu dönemde Müslümanların 13/634 yılında Doğu Roma ordusu ile yaptıkları Ecnadeyn Savaşı'nın sonucunda Suriye ve Filistin topraklarının kapıları Müslümanlara açıldı. Hiz. Ebû Bekir'in ölümü ile halk onun vasiyeti üzerine 22 Cemâziyelâhir 13/ 23 Ağustos 634'te Hiz. Ömer'e biat etti⁹⁶.

Hiz. Ömer, hilâfet makamına geçtikten sonra selefinin Sâsânî ve Bizans üzerine başlatmış olduğu seferlere ara vermeden devam etti. Bu bağlamda halife, İslâm ordusunu ilk olarak Sâsânîler üzerine gönderdi⁹⁷. Sefer için hazırlıklar tamamlandığında halife, Ebû Ubeyd es-Sekafî (ö. 13/634)'yi 1000 kişilik bir kuvvetle Irak topraklarına gönderdi. 13/634 yılında Müslümanlar ile Sâsânîler Kûfe'de karşılaştılar⁹⁸. Sâsânîlerin zaferiyle sonuçlanan el-Cisr/Köprü Savaşı'nda Ebû Ubeyde şehit oldu. Onun yerine komutayı ele alan Sa'd b. Ebû Vakkâs (ö. 55/675), kışın gelmesi ile Zerûd ve Şirâf denilen yerlerde konakladı. Yaz mevsiminin gelmesi ile 15/636'de Kûfe'nin 30 km güneyinde yer alan Kâdisiye'de iki taraf karşı karşıya geldi. Sâsânîler, 15/636'de ağır kayıplar vererek mağlup oldular. Savaşın ardından İslâm ordusu 21/641'de *Fetihler fethi* anlamına gelen Nihâvend zaferi ile Sâsânîlere ağır bir yenilgi yaşattı. Bu zafer Sâsânî İmparatorluğu'nu tarihten silinme noktasına getirirken Irak topraklarının kontrolünün İslâm ordusuna geçmesini sağladı⁹⁹.

21-22/642-643 yıllarında Dînever, İsfahan ile Hemedan şehirlerinin alınması ile İran coğrafyasındaki fetihler zirveye ulaştı ve Müslümanlar Horasan topraklarına adım attılar. Hiz. Ömer, zafer haberini aldıktan sonra İran içlerine seferler yapılmasını emretti. Bu seferler için Basra valisi Abdullah b. Âmir'in başarılı komutanlarından Ahnef b. Kays görevlendirildi. Yenilginin haberini alan Sâsânî Kısra'sı III. Yezdicerd, Hulvan'dan Rey'e kaçtı. Bunun üzerine İslâm ordusu, Rey'e doğru hareket etti. Akabinde haberi alan Kısra, yanındaki dört bin askeri ile Horasan şehirlerinden Merv'e geldi¹⁰⁰.

⁹⁶ İbnü'l-Esir, 1978: III, 199-437; Hamdullah Müstevfî, 2018: 135-144; Kurul, (1992). *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, II, (Haz. Hakkı Dursun Yıldız), İstanbul: Çağ Yayınları, 63-64; Sivrioğlu, 2015: 398-399.

⁹⁷ Taberî, (1990). *The History of Al-Tabarî (Ta'rih al-rusul wa'l muluk) The Last Years of the Prophet*, XI, (Trs: Ismail K. Poonawala), New York: State University of New York Press, 162; Taberî, (1993). *The History of Al-Tabarî (Ta'rih al-rusul wa'l muluk) The Conquest of Arabia*, X, (Trs: Freed M. Donner), X, New York: State University of New York Press, 17-18; Mesûdî, (2018). *Kitâbü't-Tenbih ve'l-İşraf*, (Çev. Ramazan Şeşen), İstanbul: Bilge Kültür-Sanat Yayınları, 206.

⁹⁸ Hamdullah Müstevfî, 2018: 90-99; Sivrioğlu, 2015: 398-399.

⁹⁹ İbnü'l-Esir, 1978: III, 425-2-426; Mirhând, 2019: 370; Hamdullah Müstevfî, 2018: 390; Ahmed b. Yahya el-Belâzûrî, (2013). *Fütuhü'l-Büldân*, (Çev. Mustafa Fayda), Ankara: Siyer Yayınları, 423; İbrahim Sarıçam, (2007). "Nihâvend", *İslâm Ansiklopedisi*, XXXIII, İstanbul: TDV Yayınları, 99.

¹⁰⁰ El-Belâzûrî, 2013: 425; Mesûdî, 2018: 208; Mirhând, 2019: 371.

27-28/649-650 yıllarında Müslümanlar Ahnef b. Kays'ın öncülüğünde Merverrûz şehrine kadar İran Şahı'nı takip ettiler ve şehri ele geçirdiler. Durumun ciddiyetini anlayan ve korkuya kapılan Kısra, Müslümanlardan kaçıp Belh'e gitti. Burada İslâm ordusuna bir kez daha yenilen Kısra, Türklerden yardım almak amacıyla Ceyhun'u geçip Mâverâünnehir topraklarına kaçtı. Kısra Yazdicerd, Türk Hakan'ı To-Lu-Han'dan, Fergana ile Soğdlulardan aldığı destekle önce Belh'e oradan da İslâm ordunun bulunduğu Merv'e geldi. İki ordunun arasında yapılan savaşı Müslümanlar kazandı. Türk Hakanı, ordusu ile geri çekilirken Yazdicerd'in kaçtığı fark edildi. Yazdicerd, Horasan merzubanı Emir-i Leşker Mahuy-yi Suri/Manuveyh'den yardım istedi. Mahuy, başta kendisine bir ordu verse de daha sonra Türkistan padişahı Bijen ile birleşip Yazdicerd'le savaştı. Yazdicerd, onlara yenilip kaçtı ve bir süre sonra da öldü¹⁰¹.

Yezdicerd'in ölümü ile ilgili farklı rivayetler bulunmaktadır. Buna göre Yezdicerd, kaçmayı başardıktan sonra bir değirmene sığındı. Durumun Mahuy'a haber verilmesi ile Şah'ın ölüm emri verildi ve öldürüldü. Kısra'nın ölüm haberini alan Bijen ise onun intikamını almak için Mahuy ve evlatlarını yakarak öldürttü. Bir başka rivayete göre, Yezdicerd'in sığındığı değirmenin sahibi onun değerli elbiselerini çalmak istediği için Şah'ı öldürdü. Kısra'ya yapılan muameleyi öğrenen Mahuy da değirmenciye öldürdü¹⁰². Kısra'nın ölümü akla Pers İmparatoru III. Dârâ'yı getirmektedir Zira kendisi de Makedonyalılara yenildikten sonra Merv'e sığınmış ve öldürülmüştü¹⁰³.

Yezdicerd'in ölümünün ardından Ahnef b. Kays'ın emrindeki Müslümanlar süratle Horasan'ın başkenti olarak bilinen Belh'e yöneldiler. Müslümanların geldiklerini gören şehrin hâkimi onları iyi karşılayıp altın ve gümüş gibi değerli hediyeler verdi¹⁰⁴. Ahnef b. Kays, şehri savaş yapmadan aldı ve halkı ile anlaşma yaptı. Buna göre yerli halk, şehirde yaşamaya devam edecekti. Ancak karşılığında dört yüz bin dirhem verilecekti. Belâzûrî, şehrin iki yüz bin dirhem karşılığında fethedildiğini söyler. Belh'e sulh yolu ile giren Ahnef buraya da harac âmili olarak Esîd b. el-Müteşemmîs'i bıraktı ve Toharistan'a yöneldi. Ahnef b. Kays'ın ayrıldığını duyan Çaganiyan ile Fergana Türkleri şehre ilerlemeye başladılar. 31/652'de Tâlekân ile Fâyâb'ı aldıktan sonra tekrar Belh'e dönen Ahnef b. Kays, şehrin önünde karargâhını kurdu ve Türklerle savaşımaya başladı. Türkler, Müslümanların karşısında daha fazla direnemediler ve şehri onlara terk etmek zorunda kaldılar. Belh'e giren Ahnef şehir halkı ile yeni bir anlaşma yaptı. Ardından Hârezm'e doğru ilerledi. Hz. Osman döneminde yapılan başarılı fetihlerin neticesinde bölge halkı hızlı bir şekilde İslâm'a girmeye başladı. Müslümanların Hârezm'e yönelmeleri ile Cüzcan, Belh, Rustâk ve Savencerd gibi şehirlerde tekrar isyanlar başladı¹⁰⁵.

¹⁰¹ İbnü'l-Esîr, 2019: III, 590-595; Hamdullah Müstevfî, 2018: 399; Nesimi Yazıcı, (2022). *İlk Türk-İslâm Devletleri Tarihi*, Ankara: TDV Yayınları, 1-2.

¹⁰² İbnü'l-Esîr, 1978: III, 14-15; Hamdullah Müstevfî, 2018: 98; El-Belâzûrî, 2013: 490-491

¹⁰³ Taberî, 1999: V, 409, Ahmet Önkâl, (1989). "Ahnef b. Kays", *İslâm Ansiklopedisi*, II, İstanbul: TDV Yayınlar, 174; El-Belâzûrî, 2013: 490; Mirhând, 2019: 375.

¹⁰⁴ El-Belâzûrî, 2013: 430; Yıldız, 1989: III, 198.

¹⁰⁵ İbnü'l-Esîr, 1978: III, 14-16; El-Belâzûrî, 2013: 435; Ögel, 2019: II, 90.

Hiz. Osman Abdullah b. Âmir'e bölgenin kontrol altına alınmasını emretti. Bunun üzerine Abdullah b. Âmir de Ahnef b. Kays'a mektup gönderip isyanları bastırmasını söyledi. 31-32/652-653 yılları arasında Tohâristan, Tâlekân ve Rustâk'daki isyanları bastıran Ahnef, Belh'e geldi. Şehirde büyük bir direnişle karşılaşan Müslümanlar, kısa sürede asileri bertaraf ettiler¹⁰⁶. Bölgenin tekrar itaat altına alındığını öğrenen Abdullah b. Âmir, Hiz. Osman'a mektup yazarak kendisini bilgilendirdi. Hiz. Osman, 18 Zilhicce 35/17 Haziran 656 yılında bir isyan neticesinde şehit edildi¹⁰⁷. Onun şehit edilmesi ile halifelik makamına Hiz. Ali geldi. Hiz. Ali döneminde devam eden iç karışıklıklar sebebiyle fetih hareketleri canlılığını yitirdi. Hiz. Ali'nin halifeliğinde Horasan'da Herat ve Belh şehirlerinde küçük çaplı isyanlar dışında büyük olaylar meydana gelmedi. Hiz. Ali'nin, İbn Mülcem adında bir Hârici tarafından şehit edilmesinden sonra Kûfe halkı 40/661 yılında Hiz. Ali'nin büyük oğlu Hiz. Hasan'a biat etti. İslâm dünyasında daha fazla fikir ayrılıklarının olmasını istemeyen Hiz. Hasan Mûaviye b. Ebû Süfyân'ın ısrarı ile halifelik görevini ona devretmek zorunda kaldı. Hulefâ-i Râşidin döneminin son halifesi olan Hiz. Ali'nin halifeliğinde yaşanan iç karışıklıklardan dolayı Belh ismi çok geçmemektedir. Fakat zikri geçen tarihlerde şehrin İslâm devletinin idaresinde olduğu bilinmektedir¹⁰⁸.

2.1.3. Emevîler ve Abbâsîler Döneminde Belh

Mûaviye b. Ebû Süfyân (41-60/661-680)'ın halife olması ve oğlu Yezîd'i (60-64/680-683) veliaht tayin etmesi ile İslâm dünyasında halifelik saltanata döndü. Horasan'daki gerek kötü idare gerekse halk arasında İslâm dininin tam anlamıyla yerleşmemesi sebebiyle sürekli bir huzursuzluk hâkimdi. Emevîlerin kuruluş sürecinde Bâdgis, Herat, Buşenc ve Belh şehirlerinde yaşayan halk, İslâm dünyasında yaşanan karışıklıklardan istifade ederek daha önce yapılan anlaşmaları ihlal ettiler. Abdullah b. Âmir, Horasan'daki istikrarsızlığı gidermesi için Kays b. el-Heysem es-Sülemî'yi Horasan'a vali olarak atadı. Kays, 42-43/663-664'de Belh üzerine yürüdü ve şehri zapt etti. Ardından buranın Nevbâhar mâbedini yıktırıp Belh Nehri üzerine bir köprü inşa ettirdi. Bu tarihten sonra Belh şehri Emevîler için Mâverâünnehir Bölgesi'ne yapılan fetihlerde askerî bir üs haline geldi¹⁰⁹. Kays b. el-Heysem, isyanları bastırdıktan sonra Basra'ya döndü. 51/371 yılında tekrar ayaklanmaların çıkması ile Belh'e bu defa Rebî b. Ziyâd gönderildi. Rebî b. Ziyâd, Belh'i kontrol altına aldıktan sonra Kûhistan'a yürüdü. 52-53/672-673 yıllarında Ceyhun'u aşırıp Zem şehrini ele geçiren er-Rebî'nin 53/673'te attan düşüp ölmesi ile komutanlığı oğlu Abdullah b. er-Rebî devraldı. Aynı yıl Abdullah'ın Âmül'ü fethetmesi ile Horasan'ın fethi tamamlanmış oldu¹¹⁰.

¹⁰⁶ İbnü'l-Esîr, III, 1978, 199-437; Naskali, 1988: 330; Önkâl, 1989: 175; Hüseyin Salman, (2012). "Tohâristan", *İslâm Ansiklopedisi*, XLII, İstanbul: TDV Yayınları, 215; Yazıcı, 2022: 2-3.

¹⁰⁷ El-Belâzûrî, 2013: 400; Mirhând, 2019: 400; Adem Apak, (2000). "Hiz. Osman'ın Halifeliği Döneminde Meydana Gelen Siyasî Problemler ve Sebepleri Üzerine Bazı Değerlendirmeler", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 4 (4), Bursa: 168.

¹⁰⁸ Yaşar Bedirhan, (2017). *İslâm Tarihi (Başlangıçtan Selçuklulara Kadar)*, Konya: Eğitim Yayınları, 264.

¹⁰⁹ İbnü'l-Esîr, 2019: III, 680; Mirhând, 2019: 400; Yazıcı, 1992: "Belh", 410; Önkâl, 1989: 175; Ethem Ruhi Fırlalı, (1989). "Ali", *İslâm Ansiklopedisi*, II, İstanbul: TDV Yayınları, 373;

¹¹⁰ El-Belâzûrî, 2013: 420; Uslu, 1997: "Horasan", 63; Naskali, 1988: 330; Çetin, 1988: 236.

Kuteybe b. Müslim (ö. 96/715)'in 86/705'da halife Abdülmelik (65-86/685-70) tarafından Horasan'a vali olarak atanması ile bölgede köklü değişiklikler yaşandı. 90/709 yılında Müslümanlara karşı Akhun prensi Tarhan Nîzek (ö. 90/709) ayaklandı ve Belh'i ele geçirdi. Kuteybe, ordusunu hazırlayıp Buhârâ'dan hareketle Toharistan bölgesine yürüdü. Aynı yıl Belh'e varan Kuteybe, Tarhan'ı yakalayıp öldürdü ve şehri geri aldı. Ancak bu savaştan dolayı Belh harabe haline geldi ve Müslümanlar buradan ayrılıp şehre 12 km. uzaklıktaki Berûkun'a ordugâh kurdu¹¹¹. Belh 110/728 yılına kadar bu şekilde kaldı. 110/728'da halife Hişâm b. Abdülmelik (106-125/724-743), Nasr b. Seyyâr (ö. 131/748)'ı Belh'te olan karışıklılığı halletmesi için vali olarak görevlendirdi. Aynı yıl kardeşi Esed b. Abdullah es-Sülemî'yi de Horasan'a tayin etti. Es-Sülemî, görevine başladıktan hemen sonra Türkler arasında İslâmiyet'in yayılması amacıyla Ebu's-Seydâ Salih b. Tarif ve Rebi b. İmrân et-Temimî'yi görevlendirdi. Yine Hişâm b. Abdülmelik'in emriyle 742'de Belh'te bir cami yaptırıldı. 107/725'de Belh şehrine gelen Nasr b. Seyyâr şehri inşa edip ordugâhı tekrar buraya taşıdı. 120/738 tarihinde Esed b. Abdullah'ın vefat etmesi ile Nasr b. Seyyâr Belh'in idaresini Bermekî ailesinden Ebû Halid'e verip yeni görevi için Horasan'a gitti¹¹². Esed b. Abdullah'tan sonra ilk olarak Belh valiliğine Câfer b. Hanzala ardından Cüdeyâ b. Ali getirildi. Cüdeyâ b. Ali'nin azledilmesi ile Nasr b. Seyyâr el-Kinânî atandı. Nasr, vali olduktan sonra Belh'in harap olmuş yerlerini tekrar imar edip inşa ettirdiği Hinduvan Kalesi'ne on bin kişilik askeri kuvveti yerleştirdi ve merkez olarak tercih ettiği Merv'e gitti¹¹³. Emevîlerin iktidarlara boyunca izledikleri mevâlî politikası ve Ali evladına yaptıkları baskılar iktidara karşı muhalif unsurların çıkmasına neden oldu. Şiîlerden aldıkları destekle propaganda yapmaya başlayan Abbâsîler, Ebû Müslîm'i 128/745'de Horasan'a vekil olarak gönderdiler¹¹⁴. Ebû Müslîm Horasanî, başta Belh olmak üzere Merv ve Herat gibi büyük şehirlerde Emevîlere karşı halkı isyana teşvik etti. Halkı açıkça ihtilale davet etmeye başlayan Ebû Müslîm, Horasan şehirlerine dâilerini gönderdi. Bu sırada Merv'de ikamet eden Nasr b. Seyyâr şehrin alınması ile Nişâbûr'a, oradan da Kûmis ve Rey'e kaçtı. 130-131/747-748'de Horasan'da Ebû Müslîm önderliğinde Abbâsî taraftarları siyah bayrak açarak Merv, Herat, Nesâ, Bâverd ve Belh'e hâkim oldular. Hızla bölgeyi ele geçiren Abbasoğulları, Ağustos 132/749'de son Emevî halifesi II. Mervan'ı (132-136/744-750) öldürerek Abbâsîler Devleti'ni kurdular. Abbâsîler (132-750/656-1458) döneminde fetih siyasetinde önemli değişiklikler yaşandı. Anadolu'ya ağırlık veren Abbâsîler, Horasan'ı merkezden atanan valilerce yönetti. Belh şehri bu dönem valilerle kontrol altında tutulmaya çalışıldı. Bu valilerden biri de Abbâsîlerin Horasan valisi olan Ebû Müslîm tarafından Belh valiliğine tayin edilen Ebû Davud Halid b. İbrahim idi. Ebû Davud, Belh valiliği esnasında çıkan isyanları bastırıp şehirde uzun bir süre sükûneti sağlamayı başardı. Hârûn er-Reşîd (170-193/786-809) dönemine kadar şehir ve bölgede büyük bir olay yaşanmadı¹¹⁵.

¹¹¹ Mirhând, 2019: 400-402; Naskali, 1988: 330; Çetin, 1988: 236; Uslu, 1997: 63.

¹¹² Nahide Bozkurt, (2006). "Nasr b. Seyyâr", *İslâm Ansiklopedisi*, XXXII, İstanbul: TDV Yayınları, 415; Hakkı Dursun Yıldız, (1992). "Bermekîler", *İslâm Ansiklopedisi*, V, İstanbul: TDV Yayınları, 519.

¹¹³ Mesûdî, (2014). *Murûc ez-Zeheb (Altın Bozkırlar)*, (Çev. Ahsen Batur), İstanbul: Selenge Yayınları, 359; İbnü'l-Esîr, 2019: IV, 577; Mirhând, 2019: 450; Yıldız, 1989: III, 15.

¹¹⁴ Hakkı Dursun Yıldız, (1994). "Ebû Müslîm Horasanî", *İslâm Ansiklopedisi*, X, İstanbul: TDV Yayınları, 198; Bedirhan, 2017: 67.

¹¹⁵ Hakkı Dursun Yıldız, (1988). "Abbâsîler", *İslâm Ansiklopedisi*, I, İstanbul: TDV Yayınları, 34.

90/806'da Nasr b. Seyyâr'ın torunu Semerkant valisi Rafî b. Leys (ö. 187/803) Semerkant'ta isyan etti. Rafî, 191/806-807'de Belh'ten Merv'e kadar olan sahayı ele geçirip Mâverâünnehir'i kontrolü altına aldı. Hârûn er-Reşîd isyanı bastırmak için bizzat yola çıktı. Ancak Tûs şehrine vardığında hastalandı ve 3 Cemâziyelevvel 193/24 Mart 809'de burada vefat etti. Halife'nin vakitsiz vefatı sebebi ile Horasan seferi tamamlanamadı¹¹⁶. Hârûn er-Reşîd'in 3 Cemâziyelâhir 193/24 Mart 809'ta ölümü ile oğlu Muhammed el-Emîn (193-198/809-813) 3 Cemâziyelâhir 193/24 Mart 809'da Bağdat'ta halife ilan edildi. İkinci veliaht Abdullah el-Me'mûn (193-198/809-813) da babasının emrine uyararak kardeşine biat etti. Ancak merkeze gitmek yerine ordusu ile Horasan'da kalmayı tercih etti. Emîn babasının sağlığında yazmış olduğu ahidnâme'yi feshederek kardeşleri Me'mûn ve Kasım'ı veliahtlıktan çıkardı. Onun yerine oğlu Musa'yı veliaht ilan etti. Ardından Me'mûn'a elçiler göndererek oğlunu veliaht tayin ettiğini ve bunu kabul etmesini emretti. Teklifi sert bir şekilde reddeden Me'mûn, 24/25 Muharrem 198/24-25 Eylül 813 tarihinde halifeyi öldürtüp hilâfeti ele geçirdi¹¹⁷.

Me'mûn'un hilâfetinde Horasan Bölgesi'nde Tâhirîler ve Saffârîler gibi bağımsız devletler ortaya çıktı. Tâhirîlerin kurucusu Tâhir b. Hüseyin'in itibarının artması ile bu durumdan rahatsız olan vezir Fazl b. Sehl (ö. 202/818), Tâhir'i el-Cezîre, Suriye, Mısır ve Mağrib bölgelerine vali olarak atayarak merkezden uzaklaştırmaya çalıştı. Tâhir bir süre sonra Me'mûn'un kendisini öldürmek istediğine dair söylentiler duydu. Bu sebeple Bağdat'tan uzaklaşmak için Me'mûn'dan Horasan valiliğini istedi. Fazl b. Sehl'in etkisinde kalan halife, Tâhir'in isteğini kabul etti ve onu Horasan'a gönderdi. Tâhir'in 205/821 yılında bölgeye gelmesi ile Tâhirîlerin temelleri atıldı.¹¹⁸

Belh şehri de Tâhirîlerin merkezi olarak kabul edildi. Yaklaşık iki yıl Horasan valiliği yapan Tâhir'in zamanla bağımsız hareket etmesi ile 207/822'de Me'mûn'un adamları tarafından zehirlenerek öldürüldü. Tâhir b. Hüseyin'in vefatı ile Hâricîler, Zeydîler (864/1526) ve Bâbek 'in çıkardığı isyanlara Tâhirî isyanlarının eklenmesini istemeyen Me'mûn, Horasan valiliğine Tâhir'in yerine oğlu Talha (207-213/822-828)'yı atadı. 213/828 yılında vefat eden Talha Horasan'da Abbâsîlerin hâkimiyetini güçlendirdi. Ondan sonra bölgenin valiliğine kardeşi Abdullah b. Tâhir (213-230/822-844) atandı. Taberistan'da Mâzyâr b. Kârin (ö. 225/840)'in isyanını bastıran Abdullah'ın 230/844 yılında ölümü ile hânedanın başına oğlu II. Tâhir (230-248/844-862) geçti. Ondan sonra gelen oğlu Muhammed b. Tâhir (248-259/862-873) ağabeyi ile babasına nazaran eğlence hayatına düşküncü. Zikri geçen valiler döneminde Belh, Tâhirîlerin elinde kaldı¹¹⁹.

¹¹⁶ İbnü'l-Esîr, 2019: IV, 577; Mirhând, 2019: 450; Yıldız, 1989: III, 15.

¹¹⁷ İbnü'l-Esîr, (2019). *İslâm Tarihi El- Kâmil Fi't-Târih*, V, (Çev. Yunus Apaydın-Abdullah Köşe), İstanbul: Ravza Yayınları, 295; Mirhând, 2019: 450; Yıldız, 1989: III, 15.

¹¹⁸ İbnü'l-Esîr, 2019: V, 300; Mirhând, 2017: 420; Aladağ, 2022: 19; Kurul, (1989). *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, V, (Haz. Hakkı Dursun Yıldız), İstanbul: Çağ Yayınları, 401.

¹¹⁹ İbnü'l-Esîr, 2019: V, 527; Hamdullah Müstevfî, 2018: 475; Mirhând, 2017: 490; Aladağ, 2022: 23; Bozkurt, 2004: 104; Hasan Kurt, (2010). "Tâhirîler", *İslâm Ansiklopedisi*, XXXIX, İstanbul: TDV Yayınları, 404.

Horasan'da Tâhirîlerin hüküm sürdüğü dönemde Sicistan tarafında Saffârîler ortaya çıktı. Kısa sürede güçlenen Saffârîlerin kurucusu Ya'kûb b. Leys, Horasan topraklarını ele geçirmeye başladı. Ya'kûb b. Leys, 259/873 yılında Nişâbûr'u işgal edip Horasan'da Tâhirîlerin hâkimiyetine son verdi. Belh bu tarihten sonra Saffârîlerin hâkimiyetine girdi. 14 Şevval 265/9 Haziran 879 tarihinde ölen Ya'kûb'un vasiyeti üzerine kardeşi Amr b. Leys (265-287/879-900) hânedanın başına geçti¹²⁰. Amr b. Leys, ağabeyi Ya'kûb'un aksine Abbâsîler ile iyi geçindi ve halife Mu'temid Alellah (256-279/870-892)'a bağlı olduğunu bildirdi. Ardından kendisinden bazı vilâyetlerin idaresini istedi. Belh 15 Rebûlâhîr 287/19 Nisan 900 yılına kadar Saffârîlerin elinde kaldı. Amr b. Leys'in Sâmânî¹²¹ emiri İsmail b. Ahmed (250-279/892-907)'e Belh'te yenilip esir düşmesi ile Belh şehri Sâmânîlerin (204-389/819-999) eline geçti¹²².

¹²⁰ İbnü'l-Esîr, 2019: V, 530; Mes'ûdî, 2004: 246; Mirhând, 2019: 490; Aladağ, 2022: 34.

¹²¹ Sâmânî ismi Horasan ve Mâverâünnehir bölgelerinde hüküm süren Sâmânî meliklerine verilen isimdir. Bu isim aynı zamanda onların hükümdarlarına ve ordularına nisbet edilir. Sâmânî hükümdarları âdil, dindar ve ilim sahibi hükümdarlardı. İbnü'l-Esîr, İzzeddin el-Cezerî, (t.y.) *el-Lübâb sî Tehzîbi'l-Ensâb*, Beyrut: Dâr-u Sadr, III, 94; Sâmânî ismi, Sâmânî meliklerinden bir grubun ismidir. Onların en meşhurları Emîru'l-Mâzî, el-Âlim, el-Âdil riayetine nasihatçı Ebu İbrahim İsmail b. Ahmed b. Esed b. Sâmân b. Cübbâ b. Niyâr'dır. Emîrû'l-Mü'minîn'in mevlâsıdır. İsmail b. Ahmed b. Esed'e akrabalarına ve evlatlarına nisbet edilen her kese Sâmânî ismi verilir. İmam Ebu Sa'd Abdülkerim b. Muhammed b. Mansur et-Temîmî es-Sem'ânî, (t.y.) *el-Ensâb*, 203.

¹²² Kurul, (1989). *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, (Haz. Hakkı Dursun Yıldız), V, İstanbul: 417; Erdoğan Merçil, (2008). " Saffârîler", *İslâm Ansiklopedisi*, XXXV, İstanbul: TDV Yayınları, 464; Abdullah Duman, (2013). *Nerşahînin Târîh-u Buhârâsı (İnceleme ve Tercüme)*, İstanbul: Ayışığı Kitapları Yayınları, 154; Aladağ, 2022: 38.

3. GAZNELİLERİN ÇÖKÜŞÜNE KADAR BELH

3.1. Sâ mânîlerin Soyu ve Tarih Sahnesine Çıkmaları Sürecinde Belh

15 Rebûlâhir 287/19 Nisan 900'de Sâ mânî emiri İsmail b. Ahmed ile Sâffârî emiri Amr b. Leys arasında Belh'de bir savaş yapıldı. Belh Savaşı adı verilen bu savaşta, İsmail b. Ahmed'in Amr b. Leys'i mağlup etmesi ile Horasan Bölgesi Saffârîlerden Sâ mânîlerin hâkimiyetine geçmiş oldu.¹²³ Belh bundan sonraki süreçte Sebüktegin döneminde Gaznelilerin ikinci başşehri olarak kullanıldı.¹²⁴ 389/999'da Sâ mânîler ve Gazneliler arasında yapılan Merv Savaşı'nı kazanan Gazneli Mahmud'un orduları oldu. Bu galibiyetle Gazneliler bağımsızlıklarını elde ederlerken Horasan, Sâ mânîlerden tamamen temizlendi. Sultan Mahmud ise babası Sebüktegin'in merkezi olan Belh'e yerleşti¹²⁵.

Gaznelilerin hâkimiyetine geçtikten sonra da Belh, olayların akışında büyük bir öneme sahip olan şehirlerden birisi haline geldi. Şehir, bu süreçte Gaznelilerin dârü'l-mülkü ve karargâh şehri olarak kullanıldı. Bu bağlamda Belh, Karahanlılar ve Sâ mânîler ile yapılan mücadelelerde Gazneliler Devleti için önemli bir siyasi rolü üstlendi. Bu sebeple Belh'i, Sâ mânîlerin ve Gaznelilerin siyasi tarihleri çerçevesinde değerlendirmenin konuyu anlama açısından daha faydalı olacağını düşünüyoruz.

Genel kaniya göre soyları Behram Çubîn'e dayanan Sâ mânîoğullarının nesepleri ile ilgili İslâm tarihçileri farklı bilgiler vermektedirler. Bunlardan Gerdîzî, Sâ mânîlerin nesebini, Sâ mânî Hudâ b. Hâmtâ b. Nûş b. Tamgâseb b. Şâdil b. Behrâm Çubîn b. Behrâm Hasîs b. Kûzek b. Esfiyân b. Kerdâr b. Deyrkâr b. Cem b. Cîr b. Büstâr b. Hudâd b. Rencihân b. Fîr b. Ferâvel b. Sîm b. Behrâm b. Şâsîb b. Kûzek b. Cerdâd b. Seferseb b. Gürgîn b. Mîlad b. Mürres b. Mervân b. Mihrân b. Fâzân b. Kürşâd b. Sâdisâd b. Bişdâd b. Ahşîn b. Ferdîn b. Vemâm b. Ersâtîn b. Dûsir Minûçîhr b. Gûzek b. Îrac b. Efrîdûn b. Esfiyânsek Mensek b. Sûrkâv b. Afşîn Kâdâyîn Rasdkâv b. Deyrkâv b. Rîmenkâv b. Bîfrûş b. Cemşîd b. Veyûnkahân İn İskehîd b. Hûşenk b. Fervâk Münşî b. Keyûmers şeklinde kaydeder¹²⁶.

¹²³ Nerşahî, Ebu Bekir b. Muhammed b. Muhammed, (1351). *Târîh-i Buhârâ*, (Tsh. Müderris Razavî), Çâphâne-i Ufuk, Tahran: 123, 124; Nerşahî, Ebi Bekir Muhammed b. Ca'fer en-Nerşahî, (1993). *Târîhu Buhârâ*, (Trc. ve Thk. Emîn Abdülmecid Bedevi-Nasrullah Mübeşşir et-Tarâzî), Kahire: Dâru'l-Meârif, 166, 168; Nerşahî, Ebu Bekir Muhammed b. Ca'fer, (1954). *The History of Bukhara*, (Çev. Richart N. Frye), The Medieval Academy of Amerika Cambridge, Massachussets: 89-91; Gerdîzî, Ebu Saîd Abdü'l-Hay b. ed-Dahhâk b. Mahmud, (1327). *Târîh-i Gerdîzî*, (*Zeynü'l-Ahbâr*), (Tsh. Mirza Muhammed Han Kazvînî), Tahran: 12; İbnü'l-Esîr, Ebi'l-Hasan Ali b. Ebi'l-Kerem Muhammed b. Muhammed Abdi'l-Kerîm, (1987). *el-Kâmil fî't-Târîh*, (Tsh. Muhammed Yusuf Dukâk), Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-İlmiyye, VI, 401-402; En-Nerşahî, Ebu Bekir Muhammed b. Ca'fer, (2013). *Târîh-i Buhârâ*, Ankara: TTK Yayınları, 130-132; Duman 2013: *Târîh-u Buhârâ*, 329, 331; Akçay, 2015: 40, 41;

¹²⁴ Utbî, Ebü'n-Nasr Muhammed b. Abdülcabbâr, (2004). *El-Yemînî fî Şerh-ı Ahbârü's-Sultân Yemînü'd-Devle ve Emînü'l-Mille Mahmud el-Gâznevî*, (Şerh ve Tah. İhsan Zünnün es-Samirî), Beyrut: Daruttaliâtü't-Tabâat ve'n-Neşr, 138-139; Al-Utbî, *The Kitab-ı Yamînî*, (1858). (Farsçadan İngilizceye Çev. James Reynolds), London: Ex Oriente Lux, 185-187; İbn Isfandiyâr, Muhammad b. Al-Hasan, (1905). *An Abridged Translation of the History Of Tabaristân*, (Tah. Edvard G. Browne), London: M. A- M. B., Leyden: E. J. Brill, Imprimeria Orientale, 227; Büchner, 1966: X, 142; Duman, 2013: "*Kantara*", 89-91.

¹²⁵ Al-Utbî, 1858: 232-240; İbnü'l-Esîr, 1966: 146-147; Duman, 2013: "*Kantara*", 91.

¹²⁶ Akçay, 2015: 41.

Nerşâhî; Sâmân Hudât'ın Behram-ı Çubîn'in çocuklarından biri olduğunu¹²⁷, İbnü'l-Esîr; Sâmân Hudât b. Cesman b. Tamgas b. Nuşerd b. Behram-ı Çubîn b. Behram Huşenş, Hamdullah Müstevfî ise Sâmân Hudât'ın, Behrâm b. Çubîn'in soyundan olduğunu söyleyip nesebini de Sâmân Hudât b. Cismân b. Tagmas b. Nûşerd b. Behram-ı Çubîn olarak nakleder¹²⁸.

Sâmânîlerin asıl yurtlarının neresi olduğu kesin olarak bilinmemektedir. Hanedanın ilk göründükleri yerlerin Belh, Semerkant ve Eşnas/Şaş olduğu söylenmektedir. Bu şehirlerden Belh, Hulefâ-yi Râşidîn döneminden sonra Emevîlerin hâkimiyetine girdi¹²⁹. Esed b. Abdullah el-Kasrî (ö. 120/738), Hişâm b. Abdülmelik (106-125/724-743) tarafından 106/724'da Müslim b. Saîd b. Eslem'in yerine Horasan valiliğine tayin edildi. Bu günlerde kardeşi Hâlid b. Abdullah el-Kasrî de Irak valisiydi. Esed b. Abdullah, sert yönetiminden dolayı 109/727'da halife Hişâm tarafından görevinden azledildi. Halife, 116/734'da Horasan'ı dönemin Irak valisi Hâlid b. Abdullah'ın idaresine verdi. Hâlid ise kardeşi Esed'i 117/735'de Horasan valiliğine tayin etti. Esed b. Abdullah el-Kasrî'nin valiliği döneminde Horasan'da büyük ve saygın aileler bulunmaktaydı. Bu ailelerden biri olan Sâmânîlerin lideri Sâmân Hudât, düşmanları ile yaptığı mücadeleler neticesinde hâkimi olduğu Belh'i kaybetti. Sâmân Hudât, Belh'i geri almak için de Merv'de bulunan Emevî valisine sığındı. Bir süre sonra da validen aldığı destekle 118/736'de Belh'i geri aldı¹³⁰. Emevî valisi Esed b. Abdullah el-Kasrî, kısa sürede bölgedeki sükûneti sağladıktan sonra merkezini 118/736'de Merv'den Belh'e nakletti ve 120/738'de burada vefat etti¹³¹. Sâmân Hudât'ın, Esed b. Abdullah'ın vasıtasıyla İslâm'a girdiği ve doğan oğluna da kendisine olan minnettarlığından dolayı Esed adını verdiği bilinmektedir. İslâm tarihçilerinden Gerdîzî, Sâmân Hudât'ın İslâm'ı kabul edişini farklı ele alır. Müellif'in ifadesine göre eski dini Zerdüştlük olan Sâmân Hudât, İslâm dinini Emevî valisi vasıtasıyla değil de Abbâsî halifesi el-Me'mûn'un aracılığıyla kabul etmiştir¹³². 377/988 yılında Eşnas/Şaş şehrini de ele geçiren Sâmân Hudât'ın ölümü ile ailenin başına oğlu Esed b. Sâmân Hudât geçti¹³³.

¹²⁷ Nerşahî, 1993: 91; Nerşahî, 1351: 81; Nerşakhî, 1954: 59; Göksu, *Narşahî*, 2013: 89; Duman, *Târîh-u Buhârâ* 2013: 299.

¹²⁸ İbnü'l-Esîr, Ebû'l-Hasan Ali b. Ebî'l-Kerem Muhammed b. Muhammed (1987). *el-Kâmil fi't-Târîh*, V, (Tsh. Muhammed Yusuf Dukâk), Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-İlmiyye, 279; Hamdullah Müstevfî, 2018: 300.

¹²⁹ Hamdullâh Müstevfî, 2018: 300-301; Mirhând, 2019: 450; V.V. Barthold, (1990). *Moğol İstilasına Kadar Türkistan*, (Haz. Hakkı Dursun Yıldız), Ankara: TTK Yayınları, 225; Aydın Usta, (2007). *Şamanizm'den Müslümanlığa Türklerin İslâmlaşma Serüveni Sâmânîler*, İstanbul: Yeditepe Yayınları, 55-56; Akçay, 2015: 45; Duman, 2013: *Târîh-u Buhârâ*, 153; Aydın Usta, (2020). *Türkler ve İslâmiyet (İlk Müslüman Türk Devleti: Sâmânîler*, İstanbul: Yeditepe Yayınları, 147; Erkan Göksu, (2021). *Afganistan ve Hindistan'ın İhtişamlı Hanedanı Gazneliler (963-1186)*, Selenge Yayınları, İstanbul: 10.

¹³⁰ Nerşahî, 1993: 90; Narshakhî, 1954: 59; Usta, 2007: 56-57; Aydın Usta (2009). "Sâmânîler", *İslâm Ansiklopedisi*, XXXVI, İstanbul: TDV Yayınları, 64; Duman, 2013: *Târîh-u Buhârâ*, 153-159; Erkan Göksu, (2013). *Târîh-i Buhârâ Ebû Bekr Muhammed b. Ca'afer en-Nerşahî, Arapçadan Tercüme Ebû Nasr Ahmed b. Muhammed el-Kubâvî, Farsçadan Tercüme ve Notlar*, Ankara: TTK Yayınları 88; Usta, 2020: 147.

¹³¹ Barthold, 1990: 225; Erdoğan Merçil, (1994). "Sâmânîler Devletinde Türklerin Rolü", *İÜ Tarih Dergisi*, (Hakkı Dursun Yıldız'a Hatıra), 35, Ankara: 252-253; Clifford Edmund Bosworth, (1996). *Islamic Dynasties of Central, East, and South Asia*, New Islamic Dynasties A Chronological and Genealogical Manual, Edinburgh: 170; Usta, 2007: 56-60; Duman, 2013: *Târîh-u Buhârâ*, 153.

¹³² Akçay, 2015: 41-42.

¹³³ Barthold, 1990: 225; Usta, 2007: 60-63; Duman, 2012: "*Muntasır*", 531-532; Akçay, 2015: 41.

Esed b. Sâ mân Hudât hakkında Abbâsî halifesi Abdullah el-Me'mûn'a yardım ettiği 201-202/817-818 yılına kadar olan süreçle ilgili kaynaklar suskunluğunu muhafaza etmektedir. Sâ mânî emiri Esed'in Nûh, Ahmed, İlyas ile Yahya adında dört oğlu vardı. El-Me'mûn halifelik makamına geçtikten sonra Esed ve çocuklarının onun yanında yer aldığı rivayet edilmektedir. El-Me'mûn döneminde tarih sahnesinde tekrar görünen Sâ mânîler 190-191/805-806 yılında Rafî b. Leys (ö. 205/820)'in Abbâsîlere karşı çıkardığı ayaklanmada Abbâsî Devleti'nin yanında yer aldılar¹³⁴.

Bu dönem Herat ve Belh bölgelerinde büyük bir isyan patlak verdi. Emevîlerin son valisi Nasr b. Seyyâr'ın torunu olan Rafî b. Leys'in, Horasan ve Mâverâünnehir topraklarına yayılan isyanının nedeni ile ilgili farklı görüşler vardır. Bu görüşlerden biri Horasan valisi Ali b. İsa b. Mâhân (ö. 195-811)'ın kötü idaresinden rahatsız olan halkın halife Hârûn er-Reşîd'e yaptığı şikâyetlerden bir sonuç alamaması, bir diğeri de Râfi b. Leys'in valilik görevinden azledilmesi ve ölüm emrinin verilmesidir. Sonuç olarak halk bu zulümlerden kurtulmak amacıyla Râfi b. Leys'in etrafında toplandı¹³⁵.

Ali b. İsa b. Mâhân, tarafından Semerkant valisi olarak atanan Rafî b. Leys, halkın desteğini de aldıktan sonra 190-191/805-806 yılında isyan etti. Kısa sürede bölgede yaşayan Türklerin desteğini de alan vali, Semerkant, Belh ve Merv'i ele geçirdi. Maâverâünnehir Bölgesi'ni kontrol altına alan Rafî, Ali b. Mâhân'ın gönderdiği kuvvetleri yenerek hâkimiyet alanını genişletti. Hârûn er-Reşîd, isyanın bastırılmaması üzerine bölgeye Herseme b. Â'yan (ö. 200/816) 'ı gönderdi. Rafî'nin onu da mağlup etmesi üzerine halife büyük oğlu el-Me'mûn ile küçük oğlu Salih'i yanına alıp 192-193/805-806'de Bağdat'tan hareketle isyan merkezine doğru yola çıktı¹³⁶. El-Me'mûn da Esed ve oğullarına Râfi b. Leys ile mücadele etmekte olan Herseme b. Â'yan (ö. 200/816)'e yardım etmeleri için mektuplar gönderdi. Abbâsoğullarının yardım teklifine olumlu cevap veren Esed b. Sâ mân Hudât, oğulları ile beraber isyan yerine geldi. Esedoğulları, Râfi'yi sulh yapmaya ikna etmeyi başardılar. Neticede Sâ mânîoğullarının gayretleri ile Abbâsîler, isyanı bastırmaya muvaffak oldular. Sulh haberini alan halife Tûs şehrine vardığında hastalandı ve çok geçmeden hastalığı arttı ve 3 Cemâziyelevvel 193/24 Mart 809'da vefat etti¹³⁷.

¹³⁴ Maulânâ Minhâj-ud-Dîn, Abû- Umar-ı Usmân, (1881). *Tabakât-ı Nâsirî A General History of the Muhammadan Dynasties of Asia*, (Farsça'dan İngilizce'ye Çev. Major H. G. Raverty), Bengal: Oriental Reprint, I, 28; Barthold, 1990: 226; Usta, 2007: 60-65; Usta, 2009: 64; Duman, 2013: *Târih-u Buhârâ*, 153-159; Akçay, 2015: 42; Ömer Filiz, (2019). *Tarihü'l-Utbi'nin Tercüme ve Değerlendirilmesi*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Gaziantep Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, Gaziantep: 5.

¹³⁵ Ebû Cafer Muhammed Bin Cerir'üt-Taberî, (t.y.). *Tarih-i Taberî*, IV, (Çev. M. Faruk Görtünca), İstanbul: Sağlam Yayınevi; 460-463; İbnü'l-Esîr, Ebû'l-Hasan Ali b. Ebî'l-Kerem Muhammed b. Muhammed, (1991). *İslâm Tarihi El-Kâmil Fi't-Târih*, VI, (Çev. Abdullah Köşe), İstanbul: Bahar Yayınları, 176; Çetin, 1988: 239; Barthold, 1990: 225; Clifford Edmund Bosworth, (1992). *The Ghaznavids Their Empire in Afghanistan and Eastern India 994-1040*, Indian-New Delhi: Munshiram Manoharlal Publishers Pvt. Ltd, 27-28; Nahide Bozkurt, (2004). "Me'mûn", *İslâm Ansiklopedisi*, XXXI, İstanbul: TDV Yayınları, 102; 415; Usta, 2007: 60-66; Duman, 2013: *Târih-u Buhârâ*, 153-160; Akçay, 2015: 42.

¹³⁶ Taberî, (t.y.). 464; İbnü'l-Esîr, 1991: VI, 186; Yıldız, 1989: III, 352; Osman Gazi Özgüdenli, (2003). "Mâverâünnehir", *İslâm Ansiklopedisi*, XXVIII, Ankara: TDV Yayınları, 179; Bozkurt, 2006: 415, Duman, 2013: *Târih-u Buhârâ*, 155-160.

¹³⁷ Taberî, (t.y.). 464-466; İbnü'l-Esîr, 1991: VI, 189; Yıldız, III, 1989: 166, Barthold, 1990: 226; Bozkurt, 2004: 102-103; Usta, 2007: 60-67; Duman, 2012: "*Tavâvis*", 189; Duman, 2012: "*Muntasır*", 531-532.

Hârun er-Reşîd'in ölümü ile hilafete Bağdat'da vekili olarak bıraktığı oğlu Muhammed el-Emîn geçti. Babasının vasiyeti üzerine kardeşinin halifeliğini kabul eden el-Me'mûn, Horasan'da kalmayı tercih etti. Kısa bir süre sonra devlet adamlarının etkisinde kalan Emîn'in el-Me'mûn'u veliahtlıktan azledip yerine oğlunu getirmesi iki kardeşinin arasını bozulmasına sebep oldu. Bu durumda Abdullah el-Me'mûn, 24 Muharrem 198/24 Eylül 813'de İranlılardan aldığı destekle kardeşini bertaraf edip halife oldu¹³⁸. El-Me'mûn, bu hâdisenin ardından Rafî b. Leys isyanında Abbâsîlere yardım eden Esedoğullarına teşekkür etmek istedi. Bu sebeple Horasan valisi Ğassân b. Abdâd'a, Esed'in çocuklarına Horasan'da valilikler verilmesini emretti. Horasan valisi, verilen emir üzerine 202-203/817-818 yılında Esedoğullarını bölgenin önemli şehirlerine vali olarak atadı. Bu bağlamda Semerkant'a Nuh'u, Fergana'ya Ahmed'i, Şaş/Eşnas'a Yahya'yı ve Herat'a da İlyas'ı tayin etti¹³⁹.

3.1.1. Sâ mânîlerin Kuruluş Sürecinde Belh

205-206/820-821 tarihinde Horasan valiliğine atanan Tâhir b. Hüseyin, Sâ mânîlerin valiliklerini kabul etti. Tâhir b. Hüseyin'in 212-213/828-829 yılındaki vefatıyla yerine önce oğlu Talha, sonra da diğer oğlu Abdullah b. Tâhir geçti. Abdullah b. Tâhir döneminde Herat valisi İlyas, Sistan'a gönderildi¹⁴⁰. Hâricî isyanlarını bastıran İlyas, Herat'a geri döndü ve 241-242/856-857 yılında vefat etti. Onun yerine Herat valisi olan oğlu İbrahim b. İlyas da babası gibi Hâricîler ile mücadele etti. Ancak selefi kadar başarılı olamadı ve merkezine geri döndü¹⁴¹.

Sâ mânîlerin kuruluş sürecinde Horasan Bölgesi'nde Saffârîler görüldü. 247/861 yılında Sistan, Gazne, Kâbul, Bâmiyân gibi önemli bölgelere sahip olan hânedanın kurucusu Ya'kûb b. Leys, Horasan, Kirman ve Fars gibi dönemin önemli bölgelerinde de Abbâsîlerin temsilcileri ile savaştı. Herat'ı kuşatan Ya'kûb'un üzerine Tâhirîler tarafından İbrahim b. İlyas gönderildi. Puşenc yakınlarında Ya'kûb ile savaşan İbrahim'in 241/867'de yenilmesi ile Sâ mânîlerin Herat kolu yıkıldı. Aynı yıllarda ailenin diğer kollarından Fergana'da Ahmed'e karşı bir isyan çıktı. Me'mûn'dan yardım isteyen Ahmed, merkezden gönderilen Ahmed b. Ebî Hâlis'in desteği ile isyanı bastırıp bölgedeki konumunu güçlendirdi. Semerkant valisi Nuh, kardeşlerinin aksine Tâhirîler, Saffârîler ile Abbâsîlerin arasında izlediği denge politikası ile bölgedeki hâkimiyetini kuvvetlendirdi¹⁴².

¹³⁸ Taberî, (t.y.). IV, 472, 482 ve 486; İbnü'l-Esîr, 1991: VI, 197, 202 ve 248.

¹³⁹ Taberî, (t.y.). IV, 472-486; R. Nelson Frye, (1965). *Bukhara The Medieval Achievement*, (Çev. Hasan Kurt), Norman: 444; Yıldız, 1989: III, 177; Barthold, 1990: 227; Nahide Bozkurt, (1998). "Herseme b. A'yen", *İslâm Ansiklopedisi*, XVII, İstanbul: TDV Yayınları, 239; Usta, 2007: 66-68; Usta, 2009: 64; Akçay, 2015: 42; Duman, 2012: "*Muntasır*", 531-533; Duman, 2013: *Târîh-u Buhârâ*, 153-159; İzzetullah Zeki, (2021). "Abbâsîlerin Horasan Politikası: Valiler Dönemi (750-821)", *Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1 (1), Burdur: 64.

¹⁴⁰ Taberî, (t.y.). 504; İbnü'l-Esîr, 1991: VI, 313, 329 ve 359; Hamdullah Müstevfî, 2018: 300-301; Yıldız, 1989: III, 210; Barthold, 1990: 229; Usta, 2007: 70-73; Akçay, 2015: 16-22.

¹⁴¹ Muhammed b. Ali b. Muhammed-i Şebânkâreî, (2021). *Mecmau'l-Ensâb (Hânedanlar Târîhi)*, (Çev. Fahri Unan), Ankara: TTK Yayınları, 1-3; Barthold, 1990: 229; Usta, 2007: 70-73; Akçay, 2015: 25-33.

¹⁴² İbnü'l-Esîr, Ebü'l-Hasan Ali b. Ebî'l-Kerem Muhammed b. Muhammed, (1991). *İslâm Tarihi El-Kâmil Fi't-Târîh*, VII, (Çev. Abdullaj Köşe), İstanbul: Bahar Yayınları; 60 ve 155; Barthold, 1990: 232; Bozkurt, 2004: 102-105; Duman, 2012: "*Muntasır*", 531-533; Akçay, 2015: 44.

226-227/841-842 yılında Nuh'un vefat etmesiyle toprakları kardeşleri Yahya ve Ahmed'e verildi. Yahya'nın da 241/855'de ölmesiyle Ahmed, Nuh ve Yahya'nın topraklarını tek başına yönetmeye başladı. Kendisi Fergana'da kalıp Şaş'ı oğlu Yakub'a, Semerkant'ı da en büyük oğlu Nasr'a verdi¹⁴³. 250-251/864-865 tarihinde Ahmed b. Esed b. Sâmân Hudât (204-250/819-864) vefat etti. Ailenin başına da oğlu I. Nasr b. Ahmed (250-279/864-865) geçti¹⁴⁴. Mâverâünnehir Bölgesi'nin fiilen yöneticisi olan Nasr, burada ailenin hâkimiyetini güçlendirdi. Mâverâünnehir'de bunlar yaşanırken Horasan'da Saffârîler ile Tâhirîlerin mücadeleleri vardı. Asıl hedefi Belh olan Ya'kûb b. Leys, Tâhirîlere son verip topraklarını da hâkimiyet alanına kattı. Böylelikle yarım yüz yıldan fazla Horasan'ı; bu bağlamda Belh'i de ellerinde tutan Tâhirîler yıkıldı¹⁴⁵.

Belh de yeni bir güç olan Sâffârîlerin hâkimiyetine girdi. *Târîh-i Sistân*'da geçen ifadelerle göre bu sırada Belh, Tâhirîlere bağlı Bânûcûrî emirleri tarafından idare edilmekteydi¹⁴⁶. Buna göre Ya'kûb b. Leys, Belh'i ele geçirdikten sonra Dâvûd b. Abbas el-Bânûcûrî (233-259/847-873)'yi şehirden kovdu. Fakat Dâvûd, kısa bir süre sonra Semerkant'tan Belh'e geri döndü ve burada vefat etti. Kendisinin ölümü ile Belh yine Bânûcûrîlerden olan Ebû Dâvûd Muhammed b. Ahmed (259-285/873-899) tarafından idare edildi. Müellif'in ifadelerine göre Amr b. Leys, Sâffârîlerin başına geçtiği dönem Bânûcûrîlerin Belh'i idare etmelerine izin verdi¹⁴⁷.

Bânûcûrîlerin Belh hâkimiyeti Amr b. Leys'in Sâmânî emiri İsmail b. Ahmed'e yenildiği Belh Savaşı'na kadar devam etti. 261-262/874-875 yılında Abbâsî halifesi Mu'temid Alellah Ya'kûb b. Leys'in tüm muhalefetlerine rağmen Nasr b. Ahmed'e Mâveraünnehir topraklarının idaresini verdi. 261-262/874-875'de Halife Mu'temid'in gönderdiği menşurla Nasr b. Ahmed'in Maveraünnehir emirliği meşruiyet kazandı. Sâmânîler Devleti, kurulduğu sırada Horasan'da Tâhirîler, Saffârîler ve Abbâsîlerin siyasi mücadeleleri vardı. Bu mücadeleler de üstün gelen Saffârîler, Horasan'daki varlıklarını halifeye kabul ettirdiler. Nasr b. Ahmed döneminde Horasan'da olduğu gibi Mâverâünnehir bölgesinde de siyasi otoritenin zayıf olması sebebiyle bir takım siyasi karışıklıklar yaşanmaktaydı¹⁴⁸. Tâhirîlerin yıkılması Doğu İran ve Orta Asya'da siyasi durumun değişmesine neden olduğu gibi Buhârâ şehrinde bir otorite boşluğu doğmasına neden olmuştu. Bu fırsatı değerlendirmek isteyen Harezmi Hüseyin b. Tâhir et-Tâî, 276/872 tarihinde, Buhara'yı hâkimiyetine almaya çalıştı. Buhârâ halkı ile giriştiği mücadeleyi kazanan Hüseyin, şehirde korkunç katliamlar yapmaya başladı. Kısa bir süre sonra şehir halkı, bu duruma sessiz kalmayıp tekrar Harezmliler ile savaştı¹⁴⁹.

¹⁴³ Barthold, 1990: 227; Usta, 2007: 73; Duman, 2012: "*Muntasır*", 531-533; Akçay, 2015: 44.

¹⁴⁴ Barthold, 1990: 236; Bosworth, 1992: 28-30; Ahmet Güner, (2006). "Nasr b. Ahmed", *İslâm Ansiklopedisi*, XXXII, İstanbul: TDV Yayınları, 412; Usta, 2007: 70-73; Usta, 2009: 64; Duman, 2012: "*Tavâvis*", 189-206; Duman, 2013: "*Kantara*", 81; Akçay, 2015: 40-41.

¹⁴⁵ İbnü'l-Esir, 1991: VII, 218; Duman, 2012: "*Muntasır*", 531-533; Akçay, 2015: 40-41; Duman, 2013: "*Kantara*", 81; Aladağ, 2022: 58.

¹⁴⁶ Anonim, (1381). *Târîh-i Sistân*, (Neşr. Muhammed Tekî Behar (Melik el-Şûera), Tahran: İntişârat-i Mu'in, 75; Vural Öntürk, (2018). *Târîh-i Sistân*, İstanbul: Ayışığı Kitapları, 194-195.

¹⁴⁷ *Târîh-i Sistân*, 1381: 75; 28; Öntürk, 2018: 194-195.

¹⁴⁸ Usta, 2007: 86-87; Duman, 2012: "*Tavâvis*", 189-200; Akçay, 2015: 28.

¹⁴⁹ Duman, 2012: "*Tavâvis*", 189-200; Duman, 2013: *Târîh-u Buhârâ*, 153-159; Akçay, 2015: 28.

Şehir halkına yenilen Hüseyin, aynı siyaseti takip etmeyeceğini söyleyip onlarla sulh yaptı. Lakin Hüseyin, verdiği sözün aksine onlardan intikam almak amacıyla katliamların şiddetini daha da arttırdı. Emire karşı, birlik olan Buhârâlılar onunla tekrar savaştılar. Halk, savaşı kaybeden Hüseyin'i yakalamak için harekete geçse de Hüseyin b. Tâhir kurtulmayı başardı¹⁵⁰. Halk, Hüseyin'i bertaraf ettikten sonra Buhârâ'nın önde gelen simalarından Ebu Abdullah el-Fakîh b. Seyyid Ebu Hafs el-Kebîr (ö. 217/832)'in etrafında toplandı. Bu sırada Horasan topraklarında Saffârîlerin rüzgârı estiğinden Ebu Abdullah el-Fakîh b. Seyyid Ebu Hafs el-Kebîr, Mâverâünnehrin yöneticisi konumunda olan Nasr b. Ahmed'den yardım istemeyi daha uygun buldu. Bu bağlamda el-Kebîr, Nasr b. Ahmed'e gönderdiği mektup ile kendisinden şehre bir vali atmasını istedi. Bunun üzerine Nasr, kardeşi İsmail b. Ahmed'i Buhârâ'ya gönderdi¹⁵¹. 278/874 yılında Buhârâ'ya doğru yola çıkan İsmail, şehrin yakınlarında yer alan Kermîne'ye varınca Hüseyin b. Muhammed el-Haricî'ye bir elçi ile mektup gönderdi. İsmail b. Ahmed ile Hüseyin b. Muhammed arasında gidip gelen mektuplaşmalardan sonra bir anlaşma yapıldı. Buna göre kendisi şehrin valisi, Hüseyin b. Muhammed de kendisinin yardımcısı olacaktı. Aynı yıl ordusu ile güvenli bir şekilde şehre giren İsmail, hutbede Ya'kûb b. Leys'in adı yerine Sâ mânî emiri Nasr'ın adını okuttu. Ardından hem sükûneti sağlamak hem de hâkimiyetini güçlendirmek adına Hüseyin b. Muhammed'i hapse attı. Kısa sürede şehirde asayiş ve güvenliği sağlayan İsmail, yerine yeğeni Ebu Zekeriya Yahya b. Ahmed b. Esed'i vekili olarak bırakıp Semerkant'a hareket etti¹⁵². İsmail'in kendisine haber vermeden gelmesine kızan Nasr, onunla aynı şehirde olmasına rağmen yaklaşık on üç ay kardeşi ile konuşmadı. İki kardeşin küskünlüğüne son vermek isteyen aile fertlerinden Muhammed b. Nuh ile Abdulcabbar b. Hamza arabuluculuk yaparak onları barıştırdı. Kardeşini affeden Nasr, İsmail'i tekrar Buhârâ'ya gönderdi. İsmail, şehre geldiğinde onun ayrılmasını fırsat bilen dört bin kişilik bir hırsız çetesinin Buhârâ yakınlarındaki Râmîtin/Râmîten/Reyâmîsen ile Berked-ü Aleviyân/Berked köylerinde çapulculuk yaptıklarını ve Buhârâ'ya saldırmaya hazırlandıklarını gördü. Kısa sürede hırsızları bertaraf eden İsmail, bu defa Harizmli Hüseyin b. Tâhir et-Tâî'nin şehre saldırmak için Ceyhun'u geçtiğini öğrendi. Harekete geçen İsmail, Ceyhun Nehri'ni aşip Âmül'de onu mağlup etti¹⁵³. Elindeki esirleri ağabeyi Nasr'a gönderen İsmail, şehrin asayişine yoğunlaştı. Nasr, 272/885 yılında kardeşinden merkeze göndermesi gereken 500.000 dirhemi istedi. İsmail, Hüseyin b. Tâhir ve hırsız çetelerle savaşmak için para harcadığını söyleyip bu meblağı göndermeyi reddetti. Bu durum iki kardeşin arasının tekrar bozulmasına sebep oldu¹⁵⁴.

¹⁵⁰ Barthold, 1990: 239; Ramazan Şeşen, (1989). *İslâm Coğrafyacılarına Göre Türkler*, Ankara: TTK Yayınları, 239; Bosworth, 1992: 28-30; Duman, 2012: "*Tavâvis*", 189-206.

¹⁵¹ Barthold, 1990: 239; Bosworth, 1992: 30-31; R. Nelson Frye, (2000). "Ortaçağ Başarısı Buhara", (Çev. Hasan Kurt), *AÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 11 (41), 440-441; Ömer Faruk Harman, (2001) "İsmâîl", *İslâm Ansiklopedisi*, XXIII, İstanbul: TDV Yayınları, 80, Usta, 2007: 85-87; Duman, 2012: "*Tavâvis*", 189-206.

¹⁵² R. Nelson Frye, 1965: 446; Barthold, 1990: 239-240; Bosworth, 1992: 30-31; Usta, 2007: 85-87; Usta, 2009: 64; Duman, 2012: "*Tavâvis*", 189-206; Akçay, 2015: 44.

¹⁵³ Şebânkârî, 1984: 20; Barthold, 1990: 239; Usta, 2007: 85-87; Duman, 2012: "*Tavâvis*", 189-206; Akçay, 2015: 41-42.

¹⁵⁴ Şebânkârî, 1984: 122; R. Nelson Frye, 1965: 446; Barthold, 1990: 239; Usta, 2007: 85-87; Duman, 2012: "*Tavâvis*", 189-206; Öznur Alkan, (2014). *Zeynü'l-Ahbâr'ın Tercüme ve Değerlendirmesi*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Gaziantep Üniversitesi Sosyal/Bilimler Enstitüsü, Gaziantep: 126-128; Akçay, 2015: 40-41.

Nasr, İsmail'in vergi vermeyi reddetmesi üzerine kardeşleri Fergana emiri Ebu'l-Eş'as b. Ahmed ve Şaş emiri Ebu Yusuf b. Ahmed ile İsficab Türklerinden aldığı destekle büyük bir ordu hazırladı. Nasr'ın kendisi ile savaşmak için Buhârâ'ya hareket ettiğini öğrenen İsmail de emrindeki kuvvetle Fireb/Fârâb'e geçti¹⁵⁵. Her ne kadar İsmail b. Ahmed'in, Nasr b. Ahmed'den korkup kaçtığı görülse de İsmail'in korkmaktan çok ağabeyine duyduğu saygısından Fireb'e gittiğini kabul edilmektedir. Recep 272/Aralık 885 yılında Buhârâ'ya varan Nasr, İsmail'i burada göremeyince Beykent şehrine çekildi. Fakat İsmail'in müttefiki olan Horasan emiri Rafî b. Herseme (ö. 283/896)'nin yardımıyla iki kardeşin arasında barış yapıldı¹⁵⁶. Ertesi yıl İsmail'in tekrar vergi göndermemesi barışın kısa ömürlü olmasına neden oldu. Bunun üzerine Nasr b. Ahmed, tekrar kardeşlerinden yardım alarak Semerkant'tan hareketle Buhârâ üzerine yürüdü. Vergiyi göndermemekte ısrarlı olan İsmail de ağabeyi ile savaşmak için hazırlıklara başladı. 275/888 yılında Tevâvis mevkiinde karşı karşıya gelen iki kardeşin arasında yapılan savaş İsmail kazandı. Yenilen Nasr, Vazbedin'e geçti ve burada ordusunu tekrar hazırlayıp İsmail'e saldırdı. Kardeşinin karşısında bir kez daha mağlup olan Nasr b. Ahmed, savaş sırasında esir oldu. Savaşın sonra yanına getirilen ağabeyine karşı oldukça saygılı davranan İsmail, Nasr'ı görevini yapması için Semerkant'a gönderdi. Böylelikle savaş İsmail kazanmış olsa da Mâverâünnehir'in idaresi hukuki olarak Nasr b. Ahmed'in uhdesinde kalmaya devam etti. Tevâvis Savaşı'ndan dört yıl sonra Nasr b. Ahmed (Cemâziyelevvel 279/Ağustos 892) öldü ve vasiyeti üzerine ailenin başına kardeşi İsmail b. Ahmed geçti¹⁵⁷.

¹⁵⁵ Şebânkâreî, 1363: 18-20; Şebânkâreî, 1984: 20-21; Barthold, 1990: 239; Yıldız, 1989: V, 251; Bosworth, 1992: 30-32; Usta, 2007: 85-87; Duman, 2012: "*Muntasır*", 531-532; Duman, 2012: "*Tavâvis*", 189-206

¹⁵⁶ Şebânkâreî, 1363: 8-20; Barthold, 1990: 239; Bosworth, 1992: 30-32; Yıldız, 1989: V, 251; Usta, 2007: 85-87; Duman, 2012: "*Tavâvis*", 189-206; Akçay, 2015: 40-41.

¹⁵⁷ İbnü'l-Esîr, (t.y.). *el-Lübâb*, III, 94; es-Sem'ânî, (t.y.). *el-Ensâb*, 203; el-Cüzcânî, 1881: 29-30; R. Nelson Frye, 1965: 446; Barthold, 1990: 239; Fyfe, 2000: 445-446; Tülay Yürekli, (2002). *Sâmânîler*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Ankara Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara: 65; Hasan Kurt, (2004). "Samanogulların Hükümdarı İsmail b. Ahmed'in Hâkimiyet Mücadelesi", 2 (45), *AÜİFD*, 4-5; Usta, 2007: 85-87; Usta, 2009: 64; Ebû Hanîfe Ed-Dineverî, (2017). *El-Ahbârü't-Tivâl*, (Çev. Zekeriya Akman-Hüseyin Siyabend Aytemür), Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 78; Duman, 2012: "*Tavâvis*", 189-206; Akçay, 2015: 44.

3.1.2. Sâ mânîlerin Yükseliş Döneminde Belh

3.1.2.1. Tâhirîler, Saffârîler ve Bânûcîriler Döneminde Belh

Tâhirîler hânedanının kurucusu olan Tâhir b. Hüseyin b. Mus'ab b. Rüzeyk el-Huzâî 159/776 yılında doğdu. Abbâsîlerin Horasan valisi olan İbn Mâhân tarafından 180/796'da Bûşenc valiliğine tayin edildi¹⁵⁸. 193-198/808-813 yılları arasında halife el-Emîn ile halife el-Me'mûn'un arasında cereyan eden hilafet mücadelesinde el-Me'mûn'un yanında yer aldı. Dönemin önemli komutanlarından olup halife el-Emîn'in yanında yer almayı tercih eden Abdurrahman b. Cebele, Ahmed b. Mezayed, Abdullah b. Humeyd ve Muhammed b. Yezîd gibi dönemin önemli isimlerini bertaraf ederek el-Me'mûn'un hilafet makamına geçmesinde etkili oldu¹⁵⁹.

Bu zafer, Emevilerden bu yana İslâm devletinin içine yerleşmiş olan Arap nüfuzunun kırılmasına ve İranlıların yanında Tâhir b. Hüseyin'in de itibarının artmasına neden oldu. Zamanla onun gölgesinde kaldığını düşünen ve veziri Fazl b. Sehl (ö. 202/818)'in de etkisinde kalan halife el-Me'mûn, Tâhir b. Hüseyin'i Bağdat'tan uzaklaştırmaya karar verdi. Bu bağlamda el-Me'mûn, Tâhir b. Hüseyin'i önce Cezîre, Suriye, Mısır ve Mağrib'e tayin etti. 204/819'de de bu bölgelerdeki başarılarından dolayı onu Bağdat sâhibi'şurtalığına getirdi. Bir süre sonra Tâhir, el-Me'mûn'un kendisini öldürmek istediğine dair söylentiler işitince kendisinden Horasan valiliğini istedi. El-Me'mûn, isteğini kabul edip Tâhir b. Hüseyin'i Şevval 205/Mart-Nisan 821'de Horasan, Bağdat, Irak ve Doğudaki en uç bölgelere vali olarak atadı¹⁶⁰. Böylelikle Horasan coğrafyasında Tâhirîler dönemi başladı. Hânedanın temelini atan Tâhir b. Hüseyin, valilik yaptığı dönemde Horasan'da hükümdar gibi hareket etti. Bu süreçte Horasan'da hâkimiyetini sağlama alan vali, 25 Cemâziyelâhir 207/15 Kasım 822'de Horasan'ın vilayetlerinden Merv'de vefat etti. Tâhir'in vefat etmesi ile valilik makamına oğlu Talha b. Tâhir geçti. Bu günlerde Sistan bölgesinde Haricî isyanları patlak verdi. Kısa sürede Nişâbur, Herat, Belh, Beyhak ve Horasan'ın diğer bölgeleri de Haricî isyanlarına maruz kaldı. Talha, Haricîlerin lideri olan Hamza'yı öldürerek İsyancıları başarılı bir şekilde bastırdı. Altı yıl Tâhirîlere valilik yapan Talha b. Tâhir, 213/828'de Belh şehrinde öldü. Talha'nın vefat haberi Bağdat'a ulaştığında halife el-Me'mûn onun yerine kardeşi Abdullah b. Tâhir'i görevlendirdi. Abbâsî devletine yaptığı hizmetleriyle bilinen Abdullah, 214/830'da Horasan valiliğinin yanında Bağdat sâhibi'şurtalığına da atandı¹⁶¹.

¹⁵⁸ Tâberî, (t.y.). IV, 504; İbnü'l-Esîr, 1991: VI, 313; *Târîh-i Sîstân*, 1363: 75; Yıldız, 1989: V, 401-402; Barthold, 1990: 224; Akçay, 2015: 12-13; Öntürk, 2018: 194-195; Aladağ, 2022: 19-20.

¹⁵⁹ Tâberî, (t.y.). IV, 486; İbnü'l-Esîr, 1991: VI, 248-249; Vlademir Barthold, (1979). "Tâhirîler", *İslâm Ansiklopedisi*, XI, İstanbul: Meb Yayınları, 75; Fikret Işıltan, (1979). "Tahir b. Hüseyin", *İslâm Anaiklopedisi*, XI, Meb Yayınları, İstanbul: 65; Yıldız, 1989: V, 403-406; Barthold, 1990: 80; Akçay, 2015: 13-14; Aladağ, 2022: 13-15.

¹⁶⁰ Tâberî, (t.y.). IV, 486; İbnü'l-Esîr, 1991: VI, 248-249; İbn Kesir, (1995). *El-Bidaye ve'n-Nihaye-Büyük İslâm Tarihi*, (Çev. Mehmet Keskin), İstanbul: Çağrı Yayınları, X, 430; Barthold, 1990: 224; Clifford Edmund Bosworth, (2008). "The Tahirids and Saffarids", IV, (Ed. R. N. Frye), *The Cambridge History of Iran*, Cambridge: 2, 52; Aladağ, 2022: 23.

¹⁶¹ İbnü'l-Esîr, 1991: VI, 359; İbn Kesir, 1995: X, 439-487; Barthold, 1990: 224; Hakkı Dursun Yıldız, (1988). "Abdullah b. Tâhir", *İslâm Ansiklopedisi*, I, İstanbul: TDV Yayınları, 137-138; Clifford Edmund Bosworth, (2005). *Doğuştan Günümüze İslam Devletleri Tarihi Devletler, Prenslükler, Hanedanlıklar Kronoloji ve Soy Kütüğü El Kitabı*, (Çev. Hande Canlı), İstanbul: Kaknüs Yayınları, 180; Akçay, 2015: 14; Aladağ, 2022: 23-25.

Bu günlerde daha çok Mısır'da görünen Abdullah b. Tâhir, Haricî isyanların yanında Mazyâr b. Kârin (201-225/816-840) gibi önemli isyanları da bastırarak Horasan'da gücünü pekiştirdi. Abdullah, valiliği esnasında Horasan'ın yanında Rey, Taberistan ve Kirman bölgelerini de idaresine aldı. Tâhirîlere on yedi yıl valilik yapan Abdullah b. Tâhir 11 Rebiülevvel 230/26 Kasım 845'te vefat etti. Abdullah b. Tâhir'in ölümünün ardından hânedanın başına oğlu Tâhir (230-248/844-862) oturdu. Künyesi Ebü't-Tayyib olan Tâhir b. Abdullah, Horasan valiliğine atanmadan önce Taberistan'ın valisi idi. Abdullah b. Tâhir'in vefat haberi merkeze ulaştığında hilafet makamında oturan el-Vâsık Billâh (227-323/842-847), Horasan valiliğini İshâk b. İbrahim el-Mus'ab'a vermişti¹⁶². Fakat daha sonra kararından vazgeçip bölgenin valiliğine Tâhir b. Abdullah'ı atadı. Bu dönem Horasan coğrafyası önceki dönemlere göre çok daha sakindi. Ancak hemen güneydeki Sistan bölgesindeki hareketlenme bölgenin bu huzur ortamına çok geçmeden veda edeceğinin habercisiydi. Sistan'da Ya'kub b. Leys'ten destek alan Salih b. Nasr bölgedeki Tâhirîlerin idaresine son verdi. Tâhir b. Abdullah ise 22 Recep 248/2 Eylül 862'de vefat etti. Tâhir b. Abdullah'ın da vefatı ile valiliğe vasiyeti üzerine oğlu Muhammed b. Tâhir geçti. Muhammed b. Tâhir, hânedanın babası ve dedelerinin aksine devleti yönetmede pek başarılı olamadı. Vali, içkiye ve eğlenceye düşkün, kalın kafalı ve siyaset bilmez biriydi. Onun bu vasıfsızlığından yararlanan Saffârî emiri Ya'kub b. Leys es-Saffâr Horasan topraklarını elinden alarak hânedanın varlığına son verdi¹⁶³. Şevval 205/Mart-Nisan 821'de Horasan'ın Tâhirîlerin idaresine verilmesi ile Belh de onların hâkimiyetine girmişti. Kaynaklar bu dönem de Belh ile ilgili yeterli bilgi vermemektedirler. Bununla birlikte *Târîh-i Sîstân*'da geçen kayıtlar bu dönemde Belh'in Bânîcûrî'lerin idaresinde bulunduğunu düşünmemize zemin hazırlamaktadır¹⁶⁴.

Gerdîzî'nin *Fitne* dediği Ya'kûb b. Leys b. Muaddal, Sistan'a bağlı Karnîn köyünden idi. Bakırcılık işi ile uğraştığı için kurucusu olduğu devlete Saffârîler denilmiştir. Ya'kûb b. Leys es-Saffâr, Zerenc'de bakırcıların reisi idi. Olgun, yiğit ve akıllı olduğu için zamanla etrafında kendisine hürmet eden bir zümre oluştu. Bir zaman sonra Ya'kûb bakırcılığı bırakıp hırsızlık yapmaya ve yol kesmeye başladı. Bu günlerde Horasan ve Sistan bölgelerinde sayısız isyanlar çıkıyordu. Ya'kûb b. Leys ve ona bağlı adamları Sistan'da Tâhirîlere karşı isyan eden Salih b. Nasr'a katılmaya karar verdiler. Bu birlikten sonra iyice kuvvetlenen Ya'kûb, ordu komutanlığına kadar yükseldi. Lakin Salih b. Nasr ile yaptığı ittifak çok uzun sürmedi. Bir süre sonra ikilinin arası bozulunca Ya'kûb, Sistan'ı hâkimiyetine alarak kendi devletini kurdu. Sistan'ın emiri olarak tanınmaya başlayan Ya'kûb b. Leys, kısa sürede Sistan ve Afganistan'ın bir kısmını zapt etti. Topraklarını genişletmekte kararlı olan Ya'kûb, Horasan'ın kapısı olarak kabul edilen Herat'ı ele geçirdi¹⁶⁵.

¹⁶² İbnü'l-Esîr, 1991: VII, 20; İbn Kesir, 1995: X, 499; Barthold, 1990: 224; Nesimi Yazıcı, (1987). "Klasik İslâm Döneminde Haberleşme Kurumu", *AÜİFD*, 29, İstanbul: 385-386; Yıldız, 1988: 138-139; Yıldız, 1989: V, 406-408; Akçay, 2015: 14; Aladağ, 2022: 67-68.

¹⁶³ İbnü'l-Esîr, 1991: VII, 218; İbn Kesir, 1995: X, 508; Barthold, 1990: 224; Akçay, 2015: 22-25; Aladağ, 2022: 68.

¹⁶⁴ *Târîh-i Sîstân*, 1381: 183; Öntürk, 2018: 194-195.

¹⁶⁵ İbnü'l-Esîr, 1991: VII, 155; Şebânkârî, 1372: 19-21; Barthold, 1990: 232; Recep Uslu, (1998). "Herat", *İslâm Ansiklopedisi*, XVII, İstanbul: TDV Yayınları, 215-216; Frye, 2000: 445; Aladağ, 2022: 69.

Herat'ın zaptından sonra Buşenc'i sınırlarına katan Emir, Kirman, Kâbul ve Fars topraklarını da kendi idaresine aldı. Emir in Fars'tan ayrılması ile bölge tekrar Abbâsîlere bağlandı. Ya'kûb b. Leys ise 4 Muharrem 258 Çarşamba günü/21 Kasım 871'de tekrar Fars'a geldi. Ya'kûb, Fars topraklarına girmeden önce Kâbul'den getirdiği putları ve birçok hediye yi Abbâsî halifesi Mu'temid'e yolladı. Hediyelerden çok memnun olan halife, kardeşi Ebû Muhammed el-Muvaffak'ı Ya'kûb ile anlaşması için gönderdi. Bölgeyi kaybetmek istemeyen halife, Fars topraklarına karşılık Belh, Toharistan, Sind ve Sistan bölgelerinin ferman ve sancaklarını Ya'kûb'a verilmesini emretti. Teklife hayır diyemeyen Ya'kûb, gelen elçileri hediyeler ile gönderdi. Ya'kûb, bu eyaletlerin kendisine verilmesi üzerine Sistân'a geri döndü. Bir müddet burada kalan Saffârî emiri, Fars'ta iken hapisten kaçan Zunbil'in oğlu Pirûz/Firûz'un üzerine yürüdü. 26 Rebiülevvel 258/10 Şubat 871 Cumartesi günü Kabul'e vardı. Bu esnada Firûz Zabûlistân'da idi. Emir in geldiğini haber alan Firûz, Nay-Laman kalesine girdi. Fakat Ya'kûb'un kaleyi kuşatma altına alması ile çıkmak zorunda kaldı. Emir, onu esir aldıktan sonra yönünü asıl hedefi olan Belh ve Bâmiyân'a çevirdi. Emir, Belh'e vardığında şehir Bânîcûrîlerin reisi olan Dâvûd b. el-Abbâs tarafından idare ediliyordu¹⁶⁶.

257/870'de Sâffârî emiri Ya'kûb b. Leys, Belh'e vardığında şehir Dâvûd b. el-Abbâs el-Bânîcûrî tarafından yönetiliyordu. Ancak Ya'kûb onu Belh'ten çıkardı. Dâvûd b. el-Abbâs da Sâmanoğullarından yardım almak üzere Semerkant'a gitti. Dâvûd b. el-Abbâs, Ya'kûb b. Leys'in Belh'ten ayrıldığını haber alınca Belh'e geri döndü ve 260/874'te burada vefat etti. Dâvûd b. el-Abbâs'ın vefat etmesi ile birlikte Belh'in valiliğine yine Bânîcûrîlerden olan Ebû Dâvûd Muhammed b. Ahmed getirildi¹⁶⁷.

Belh'in ele geçirmesi ile ilgili bilgiler *el-Kâmil Fi't-Tarih* ve *Târîh-i Sistân*'da farklı anlatılmaktadır. İbnü'l-Esîr'de nakledilenlere göre, Ya'kûb, 257-258/870-871'de Belh'e ulaştığında şehir, Dâvûd b. el-Abbâs b. Mâbencûr'un idaresinde idi. Ya'kûb, Belh'in dışında karargâh kurup Dâvûd b. el-Abbâs'ın şehir dışında kurduğu binaları yıktı. Şehri ele geçirdikten sonra da Kâbil üzerine yürüdü¹⁶⁸.

Târîh-i Sistân'da ise Belh'in ele geçirilmesi hadisesi biraz daha detaylı anlatılmaktadır. Kaynakta nakledildiğine göre Ya'kûb b. Leys, Zunbil'in oğlu Firûz'u esir aldıktan sonra Bâmiyan yolu ile Belh'e gelmiş, bunu haber alan Davud b. el-Abbas ise korkup şehirden kaçmıştır. Ancak onun nereye gittiği belirtilmemektedir. Saffârîlerin gelmesi ile Belh sakinleri de şehrin Kûhandez Kalesi'ne sığınmışlardır. Saffârîler, Belh'i yağmalamış, çok sayıda kişiyi öldürdükten sonra şehri zaptetmişlerdir. Ya'kûb, Belh'i hâkimiyet altına aldıktan sonra vali olarak Muhammed b. Beşr'i bırakıp Herat'a doğru hareket etmiştir. Kaynaklar Bânîcûrîlerin sonraki süreçleri hakkında çok bilgi vermemektedir¹⁶⁹.

¹⁶⁶ İbnü'l-Esîr, 1991: VII, 155, 161, 162 ve 206, Barthold, 1990: 232; Erdoğan Merçil, (1992). "Bânîcûrîler, V, *İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul: TDV Yayınları, 59; Öntürk, 2018: 194-195; Aladağ, 2022: 75-76.

¹⁶⁷ *Târîh-i Sistân*, 1381: 183; Merçil, 1992: 59; Yazıcı, 1992: 410-411; Barthold, 1990: 80; Akçay, 2015: 27; Öntürk, 2018: 194-195.

¹⁶⁸ İbnü'l-Esîr, 1991: VII, 207; *Târîh-i Sistân*, 1381: 193; Öntürk, 2018: 194-195.

¹⁶⁹ *Târîh-i Sistân*, 1381: 193; Öntürk, 2018: 194-195.

Ya'kûb b. Leys, büyük zaferler kazanmasına rağmen içindeki Fars'a hâkim olma arzusunu bastıramıyordu. Bu sebeple Zilkade 261/Ağustos 875'te Fars topraklarına saldırdı¹⁷⁰. Fars'ın zapt edilmesi ile Emir'in daha fazla ilerlemesini istemeyen halife ona Bağdat sâhibi şurtalığını verdi. Ya'kûb b. Leys'in rotası bu defa Bağdat idi. Emir, Vâsıt'tan hareketle Deyru'l-Âkûl'e oradanda İztarbed'e vardı¹⁷¹. Halife Mu'temid ile Muvaffak haberi alınca savaşmak için harekete geçti. İki tarafın ordusu 9 Recep 261/8 Nisan 876'da İztarbed'de karşı karşıya geldi. İkinci saatlerine kadar devam eden savaşın galibi Abbâsîler oldu. Kaybetmeyi gururuna yediremeyen Saffârî Emîri, Abbâsî kuvvetleri ile tekrar savaşmak için hazırlıklara başladı. Emîr, ordusunu hazırlasa da Cûndîşâpûl/Cündeysâbûr'a ulaştığında dizunderi hastalığına yakalandı ve 14 Şevval 265/9 Haziran 879'da vefat etti. Hanedanın başına da oğlu olmadığı için vasiyeti üzerine kardeşi Amr b. Leys geçti¹⁷².

Ağabeyi Yak'ûb b. Leys'in hemen hemen her seferinde yanında yer alan Amr b. Leys'in ne zaman doğduğu bilinmemektedir. Amr, Saffârîlerin tahtına oturduktan sonra Abbâsî halifesi Mu'temid'e olan bağlılığını arz etti. Halife, onun itaatine karşılık Yak'ûb'un önceden ele geçirmiş olduğu Kîrman, Fars, Sîstan, Sind, İsfahan ve Horasan topraklarının menşurlarını gönderdi. Bu bağlamda Amr b. Leys, ismini zikrettiğimiz bölgelerde Abbâsîlerin komutanı olarak hareket edeceği gibi kadim Belh'i de hâkimiyetine almış oldu. Bütün bu hâdiselerin yanında bu günlerde Abbâsîlerin veziri olan Saîd b. Mahled, Amr b. Leys'e düşmanlık besliyordu. Zamanla vezirin etkisinde kalan halife, Amr'ı görevinden alıp yerine Muhammed b. Tâhîr'i getirdi. Saffârî emîri her ne kadar görevini geri alma teşebbüsüne girmiş olsa da pek başarılı olamadı. Emîrin başarısız olması Belh'in kısa süre de olsa Abbâsîlerin yönetimine girmesine sebep oldu. Amr'ın bir başka başarısızlığı da Fars idi. Halkın kendisini şikâyet etmesi üzerine halife, bölgeyi ondan alıp Ahmed b. Abdülazîz'in idaresine verdi. Fars toprakları için harekete geçen Emîr, bir kez daha halifenin ordusu karşısında mağlup oldu. Ancak halife, bu günlerde Bizans gazaların yoğunlaştığı için Kirman, Horasan ve Fars'ın menşurlarını Amr'a geri verdi. Böylelikle Belh bir kez daha Saffârîlerin idaresine girdi. Maverâünnehîr'de bu dönemde Sâmanîlerin sözü geçmekteydi. Hanedanın başında ise İsmail b. Ahmed bulunmaktaydı. Amr b. Leys, halifeden tekrar emirlik görevi aldıktan sonra menşurlarını aldığı bölgelerin reislerine ve emirlerine kendisine itaat etmeleri için elçilerini göndermeye karar verdi. Bu bağlamda ilk olarak bu günlerde Belh'e reislik yapan Banicurilerden Ebû Dâvûd'a ve Cüzcâniye Emiri ve Ferîgûnîlerin reisi olan Ahmed b. Ferîgûn'a ve Merv emiri Ali b. Hüseyin'e elçilerini yolladı¹⁷³.

¹⁷⁰ İbnü'l-Esîr, 1991: VII, 206; Yıldız, 1989: V, 409-427; Barthold, 1990: 234-235; Clifford Edmund Bosworth, (2007). *Historic Cities of the İslamic World*, Boston: Brill, 257.

¹⁷¹ İbnü'l-Esîr, 1991: VII, 230, Şebânkâreî, 1372: 1-3; Akçay, 2015: 25-33; Duman, 2017: "*İztarbet*", 450; Aladağ, 2022: 76.

¹⁷² İbnü'l-Esîr, 1991: VII, 271; İbn Kesir, (1995). *El-Bidaye ve'n-Nihaye-Büyük İslâm Tarihi*, (Çev. Mehmet Keskin), XI, İstanbul: Çağrı Yayınları, 78; Yıldız, 1989: V, 409-427; Barthold, 1990: 236; Saim Yılmaz, "(2004). "Halife Mu'tazîd Döneminde (279-289/892-902) Abbâsî-Saffârî İlişkileri" *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 9, Sakarya: 81-82; Akçay, 2015: 30-31; Duman, 2017: "*İztarbet*", 450-459; Abdülkerim, Özaydın, (2019). "Muvaffak el-Abbâsî", *İslâm Ansiklopedisi*, II, Ankara: TDV Yayınları, 326-328.

¹⁷³ İbnü'l-Esîr, 1991: VII, 271, 349 ve 357; İbn Kesir, 1995: XI, 82; Abdülkerim Özaydın, (1991). "Amr b. Leys", *İslâm Ansiklopedisi*, III, İstanbul: TDV Yayınları, 86-87; Javat Heyat, (1995). "Fars", *İslâm Ansiklopedisi*, XII, İstanbul: TDV Yayınları, 174-176; Yılmaz, 2004: 81, Akçay, 2015: 33; Aladağ, 2022: 69.

Amr, Ebû Dâvûd ile Ali b. Hüseyin'den sonra İsmail b. Ahmed'e de elçilerini gönderdi. İsmail b. Ahmed, Amr'ın teklifini kabul etmek yerine onunla savaşmayı tercih etti. İsmail'e göre Amr'ın kendisini Ebû Dâvûd ve Ahmed b. Ferîgûn ile eşit tutması savaşmak için yeterli bir sebepti¹⁷⁴.

3.1.2.2. Amr b. Leys ile İsmail b. Ahmed Arasında Yapılan Belh Savaşı (286/899)

İsmail b. Ahmed Sâ mânîlerin başına geçtiği sırada Saffârîler de Amr b. Leys tarafından idare edilmekteydi. Amr, bu günlerde Abbâsîlerden bazı vilayetlerin idaresini ve Bağdat sâhibi'şurtalığını elde etmişti. Amr, 232-263/875-876 yılında Abbâsîlere Horasan valiliği için saldırdı. Amr, emirliğini geri aldığı gibi Kirman, Fars, Horasan ve bu bağlam da Belh bölgeleri de halife tarafından kendisine ikta edildi. Bu tarihten sonra hutbede kendi adını da okutan Amr, sınırlarını genişletmek için harekete geçti. Saffârî emiri, kendisini Tâhirîlerin mirasçısı ve bu bağlamda Horasan ile İran'ın meşru yöneticisi olarak görüyordu. Kısa sürede Ceyhun Nehri'ne kadar Horasan bölgesini hâkimiyetine alan Amr, halife Mu'tazîd Billah'tan Şevval 283/Kasım 896 yılında Mâverâünnehir topraklarının idaresini istedi¹⁷⁵.

Mâverâünnehir coğrafyası bu günlerde Sâ mânîlerin hâkimiyetindeydi. Halife, Sâ mânîler ile Saffârîlerin birbirlerini yok etmesi düşüncesiyle Nişâbûr'da bulunan Amr b. Leys'e çeşitli hil'atler ve sancaklar göndererek isteğini yerine getirdi. Yine Halife, Amr'a hil'atler gönderirken İsmail'e de elçiler aracılığıyla haberler gönderip kendisini Mâverâünnehir'in emiri olarak tanıdığını ve Amr ile savaşmak durumunda kaldığında yanında yer alacağını söyleyerek onları birbirine düşürmeye çalıştı. Amr, merkezden menşuru aldıktan sonra Belh emiri Ebû Dâvûd, Cürcan emiri Ahmed b. Ferîgûn'a itaatini kabul ettirdi. Ali b. Hüseyin ise Sâ mânî emiri gibi itaati reddedip İsmail b. Ahmed'e sığındı. Amr, Belh ile Cürcan'ı aldıktan sonra İsmail'e de Mâverâünnehir'in iadesi için bir heyet gönderdi. İsmail ise onun elçilerine "*cevabım kılıçla olacak*" diyerek savaş için hazırlıklara başladı. İki emir arasında yapılan ilk savaş, İsmail'in 286/899'da Âmul civarında Sâffârî komutanı Muhammed b. Beşer'i yenmesi ile sonuçlandı. Amr b. Leys, yenilgiyi kabul etmeyip tekrar harekete geçti. Ordusunun başına geçen Saffârî emiri, Belh şehrine vardı. Şehrin girişine hendekler kazdıktan sonra İsmail'in ordusunu gören Amr, ona barış teklifinde bulundu. Teklifi reddeden İsmail, 15 Rebîülâhîr 287/19 Nisan 900'de Belh civarında Saffârîleri yenmekle kalmayıp Amr b. Leys'i de esir aldı¹⁷⁶.

¹⁷⁴ İbnü'l-Esîr, 1991: VII, 416; Nerşahi, 1993: 171; İbn Kesir, 1995: XI, 149; Barthold, 1990: 241-242; Eşref Buharalı, (1995). "İstahri ve İbn Havkal'ın Haritalarına Göre Mâverâünnehir", *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, 99, Ankara: 29-33; Usta, 2007: 88-9; Osman Gazi Özgüdenli, (2013). "Mâverâünnehir", *İslâm Ansiklopedisi*, XXVIII, Ankara: TDV Yayınları, 177-180.

¹⁷⁵ İbnü'l-Esîr, 1991: VII, 416; Şebânkâreî, 1372: 21-22; İbn Kesir, 1995: XI, 149; Barthold, 1990: 242; Usta, 2007: 88-91; Duman, 2013: *Târih-u Buhârâ*, 153-160; Duman, 2012: "*Muntasır*", 531-532; Duman, 2013: "*Kantara*", 81-82; Akçay, 2015: 41-42; Aykut Özbayraktar, (2019). "Râfi' b. Leys İsyanı", *Amasya Üniversitesi/ Sosyal Bilimler Dergisi*, 6, Amasya: 165-191; Aladağ, 2022: 70.

¹⁷⁶ İbnü'l-Esîr, 1991: VII, 416; Şebânkâreî, 1372: 21-22; İbn Kesir, 1995: XI, 149; Frye R. Nelson, (1975). "The Sâ mânîds", IV, *Cambridge History of Iran, Cambridge*, London: 136-161, Barthold, 1990: 242; Usta, 2007: 94-95; Duman, 2013: *Târih-u Buhârâ*, 153-155; Aladağ, 2022: 70.

İsmail, Amr'ın zalimliğinin aksine iyi muamelede bulundu. Ardından kendisine isterse halifenin yanına gidebileceğini yahut yanında kalabileceğini söyledi. Amr itibarını geri kazanma düşüncesi ile halifenin yanına gitmek istedi. İsmail b. Ahmed, kendisini gönderene kadar bir misafir olarak ağırladı. İsmail, bir süre sonra Amr b. Leys'i Bağdat'a gönderdi. Ancak Amr umduğu gibi karşılanmadı ve burada hapse atıldı. Çok geçmeden de aynı yıl içinde öldürüldü¹⁷⁷. Kaynaklarda Belh Savaşı olarak geçen bu harp, Şebânkâreî tarafından farklı bir şekilde ele alınmaktadır. Şebânkâreî'ye göre Amr b. Leys ile İsmail b. Ahmed, arasında herhangi savaş cereyan etmedi. İsmail, bir gece ansızın Saffârî emirine saldırdı ve onu esir alarak idaresindeki toprakları da sınırlarına kattı¹⁷⁸.

Belh Savaşı'ndan sonra halife, İsmail'e Horasan topraklarının menşurunu gönderdi. Bu menşurla Hulvan'ın son kısmı, Mâverâünnehir, Türkistan, Sind, Hind, Cürcan ve Horasan'ın bütün beldeleri Sâ mânîlere bağlandı. Böylelikle Belh, Saffârîlerden sonra Sâ mânîlerin sınırlarına girmiş oldu. Bu dönem İsmail'in yaptığı başarılı fetihler sonucunda Sâ mânîler, doğuda en geniş sınırlarına ulaştı. Devletin merkezini Semerkant'tan Buhârâ'ya taşıyan İsmail b. Ahmed 15 Safer/26 Kasım 907 yılında vefat etti. Onun yerine de tahta büyük oğlu Ahmed geçti. Aynı yıl Abbâsî halifesi el-Muktefi Billâh (289-295/902-908) Ahmed'e hükümdarlık alameti olarak sancak ve hil'atler gönderdi¹⁷⁹.

Ahmed b. İsmail, emirliğinin ilk zamanlarında taht değişikliğinden yararlanmak isteyen Semerkant valisi İshak b. Ahmed isyan etti. Ahmed, onu 301/907 yılında Buhârâ'ya davet etti. Aynı yıl Buhârâ'ya gelen İshâk hapse atıldı. İshâk b. Ahmed'in isyanının ardından Emir, Sistan'a yöneldi. Saffârî emirinin ölümünden sonra burada sürekli isyanlar çıkıyordu. Bu durumdan rahatsız olan halife, Ahmed'e hânedanı tamamen ortadan kaldırmasını söyledi. Bunun üzerine Ahmed, Sîmcûrîler (298-392/911-1002)'in reisi Sîmcûr ed-Devâtî'nin de bulunduğu orduyu Hüseyin b. Ali er-Merverrûzî'nin kumandanlığında bölgeye gönderdi. İki ordu 298/911 yılında Zerenc yakınlarında karşılaştı ve savaşı Sâ mânîler kazandı. Ertesi yıl tekrar çıkan isyan kolaylıkla bastırıldı. Bölgenin yönetimi de Sîmcûrîlerin kurucusu Ebû İmrân Sîmcûr ed-Devâtî'nin idaresine verildi. 297-298/909-910 yıllarında Taberistan bölgesinde isyanlar çıktı. İsyancıları bastıran Ahmed b. İsmail, Ebu'l-Abbâs Abdullah b. Muhammed'i azledip yerine Salem adında birini valiliğe getirdi. Bunu kabul edemeyen Ebu'l-Abbâs aynı yıl isyan etti. Önce Âmul'e sonra da Rey'e varan Ebu'l-Abbâs, isyandan vazgeçti¹⁸⁰.

¹⁷⁷ İbnü'l-Esîr, 1991: VII, 416, 430; Şebânkâreî, 1372, 22; İbn Kesir, 1995: XI, 191; el-Cüzcânî, 1881: 31; Nizâmülmülk, (1999). *Siyâsetnâme*, (Çev. Mehmet Altay Köymen), Ankara: TTK Yayınları, 12-14; Frye, 1965: 447; Barthold, 1990: 242; Usta, 2007: 94-95; Usta, 2009: 64; Duman, 2012: “*Tavâvis*”, 189-206; Duman, 2012: “*Muntasır*”, 531-532; Duman, 2013: “*Kantara*”, 81-82; Akçay, 2015: 41-43.

¹⁷⁸ Şebânkâreî, 1372: 22.

¹⁷⁹ İbnü'l-Esîr, 1991: VII, 419; İbnü'l-Esîr, Ebu'l-Hasan Ali b. Ebi'l-Kerem Muhammed b. Muhammed, (1991). *İslâm Tarihi El-Kâmil Fi't-Târih*, VIII, (Çev. Abdullah Köse), İstanbul: Bahar Yayınları; 13-14; Şebânkâreî, 1372: 22; Barthold, 1990: 242; Sadi S. Kucur, “İsmâil b. Ahmed”, *İslâm Ansiklopedisi*, XXIII, İstanbul: TDV Yayınları, 85; Usta, 2007: 99; Duman, 2012: “*Tavâvis*”, 189-206; Duman, 2012: “*Muntasır*”, 531-532; Duman, 2019: “*Kantara*”, 82.

¹⁸⁰ Şebânkâreî, 1372: 23; Nizâmülmülk, 1999: 12-13; es-Sem'ânî, (t.y.). *el-Ensâb*, 203; el-Cüzcânî, 1881: 29-30; Ramazan Şeşen, (1992). “Buhârâ”, *İslâm Ansiklopedisi*, VI, İstanbul: TDV Yayınları, 363-367.

Taberistan valiliğine atanan Salem, halka zulmetmeye başlayınca halk Seyyid Nâsır-ı Kebîr denilen Ebu Muhammed el-Hasan b. Ali el-Atruş'un etrafında toplanıp isyan etti. Cemâziyelevvel 301/Ocak 914 tarihinde Ahmed b. İsmail, isyanı bastırmak için hazırlıklara başladı. Ancak daha önce Sistan valiliğine atanmadığı için kendisine dargın olan Ali el-Merverrûzî ile tahtı ele geçirmek isteyen Mansur b. İshak tarafından teşvik edilen bir grup Türk gulam tarafından öldürüldü. Gulamlar sürekli çadırın kapısında olan ve insanların saraya girmesini engelleyen aslanın olmayışını fırsat bilip Emiri 301 /13 Ocak 914'te öldürdüler. Onun ölümünden sonra olaya karışan kölelerin bir kısmı idam edilirken bir kısmı da kaçmayı başardı¹⁸¹.

Ahmed b. İsmail'in ölümü ile tahta oğlu II. Nasr b. Ahmed geçti. Nasr (301-331/914-943) henüz sekiz yaşında olmasına rağmen Halife Muktedir Billâh (295-320/908-932) onun emirliğini onayladı. Emir Nasr'ın saltanatının ilk yılları iç sorunlarla mücadele etmekle geçti. Nasr'a ilk darbe amcası İshak b. Ahmed ile onun oğlu İlyas b. İshâk'tan geldi. Amcası İshâk, Nasr'ın küçük yaşta olmasını fırsat bilip 331/914 yılında oğlu ile Buhârâ'ya hareket etti. Nasr onunla savaşıması için Hamaveyh b. Ali'yi görevlendirdi. Harrenk'te İshâk'la karşılaşan Hamaveyh, onu ağır bir yenilgiye uğrattı. İshâk, Semerkant'a kaçıp şehrin halkından destek alarak Hamaveyh ile tekrar savaştı. Tekrar mağlup olan İshâk, esir düşerken oğlu İlyas kaçmayı başardı. Bu isyanın ardından Sefer Rebiülevvel 306/Ağustos-Eylül 918 yılında Mansur b. İshâk ile Hüseyin b. Ali, Nişâbûr'da isyan ettiler. Nasr, ikilinin üzerine Hamaveyh b. Ali'yi gönderdi. Sâ mânî ordusuna yenilen isyancılar Herat'a kaçtılar. Kısa bir süre sonra Mansur b. İshâk vefat etti¹⁸². Onun vefatı ile Hüseyin, aynı yıl Nişâbûr'a saldırıp şehri ele geçirse de 324/918 yılında Sâ mânî komutanı Ahmed b. Sehl'e yenilip esir oldu. Nişâbûr ve Herat'ın geri alınması ile Nişâbûr valiliğine Ahmed b. Sehl getirildi. Ancak Ahmed bir süre sonra bağımsız hareket etmeye başladı ve Abbâsî halifesi Muktedir'den Horasan'ın idaresini istedi¹⁸³. Bölgeyi ele geçirmek için harekete geçen Ahmed b. Sehl, 307/920 yılında Belh valisi Karategin'in bulunduğu Cürcan'a yürüdü. Karategin, Ahmed'i Cürcan'da yenip Belh'e gitti. Nasr da Ahmed'in üzerine Hamaveyh b. Ali'yi yolladı. Merv yakınlarında mağlup olan Ahmed, Sâ mânî ordusundan kaçarken yakalandı ve zehirlenerek öldürüldü. Nasr'a yapılan isyanlar sadece bundan ibaret değildi. Amcasından sonra bir darbe de kardeşlerinden geldi. II. Nasr, Zekeriya, Yahya ve Ebu İshâk İbrahim isimli kardeşlerini hapse atmıştı. Nasr, 317/930 yılında Nişâbûr'a gittiğinde iktidara muhalif bir grup onları hapisten çıkardı. Serbest kalan kardeşlerden Yahya, aynı yıl saltanat davasına kalkıştı¹⁸⁴.

¹⁸¹ İbnü'l-Esîr, (t.y.). *el-Lübâb*, III, 94; İbnü'l-Esîr, 1991: VIII, 69; es-Sem'ânî, (t.y.). *el-Ensâb*, 203; Hamdullâh Müstevfî, 2018: 302; *Tabakât-ı Nâsirî*, 1881: 29-30; Usta, 2007: 105-109; Osman Gazi Özgüdenli, (2010). "Taberistan", *İslâm Ansiklopedisi*, XXXIX, İstanbul: TDV Yayınları, 322-323; Duman, 2013: *Târîh-u Buhârâ*, 153-160.

¹⁸² Osman Aydın, (2009). "Semerkant", *İslâm Ansiklopedisi*, XXXVI, İstanbul: TDV Yayınları, 481-484; Osman Gazi Özgüdenli, (2009). "Sistan", *İslâm Ansiklopedisi*, XXXVII, İstanbul: TDV Yayınları, 274-276; Abdülkerim Özaydın, (2020). "Muktefi-Liemrillâh", *İslâm Ansiklopedisi*, XXXI, İstanbul: TDV Yayınları, 145-146.

¹⁸³ İbnü'l-Esîr, (t.y.). *el-Lübâb*, III, 94; İbnü'l-Esîr, 1991: VIII, 71, 113; Şebânkârî, 1372: es-Sem'ânî, (t.y.). *el-Ensâb*, 204; Usta, 2007: 111-113; Duman, *Târîh-u Buhârâ*, 2013: 153-160; Abdülkerim Özaydın, (2020). "Muktedir-Billâh", *İslâm Ansiklopedisi*, XXXI, Ankara: TDV Yayınları, 144-145.

¹⁸⁴ İbnü'l-Esîr, 1991: VIII, 71 ve 113; Usta, 2007: 113-114.

Haberi alan Nasr, derhal Buhârâ'ya geldi. Emir'in gelmesi ile kardeşleri önce Semerkant'a sonra da Ebu Bekr Muhammed'in idaresinde olan Çaganiyan'a gittiler. Oradan da Tirmiz'e giden üçlü Sâmanîlerin Belh valisi Mansur Karategin'in yanına gittiler. Burada vali ile anlaşır birlikte Merv'e yürüdüler. Ebu Bekr Muhammed, ilk önce onlara katılmayı düşünse de vazgeçir 317-318/930-931'de Herat ile Buşenc'i onlardan aldı¹⁸⁵. Aynı yıl Garcistan'da onlarla savaştı. Savaşı kazanan Ebu Bekr Muhammed, yönünü Belh'e çevirdi. Burada Karategin'i yenir Belh'i ele geçirdi. Ardından Çaganiyan'a dönüp hâdiseleri Nasr'a anlattı. Nasr, Ebu Bekr Muhammed'e başarılarından dolayı Belh ve Toharistan'ın idaresini verdi. Ebu Bekr, oğlu Ali'yi Çaganiyan'da vekil bıraktıktan sonra Nasr ile buluşmak için Belh'e hareket etti. Ebu Bekr, Belh'e bağı Rustak köyünde Nasr ile bir araya geldi. Sâmanî emiri, Ebu Bekr'e Horasan sipehsarlığını verip ordusu ile Herat'a yöneldi. Emir'in geldiğini işiten Yahya, Zekeriya, İshâk ve Karategin Belh'e kaçtılar¹⁸⁶.

Zekeriya, Kirman hâkimi Muhammed b. İlyas'tan yardım istedi. Ondan aldığı yardım ile Nişâbûr'u ele geçiren Zekeriya burada 319/932'da kendi adına hutbe okuttu. Ardından Büst ve Ruhnac'ı aldı. Nasr Nişâbûr'a geldiğinde kardeşlerini yendi ve onları affetti. Ardından Karategin'i tekrar Belh valiliğine, Ebu Bekr Muhammed'i de Horasan ordu komutanlığına tayin etti. Kardeşlerini yenir hâkimiyetini güçlendiren Nasr, Makan b. Kakî'yi 322/935'te Kirman'a gönderdi. Bölgeyi ele geçiren Makan'ın Buhârâ'ya gitmesi ile Ziyârîler (316-402/928-1090)'den Muhammed b. İlyas Kirman'ı geri aldı¹⁸⁷. Aynı yıl Cürcan da ele geçirildi. Diğer yandan bu günlerde yaşlı olduğunu söyleyen Horasan ordu komutanı Ebu Bekr Muhammed'in isteğı üzerine yerine oğlu Ali getirildi. Ali görevini aldıktan sonra Ziyariler ile müttefik olan Makan b. Kakî'nin üzerine yürüdü¹⁸⁸.

Ali, 327/940 yılında Cürcan'ı ele geçirir Rey'e yöneldi. Burada Büveyhoğulları (319-454/932-1062) ile ittifak yapıp Ziyarilere aynı yıl ağır bir darbe indirdi. Yapılan savaşta Makan b. Kakî öldü, Ziyârîlerin lideri Kâbus b. Veşmgir (367-403/978-1012)'de Taberistan'a kaçtı¹⁸⁹. Nasr döneminde en parlak devrini yaşayan Sâmanîler bu dönem batıda en geniş sınırlara ulaştı. Adaletli, cömert ve zeki bir hükümdar olan II. Nasr b. Ahmed devlete altın çağını yaşatır 27 Receb 331/6 Nisan 943 yılında vefat etti. Onun ölümü ile Sâmanîlerin tahtına oğlu I. Nuh b. Nasr (331-343/943-954) geçti¹⁹⁰.

¹⁸⁵ İbnü'l-Esîr, Ebü'l-Hasan Ali b. Ebi'l-Kerem Muhammed b. Muhammed (1987). *İslâm Tarihi el-Kâmil fi't-Târîh*, VII, (Tsh. Muhammed Yusuf Dukâk), Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-İlmiyye, 258; İbnü'l-Esîr, 1991: VIII, 174-177; Şebânkâreî, 1372: 5-10; Usta, 2007: 113.

¹⁸⁶ İbnü'l-Esîr, 1991: VIII, 174-177; Şebânkâreî, 1372: 5-10; İbn Kesir, 1995: XI, 286; Ahmet Güner, (2006). "Nasr b. Ahmed", *İslâm Ansiklopedisi*, XXXII, İstanbul: TDV Yayınları, 412-413; Usta, 2007: 113; Hüseyin Salman, (2012). "Toharistân", *İslâm Ansiklopedisi*, IVII, İstanbul: TDV Yayınları, 214-215.

¹⁸⁷ İbnü'l-Esîr, 1991: VIII, 232.

¹⁸⁸ İbnü'l-Esîr, (t.y.). *el-Lübâb*, III, 94; İbnü'l-Esîr, 1991: VIII, 174-177; İbn Kesir, 1995: XI, 356; es-Sem'ânî, (t.y.). *el-Ensâb*, 204; Hamdullah Müstevfî, 2018: 305; Marcel Bazın, (2002). "Kirman", *İslâm Ansiklopedisi*, XXVI, Ankara: TDV Yayınları, 62-63; Usta, 2007: 113; Akçay, 2015: 60.

¹⁸⁹ İbnü'l-Esîr, 1991: VIII, 273, 312 ve 313, Usta, 2007: 115.

¹⁹⁰ İbnü'l-Esîr, 1991: VIII, 340-341; Nizâmülmülk, 1999: 13; Erdoğan Merçil, (1992). "Büveyhîler", *İslâm Ansiklopedisi*, VI, İstanbul: TDV Yayınları, 496-500; Usta, 2007: 137; H. Yunus Apaydın, (2008). "Re'y", *İslâm Ansiklopedisi*, XXXV, İstanbul: TDV Yayınları, 37-40; Erdoğan Merçil, (2013). "Ziyârîler", *İslâm Ansiklopedisi*, XLIV, İstanbul: TDV Yayınları, 498-499. Erdoğan Merçil, (2013). "Muhtâcoğulları", *İslâm Ansiklopedisi*, XXX, İstanbul: TDV Yayınları, 50-51.

3.1.3. Sâ mânîlerin Gerileme Döneminde Belh Şehri

Emir Hâmid Nuh b. Nasr babasını ölümü ile Sâ mânîlerin tahtına oturdu¹⁹¹. Nuh'un saltanatı Muhtâcoğulları (319-424/930-1033)'nın isyanlarını bastırmak ve Büveyhîlerle mücadele etmekle geçti. Nuh 332/945 yılında Nişâbûr'a gitti. Ardından Büveyhoğullarından Rûknüdddevle (331-366/943-976)'nin ele geçirdiği Rey ve Cîbâl/Cebel bölgelerine Ebû Ali b. Muhtaç'ı gönderdi. Ebû Ali b. Muhtaç, kalabalık bir ordu ile Rey ve Cibal'i 332/945'de tekrar Sâ mânîlere tekrar bağladı. Bölge halkı Ebû Ali'nin bölgeden ayrılması ile Ebû Ali b. Muhtaç'ı Nuh'a şikâyet etti. Halkın şikâyetlerini dikkate alan Nuh, Ebû Ali b. Muhtaç'ı görevden aldı ve Ramazan 333/Nisan 945'de onun yerine Sîmcürîlerden İbrahim b. Sîmcûr'u getirdi. Görevden alındığını öğrenen Ebû Ali b. Muhtaç, Nuh'un amcası İbrahim b. Ahmed'e bir mektup yazıp Sâ mânîlerin başına geçmeyi teklif etti. Bu sırada Musul'da olan İbrahim teklifi kabul etti. Ardından 335/946'da Musul'dan hareketle Tikrit ile Dakuka üzerinden Hemedan'a geldi ve burada Ebû Ali b. Muhtaç ile buluştu. Aynı yıl ikili beraber Rey'e doğru yola çıktılar¹⁹². İslâm tarihçileri bundan sonraki süreci farklı kaydederler. Bunlardan İbnü'l-Esîr; Nişâbûr'a gelen Ebû Ali b. Muhtaç, burada bulunan Belh valisi Mansur b. Karategin ile İbrahim b. Sîmcûr'u ikna edip kendisine bağladığını ancak Karategin'e güvenmeyip onu daha sonra hapse attığını,¹⁹³ Gerdîzî de Mansur b. Karategin'in onlara katıldığını nakleder. Gerdîzî'nin nakillerinden anlaşıldığı kadarıyla Mansur b. Karategin (ö. 321/933), Nişâbûr'da Ebû Ali ile İbrahim'e katıldı. Bu bağlamda sonraki olayların akışına dikkat edecek olursak Gerdîzî'nin verdiği bilgilerin daha akla yatkın olduğu görülmektedir¹⁹⁴.

İbrahim ile Ebû Ali b. Muhtaç'ı, 335/946 yılında Nişâbûr'dan Merv'e geçtiler. İkili ilk önce Merv şehrine bir fersah uzaklıktaki Dehseng köyüne oradanda Ceyhun'u geçip Semerkant'a gittiler. Ebû Ali b. Muhtaç, burada İbrahim adına hutbe okuttu. Ancak bir süre sonra Ebû Ali b. Muhtaç'ın itibarından rahatsız olan kesimin etkisinde kalan İbrahim, İbn Muhtac'a kötü davranmaya başladı. İbrahim bir süre sonra Ebû Ali b. Muhtaç'ın onayını almadan daha önceden tutuklanan Karategin ile İbrahim b. Sîmcûr'u serbest bıraktı. İbrahim ise şehirden ayrılp Türkistan'a gitti. İbrahim devletin ileri gelenlerini yanına alıp amacının kötü olmadığı ve İbn Muhtac'a karşı Nuh ile beraber hareket etmek istediğini söyledi. Emir. Nuh gelişmelerden haberdar olunca Ramazan 335/Mart-Nisan 946-947'de Buhârâ'ya geri döndü. Tahtını geri alan Nuh, Mansur b. Karategin'i 336/947'de Horasan ordu kumandanlığına getirdi¹⁹⁵. Mansur aynı yıl Horasan'a vardığında Ebû Ali b. Muhtaç, burada idi. Ebû Ali b. Muhtaç, onun geldiğini öğrenince tedbir amaçlı Merv'e bağlı Dehseng köyünden Belh şehrine gitti. Ardından Belh'ten ayrılp hazırladığı ordusu ile Buhârâ'ya yöneldi ve Emir Nuh ile Hercek'te savaştı¹⁹⁶.

¹⁹¹ İbnü'l-Esîr, 1991: VIII, 341, Usta, 2007: 143.

¹⁹² İbnü'l-Esîr, 1991: VIII, 380, 392; Usta, 2007: 150; Merçil, 2020: 50-51.

¹⁹³ İbnü'l-Esîr, 1991: VIII, 393.

¹⁹⁴ Akçay, 2015: 60-69.

¹⁹⁵ İbnü'l-Esîr, 1991: VIII, 394; Usta, 2007: 171.

¹⁹⁶ İbnü'l-Esîr, 1991: VIII, 393; 393-395; Clifford Edmund Bosworth, (1981). "The Rulers of Chaghâniyan in Early İslamic Times", XIX, *Iran*, 1, London: 1-20, Usta, 2007: 170-173; Akçay, 2015: 62-65; Duman, 2020: "Yıkılış Dönemi Vezirleri", 35-38.

Savaşı kazanan Ebû Ali b. Muhtaç 336/947'de Çağâniyân'a yürüdü. Ertesi yıl Nuh 337/Eylül 948'de onun üzerine bir ordu gönderdi. Sâ mânî ordusuna yenilen İbn Muhtac, önce Çağaniyan'a daha sonra da Tirmiz'e geldi. Oradan da Ceyhun'u geçip Belh'e vardı. Belh'te kısa bir süre kalıp Cüzcan'a geçti¹⁹⁷. Ertesi yıl Çağâniyân'a tekrar giden Ebû Ali b. Muhtaç, buraya on fersah uzaklıktaki Kemkânân'da Sâ mânîler ile savaştı. Bir kez daha Sâ mânî ordusuna yenilen Ebû Ali b. Muhtaç, Şûmân¹⁹⁸, Tirmiz ve Aharûn'u ele geçirdi. Burada Reşt eyaleti¹⁹⁹ ile Huttal reisinden aldığı destekle geri döndü ve Sâ mânîleri barışa zorladı. İki taraf arasında Cemâziyelahir 337/Aralık 949 yılında bir anlaşma yapıldı. Bu savaşta kimin galip geldiği bilinmemektedir. Ancak anlaşma gereği Ebû Ali b. Muhtaç'ın rehine olarak gönderdiği oğlu Ebu'l-Muzaffer Abdullah b. Ahmed'in Buhârâ'da emir Nuh tarafından merasimlerle karşılanması bize Ebû Ali b. Muhtaç'ın muzaffer olduğunu göstermektedir²⁰⁰. Savaştan iki yıl sonra Horasan ordu komutanı Mansur b. Karategin'in ölümü²⁰¹ ile. Nuh tekrar görevi Ebû Ali b. Muhtaç'a verdi. Nuh 341/953 yılında Ebû Ali b. Muhtaç'ı Taberistan ve Cürcan'a gönderdi. Bu bölgelerde hüküm süren Büveyhîlerden Rûknüddeve onunla savaşmayıp anlaşma teklif etti. Ebû Ali b. Muhtaç, her yıl iki yüz bin dinar vermesi karşılığında onunla bir barış anlaşması yaptı. Anlaşmadan memnun olmayan Nuh, Ebû Ali b. Muhtaç'ı görevinden aldı. Bunu kabullenemeyen Ebû Ali b. Muhtaç, önce isyan etti. Ardından Rûknüddeve'nin yardımıyla halife Mutî'-Lillâh (334-363/946-974)'a sığındı. Halifeden aldığı Horasan topraklarının menşuru ile Nişâbûr'a geldi ve burada halife adına hutbe okuttu Aynı yıl hastalanan emir Hâmid Nuh b. Nasr 343 Rebûlâhîr/Ağustos-Eylül 945 yılında vefat etti²⁰².

I. Nuh b. Nasr'ın dört oğlu vardı. Bunlar Abdülmelik, Ahmed, Nasr ve Abdülaziz idi. En büyük oğlu Abdülmelik'ti. Nuh b. Nasr henüz hayatta iken yaşlarına göre dört oğlu için tebaasından biat almıştı. Onun ölümü ile halk I. Abdülmelik b. Nuh (343-350/954-961)' biat etti²⁰³. Tahta çıktığında on yaşında olan Abdülmelik'in ilk işi Ebû Ali b. Muhtaç'ı bertaraf etmek oldu. Emir, Halife Mutî'-Lillâh (334-363/946-974)'tan aldığı menşurla Nişâbûr'u ele geçiren Ebû Ali'nin üzerine yeni Horasan valisi Bekr b. Mâlik'i gönderdi. Ordusu ile harekete geçen Bekr b. Mâlik, kısa sürede Ebû Ali b. Muhtaç'ı bölgeden çıkardı. Ebû Ali b. Muhtaç'ın adamları dağlık bölgelere kaçarken, kendisi de 343/954-955'de Rûknüddeve'ye sığındı. Bekr b. Mâlik ise görevi gereği Horasan'da güvenliği ve sükûneti sağladı. Ancak ordusuna iyi bakmaması ve isteklerinde kısıtlamalar yapması ordunun ona muhalif olmasına sebep oldu²⁰⁴.

¹⁹⁷ Bosworth, 1981: 1-20; Tahsin Yazıcı, (1993). "Cûzcân", *İslâm Ansiklopedisi*, VIII, İstanbul: TDV Yayınları, 96-97; Duman, 2020: "*Yıkılış Dönemi Vezirleri*", 35-38; Merçil, 2020: 50-51.

¹⁹⁸ Ziya Musa Buniyatov, (1993). "Çağâniyân", *İslâm Ansiklopedisi*, VIII, İstanbul: TDV Yayınları, 166.

¹⁹⁹ Reşt, Mâverâünnehir'in doğusunda olan bir şehir olup günümüzde İran coğrafyasının kuzeydoğusunda yer alan Gîlân eyaletinin baş şehridir, Tahsin Yazıcı, (1996). "Gîlân", *İslâm Ansiklopedisi*, XIV, İstanbul: TDV Yayınları, 68; Özgüdenli, 2003: "*Mâverâünnehir*", 177.

²⁰⁰ İbnü'l-Esîr, 1991: VIII, 395-397; Usta, 2007: 172.

²⁰¹ İbnü'l-Esîr, 1991: VIII, 423.

²⁰² İbnü'l-Esîr, 1991: VIII, 461; Erdoğan Merçil, (1938). "Sâ mânî Devleti'nde Türklerin Rolü", *Tarih Dergisi*, 35, Ankara: 256; Ziya Musa Buniyatov, (1993). "Çağâniyân", *İslâm Ansiklopedisi*, VIII, İstanbul: TDV Yayınları, 166-167; Usta, 2007: 173; Ahmet Güner, (2008). "Rûknüddeve", *İslâm Ansiklopedisi*, XXXV, İstanbul: TDV Yayınları, 285-286; Duman, 2020: "*Yıkılış Dönemi Vezirleri*", 35-39; Ahmet Güner, (2020). "Mutî-lillâh", *İslâm Ansiklopedisi*, XXXI, Ankara: TDV Yayınları, 401-402; Merçil, 2020: 50-51

²⁰³ İbnü'l-Esîr, 1991: VIII, 437; Usta, 2007: 175.

²⁰⁴ İbnü'l-Esîr, 1991: VIII, 439; Erdoğan Merçil, (1982). "Sîmcûrîler", *Tarih Dergisi*, 36, İstanbul: 115-116; Usta, 2007: 175-177; Güner, 2008: 285-287; Akçay, 2015: 67-70; Merçil, 2020: 50-51

Valinin haksızlıklarına daha fazla tahammül edemeyen ordu 345/956 yılında Buhârâ'ya gitti. Ertesi yıl Abdülmelik onu Buhârâ'ya davet etti. Bekr b. Mâlik kendisine hil'at verme umudu ile 347-348/944-945 yılında merkeze geldi²⁰⁵. Vali, Buhârâ'ya vardığında Abdülmelik onu güzel ağırladı. Ancak Abdülmelik'in yanında olan Hâcibü'l-Hüccâb Alp Tegin ve oradaki askerler tarafından öldürüldü. Abdülmelik onun yerine Horasan valiliğine Sîmcûrilerden Ebu'l-Hasan Muhammed b. İbrahim es-Sîmcûrî'yi getirdi. Yeni vali Ebu'l-Hasan es-Sîmcûrî de tıpkı Bekr b. Mâlik gibi hareket etti. Bunun üzerine 349 Cemâziyelevvel/Temmuz-Ağustos 960 yılında onu görevden aldı ve yerine Ebû Mansur Muhammed b. Abdürrezzak'ı tayin etti. Horasan valisi Ebû Mansur, Bekr b. Mâlik ile Ebu'l-Hasan es-Sîmcûrî'nin aksine bölgeyi güzel idare etti ve halkına iyi davrandı²⁰⁶. Bu gelişmelerin yanında sarayda bir takım değişiklikler yaşandı. Alp Tegin'in başını çektiği bir grup vezir Yusuf b. İshak'ı işini kötü yaptığını öne sürüp onu makamından azletti ve yerine hâcîp Alptegin'in adamı olan Muhammed b. Ebû Ali Muhammed el-Bel'amî (ö. 363/976)'yi getirdi. Abdülmelik bu olaya müdahale edemedi. Sebebi ise sarayda kontrolün tamamen Alp Tegin'in elinde olmasıydı. Bir süre sonra Alp Tegin'in itibarından çekinmeye başlayan Abdülmelik, onu merkezden uzaklaştırmak için harekete geçti²⁰⁷.

3.2. GAZNELİLERİN KURULUŞU SÜRECİNDE BELH

3.2.1. Gaznelilerin Soyu Hakkında Genel Bir Değerlendirme

Tarih boyunca farklı coğrafyalarda birçok Türk devletleri kurulmuştur. Bunlardan birisi de Afganistan'ın Gazne şehrinde temeli atılan ve 963-1186 tarihleri arasında Horasan, Afganistan ile Kuzey Hindistan'a hükmeden Gaznelilerdir²⁰⁸. Her ne kadar devletin temelini Alp Tegin atsa da Gaznelilerin asıl müessisi Sebüktegin'dir. Bu sebeple devlet, kaynaklarda Sebükteginîler olarak da geçmektedir. Sebüktegin'in babasının adı *Cûk* idi. Lakin halk kendisine *Siyah Öküz* anlamına gelen *Siyah Gajkâv* derdi. Zamanla bu ifade *Karabeckem* olarak değişti. Kaynaklarda Karabeckem'in cesur ve mert anlamına geldiği kaydedilmektedir. Türk-İslâm tarihinde önemli bir yeri olan Gazneliler için kaynaklarda Gazneli Mahmud b. Sebüktegin'in Yeminüddevle lakabından dolayı Yeminîler ve Kâbil'in 120 km. kuzey-batısında yer alan Gazne şehrinden dolayı da Gaznevîler denilmektedir²⁰⁹.

²⁰⁵ Şebânkârî, 1372: 29; Abdülkerim Özeydin, (1988). "Abdülmelik b. Nûh b. Nasr", *İslâm Ansiklopedisi*, I, İstanbul: TDV Yayınları, 271-272; Erdoğan Merçil, (1989). "Alp Tegin", *İslâm Ansiklopedisi*, II, İstanbul: TDV Yayınları, 525-526; Usta, 2007: 180-183; Duman, 2020: "*Yıkılış Dönemi Vezirleri*", 35-60.

²⁰⁶ Clifford Edmund Bosworth, (1963). *The Ghaznavids: Their Empire in Afghanistan and Eastern Iran: 994-1040*, XV, Edinburgh: 188-191; Duman, 2012: "*Muntasır*", 531-534; Duman, 2020: "*Yıkılış Dönemi Vezirleri*", 35-60.

²⁰⁷ Tahsin Yazıcı, (1992). "Bel'amî", *İslâm Ansiklopedisi*, V, İstanbul: TDV Yayınları, 390; Güller Nuhoglu, (1995). *Beyhaki Tarihi'ne Göre Gaznelilerde Devlet Teşkilatı ve Kültür*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul: 2-3; Erdoğan Merçil, (1996). "Gazneliler", *İslâm Ansiklopedisi*, XIII, İstanbul: TDV Yayınları, 480-484; Duman, 2020: "*Yıkılış Dönemi Vezirleri*", 35-40.

²⁰⁸ Minhâc-i Sirâc el-Cüzcânî, (2015). *Tabakât-ı Nâsirî Gazneliler, Selçuklular, Atabeglikler ve Hârezmşâhlar*, (Çev. Erkan Göksu), Ankara: TTK Yayınları, 19-23; Enver Konukçu, (1984). "Gazne", *İslâm Ansiklopedisi*, XXVI, İstanbul: TDV Yayınları, 306-374; Nesimi Yazıcı, (1992). *İlk Türk-İslâm Devletleri Tarihi*, Ankara Üniversitesi/İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara: 108.

²⁰⁹ El-Cüzcânî, 2015: 19-23; Erdoğan Merçil, (2009). "Sebük Tegin", *İslâm Ansiklopedisi*, XXXVI, İstanbul: TDV Yayınları, 262-263. Erdoğan Merçil, (2014). Afganistan ve Hindistan'da Bir Türk Devleti Gazneliler, Kitapyurdu Yayınları, İstanbul: 92; Filiz, 2018: 10.

Halife Mu'tasım-Billâh (218-227/833-842) ile birlikte İslâm ordusunda ağırlığı artmaya başlayan Türkler halifelere hizmet etmekteydiler. Zamanla halifelerin zayıflaması ile siyasi güç Türklerin eline geçti²¹⁰. Mâverâünnehir topraklarında Türk nüfusunun ağırlıklı olması sebebiyle Sâ mânîler de diğer hânedanlar gibi Türkleri gulam olarak kullanıyorlardı. Satın alınan gulamlar aldıkları eğitimlerden sonra kabiliyetlerine göre görevlendiriliyorlardı. Gerek saray gerekse orduda istihdam edilen gulamlar zamanla hünelerlerinden dolayı kâtip, emir ve hâcipliğe kadar yükselebiliyorlardı. Bunlardan biri de Gaznelilerin temelini atan Alp Tegin idi²¹¹.

3.2.2. Gaznelilerin Kuruluşu Sürecinde Belh

Devletin temelini atan Alp Tegin'in (ö.332/963) 288-289/880-881 yıllarında doğduğu bilinmektedir. Alp Tegin'in Sâ mânî devletine nasıl ve ne zaman geldiği ise bilinmemektedir. Elimizdeki bilgilere göre Alp Tegin, Sâ mânî emiri Ahmed b. İsmail'e köle olarak satılan Türk bir gulamdır. Emir Ahmed b. İsmail, vefat ettiği zaman devlet erkânı arasında tahta kimin geçeceği konusunda fikir ayrılıkları vardı. Devlet adamlarından bir kısmı Ahmed'in, sekiz yaşındaki oğlunun tahta layık olmadığını savunuyordu. Bu görüşü savunanlardan birisi de Alp Tegin idi. Alp Tegin bu sırada Buhârâ'da eğitim almaktaydı. Alp Tegin, yavaş yavaş Sâ mânî emirlerinin takdirini kazandı. Nasr b. Ahmed (301-331/914-943) döneminde azat edilen Alp Tegin, emir Nuh b. Nasr (331-343/943-954) döneminde Hâcibü'l-Hüccâb'lığa yükseldi. Hâcibin iktidarı zamanla devlet adamlarının yanında Sâ mânî emirlerinin de dikkatini çekti. Alp Tegin, Nuh b. Nasr'ın vefatından sonra yerine tahta geçen oğlu Abdülmelik b. Nuh'un emirliğinde en parlak dönemini yaşadı²¹². Bu günlerde Sâ mânî siyasetinde önemli bir rol oynayan Alp Tegin'in saraydaki otoritesi Abdülmelik'in gözünde tehlike olarak görüldü. Abdülmelik, Alp Tegin'in saraydaki nüfuzuna son vermek için onu merkezden uzaklaştırmayı düşündü²¹³. Bu bağlamda Alp Tegin'e Horasan'ın önemli şehirlerinden biri olan Belh'in âmilliğini vermeyi teklif etti. Ancak Alp Tegin, Hâcibü'l-Hüccâb'lık makamının daha önemli olduğunu söyleyip teklifi reddetti. Hâcibden kurtulmakta kararlı olan Sâ mânî emiri, ona bu defa Horasan valiliğini önermek zorunda kaldı. Alp Tegin, bu cazip teklifi tereddütsüz kabul etti. Böylelikle 348 Zilhicce/Şubat 961 yılında Horasan Bölgesi'nde Alp Tegin dönemi başladı. Alp Tegin, Horasan'da görevine başladıktan sonra Abdülmelik'e teşekkür amaçlı değerli hediyeler gönderdi. 11 Şevval 350/23 Kasım²¹⁴ 961 tarihinde Abdülmelik vefat etti²¹⁵.

²¹⁰ İbnü'l-Esîr, 1991: VI, 393; Carl Brockelman, (1964). *İslâm Milletleri ve Devletleri Tarihi*, I, (Çev. Neşet Çağatay), Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 156; Nahide Bozkurt, (2004). "Me'mûn", *İslâm Ansiklopedisi*, XXXIX, Ankara: TDV Yayınları, 101-104; Erkan Göksu, (2011). "Alptegin: Köle Pazarından Gazne Tahtına", *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, 191, Tokat: 98-99.

²¹¹ Hamdullâh Müstevfi, 2018: 313; Nizâmülmülk, 1999: 78-83; Erkan Göksu, (2011). "Târîh-i Güzîde'ye Göre Sâ mânîler", *Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü*, 2 (4), İzmir: 164-166; Göksu, 2011: "Alptegin", 99-111; Merçil, 2014: 93; Filiz, 2018: 11; Duman, 2020: "Buğracık", 272.

²¹² Al-Utbi, 1866: 21-23; İbn Haldun, (1997). *Mukaddime*, II, (Çev. Zakir Kadirî Urgan), İstanbul: Meb Yayınları, 86-89; Filiz, 2018: 11; Duman, 2020: "Buğracık", 271-273.

²¹³ Al-Utbi, 1866: 21-23; Usta, 2007: 180; El-Cüzcânî, 2015: 19-23; Göksu, 2011: "Alptegin", 106; Duman, 2020: "Buğracık", 272.

²¹⁴ es-Sem'ânî, (t.y.). "el-Ensâb", 204.

²¹⁵ İbnü'l-Esîr, 1991: VIII, 461; Hamdullâh Müstevfi, 2018: 301; Nizâmülmülk, 1999: 78-83; Aydın Taneri, (1996). "Hâcib", *İslâm Ansiklopedisi*, XIV, İstanbul: TDV Yayınları, 508-511; Usta, 2007: 183; Göksu, 2011: "Alptegin", 106; Akçay, 2015: 45.

Abdûlmelik'in ölümü ile ilgili farklı görüşler vardır. Gerdîzî, şarap içip sarhoş olan Abdûlmelik'in Nişâbûr'dan gelen atlara binerken düştüğünü ve boynunun kırılmasıyla öldüğünü kaydederken, İbn Kesîr çevgan oynarken attan düşüp gece vefat ettiğini söyler. Nerşahî ve İbnü'l-Esîr ise ayrıntı vermeyip attan düşerek öldüğünü zikreder²¹⁶. Abdûlmelik'in ölümü Sâmanîlerin merkezinde büyük bir kargaşaya neden oldu. Vezir el-Bel'amî derhal Alptegin'e yaşananları anlattı. Devlet adamları konuyu aralarında tartıştıktan sonra bir elçi göndererek yeni emiri Alp Tegin'in seçmesini istediler Gerdîzî'de geçen ifadeşere göre ise vezir el-Bel'amî'nin AlpTegin'e daha önce verdiği söze ithafen Nişâbûr'a bir mektup gönderip durumu anlattığını ve işlerin başına kimin geçmesinin uygun olduğunu sorduğunu ifade eder²¹⁷.

Alp Tegin olanları öğrendiğinde Abdûlmelik'in ölümüne çok üzüldü ve kendisine gelen mektuplara cevaben tahta emirin oğlunun oturmasının daha uygun olduğunu söyledi. Bunun üzerine Abdûlmelik'in oğlu III. Nasr b. Abdûlmelik (350/961) emir ilan edildi. Diğer yandan Alp Tegin'in nüfuzundan rahatsız olan ve içlerinde Fâik el-Hâssa'nın da olduğu bir grup Abdûlmelik'in kardeşi Ebû Salih Mansur'dan yana tavır alınca Nasr tahttan indirildi ve yerine I. Mansur b. Nuh (350-365/961-976) getirildi. Merkezde yaşananları öğrenen Alp Tegin endişelenmeye başladı. Mansur'un onu görevden almasından korkan Alp Tegin eski Horasan valisi Abdürrezzak'a ittifak teklif etti. Ardından Mansur'un gönlünü hoş etmek için ona hediyeler gönderdi. Bu esnada Alp Tegin'in varlığından memnun olmayanlar Mansur'a Alp Tegin'in yaşadığı müddet kendisinin onun gölgesinden yaşayacağını söylemekteydiler. Bu sözler Mansur'un Alp Tegin'i ortadan kaldırmak için harekete geçmesine sebep oldu. O esnada Alptegin, Buhârâ'ya devamlı elçiler göndererek Mansur'a karşı art niyetinin olmadığını anlatmaya çalışıyor ve Tûs valisi Abdürrezzak'tan haber bekliyordu. Ancak onun mektubu Tûs valisine ulaşmadan, vali Mansur'dan Alp Tegin'in görevden alındığını ve yerine kendisinin geçtiğini yazan bir mektup aldı. Ayrıca mektupta kendisinden Alp Tegin'in Nişâbûr'dan çıkmasına engel olması da yazılıyordu²¹⁸.

Alp Tegin, Zilkâde 350/Aralık-Ocak 961 yılında Horasan merkezi Nişâbûr'dan çıktı. Mansur, onun üzerine Eş'as b. Muhammed'i gönderdi. Alptegin, öncesinde Buhârâ'ya gitmek istese de ordusunun yanında yer almayacağını düşünerek Nişâbûr'dan Belh'e yönelmeye karar verdi. Alp Tegin, Belh'e vardığında Buhârâ'dan emrindekilere kendisinin Horasan ordu komutanlığından alındığına dair yazan mektuplar gönderildiğini öğrendi. Bunun üzerine Alp Tegin, ordusuna Mansûr b. Nûh'un onu görevden aldığını ve kendisinin de Hindistan topraklarına gidip cihatla meşgul olacağını söyledi. Alp Tegin'in bu sözlerinden sonra ordusunun bir kısmı yanında yer alırken bir kısmı da Buhârâ'ya döndü. Bu sırada Mansur b. Nuh, Alp Tegin'in üzerine Eş'as b. Muhammed'in komutasında onbeş bin kilişik bir kuvvet gönderdi. Aynı yıl Sâmanî ordusu Buhârâ'dan Belh'e hareket etti²¹⁹.

²¹⁶ İbnü'l-Esîr, 1991: VIII, 461; İbn Kesir, 1995: XI, 408; Duman, 2013: *Târîh-u Buhârâ*, 160; Akçay, 2015: 45

²¹⁷ Akçay, 2015: 74.

²¹⁸ Hamdullâh Müstevfî, 2018: 301; İbn Kesir, 1995: XI, 408-409; Nizâmülmülk, 1999: 84; Usta, 2007: 184-186; Göksu, 2011: *"Alptegin"*, 108-110; Akçay, 2015: 74-75; Duman, 2020: *"Buğracık"*, 272.

²¹⁹ Merçil, 1989: 525-526; Göksu, 2011: *"Alptegin"*, 108-110.

Ceyhun Nehri'ni geçerken Sâ mânî ordusunun Belh'e yaklaştığını öğrenen Alp Tegin, Belh'ten çıkıp Hulm/Halem'e doğru yola çıktı. Ardından Belh ile Hulm arasında bulunan Hulm Geçidi/Boğazı'na indi. Burada belli başlı küçük köyler vardı. Alp Tegin, adamları ile bölgede yaklaşık iki ay kaldı. İki ayın ardından Hulm Geçidi'nden çıkmaya karar veren Alp Tegin, Halem/Hulm vadisinde Sâ mânî ordusu ile savaştı. Savaşı kaybeden Eş'as b. Muhammed 351/962 yılında Belh'ten Buhârâ'ya döndü. Belh sakinleri ise ordudan kalan kumaş ve diğer değerli eşyaları yanlarına aldılar²²⁰. Alp Tegin, Sâ mânî ordusunu yendikten sonra yanında kalan kuvvetle Hindistan seferleri için Belh'ten Gazne'ye doğru yola çıktı ve 352/963'te şehre vardı. Gazne şehri bu günlerde Levîk hânedanına mensup Ebû Ali/Ebû Bekr Levîk'in idaresindeydi. İki taraf arasında dört ay süren çarpışmaların ardından Gazne 13 Zilhicce 351-352/12 Ocak 963-964'te Alp Tegin'in eline geçti. Böylelikle Alp Tegin Gazneliler Devleti'nin temelini atmış oldu²²¹.

Sâ mânî Emiri Mansur b. Nuh, Alp Tegin'in Gazne'yi ele geçirip kendi devletini kurmasını kabullenemiyordu. Bu nedenle Gazne Devleti'ni yıkmak için harekete geçti. Bu bağlamda aynı yıl Sâ mânî komutanlarından Ebû Ca'fer'in idaresinde otuz bin kişilik bir orduyu Gazne'ye gönderdi. Gazne'de kendi devletini kurmada kararlı olan Alp Tegin bir kez daha Sâ mânî ordusunu mağlup ederek bölgedeki hâkimiyetini sağlamlaştırdı. Sâ mânî Emiri bu yenilgiden sonra Alp Tegin'i yenemeyeceğini anlamış olacak ki kendisi ile anlaşmaya karar verdi. Ardından kendisine menşurlar göndererek ileriki zamanlarda feth edeceği bölgelerin idaresini ona verdiğini söyledi. Alp Tegin, Mansur b. Nuh ile yaşadığı hadiseden sonra Büst ve Kabulşahlar'ın topraklarının bir kısmını hâkimiyetine aldı. Ardından süratle asıl amacı olan Hindistan gazalarına başladı. Emir'in bu başarıları Buhârâ dâhil, Horasan ve Mâverâünnehir bölgelerinden çok sayıda Müslümanın kendisine katılmasına ve emrindeki askerlerin sayısının artmasına neden oldu²²². Sâ mânî devletine bir gulam olarak gelmesiyle başlayan ve kendi devletini kurabilecek bir güce sahip olan Alp Tegin'in hikâyesi 20 Şaban 351-352/13 Eylül 963-964'de vefatı ile son buldu. Alp Tegin'in vefat etmesi ile Gaznelilerin tahtına oğlu Ebû İshâk İbrâhim (351-354/964-966) oturdu. İbrâhim babasının ölmeden önce kendisine verdiği vasiyetleri yerine getirmeye çalıştı. Bu amaçla halkının gönlünü hoş tuttu. Lakin devleti yönetmede babası kadar başarılı olamadı. Bu günlerde Gaznelilerin devlet işleri de babasının has gulamı olan Sebük Tegin'in kontrolündeydi. Kaynaklarda tedbir sahibi ve akıllı bir Emir olarak tasvir edilmesine rağmen Ebû İshâk İbrâhim zamanla kendini içki ve eğlenceye verdi. Sebük Tegin her ne kadar ona nasihatler etse de emîr hiçbirine kulak asmadı²²³.

²²⁰ İbnü'l-Esîr, 1991: VIII, 469; İbn Kesir, 1995: XI, 408-409; Nizâmülmülk, 1999: 143; Hâmdullâh Müstevfî, 2018: 301; Merçil, 1989: 525-526; Yazıcı, 1992: 109; Abdülkerim Özaydın, (2003). "Mansur b. Nûh I", *İslâm Ansiklopedisi*, XXVIII, Ankara: TDV Yayınları, 1-11; Usta, 2007: 184-86; Göksu, 2011: "*Alptegin*", 109-111; 7-108; Akçay, 2015: 74-75; Duman, 2020: "*Buğracık*", 272.

²²¹ İbnü'l-Esîr, 1991: VIII, 469,589; İbn Kesir, 1995: XI, 408-409; Nizâmülmülk, 1999: 143; Hâmdullâh Müstevfî, 2018: 301; Merçil, 1989: 525-526; Yazıcı, 1992: Jean-Paul Raux, (2004). *Türklerin Tarihi-Pasifikten Akdenize 2000 Yıl*, (Çev. Aykut Kazancıgil), İstanbul: Kabcacı Yayınevi, 197; Usta, 2007: 184-86; Filiz, 2018: 12.

²²² Narşahi, 1993: 97; İbn Kesir, 1995: XI, 408-409; Nizâmülmülk, 1999: 147-148; Usta, 2007: 184-86; Göksu, 2011: "*Alptegin*", 112-113.

²²³ İbnü'l-Esîr, 1991: VIII, 589; Narşahi, 1993: 97; Nizâmülmülk, 1999: 148; Hâmdullâh Müstevfî, 301; Göksu, Merçil, 1989: 6; 2011: "*Alptegin*", 113; Akçay, 2015: 85-86.

Onun idare etme konusunda yetersiz olduğunu anlayan düşmanları ise hemen harekete geçtiler. Eski Gazne hâkimi olan Ebû Bekir Levîk, 352/964 yılının sonlarına doğru Gazne'yi ele geçirdi. Yardım için kendini Sâ mânî emîrinin yanında bulan Ebû İshâk İbrâhim, emîr Mansur b. Nuh'tan aldığı destekle Gazne'yi geri aldı. Bu savaşın ardından Sâ mânîoğulları Gazne üzerinde ismen hak sahibi oldular. Buna göre Gazne emîrleri Sâ mânîlere bağlı komutanlar olarak bu bölgede hüküm süreceklerdi. Bu dönemde basılan sikkelerde Gazne emirlerinin yanında Sâ mânî emirlerinin isimlerinin de geçmesi bu yorumu doğrulamaktadır. Otoritesini sağlamaştıran Ebû İshâk İbrâhim, dört yıl hüküm sürdükten sonra 354/966'da ardından bir veliaht bırakmadan vefat etti²²⁴.

Kaynaklar bu dönemde Belh ile ilgili suskunluğunu muhafaza ederken Şebânkâreî, Ebû İshâk İbrâhim'in bu dönem Belh âmili olduğunu ve şehrin onun tarafından idare edildiğini kaydetmektedir. Utbî ise Ebû İshâk İbrâhim'in Sâ mânî emiri Mansur b. Nuh'un Horasan ordu komutanı olduğunu söyler²²⁵. İbrâhim'in kendisinden sonra hânedanı yönetecek bir oğlu yoktu. Bu durumda devlet adamları ve Alp Tegin'e bağlı Türk komutanlar kendilerine bir emir seçmek için bir araya geldiler. Yapılan münakaşaların ardından aralarında adaleti ve gözü pek olması ile nam salmış olan Alp Tegin'in gulamlarından Bilge Tegin'i emirliğe uygun gördüler. Böylelikle Gazne tahtına Bilge Tegin (354-634/966-975) geçti. Emîr Bilge Tegin, tahta oturduktan sonra Sâ mânî emiri Nuh b. Mansur'a bağlılığını arz etmek için Buhârâ'ya elçilerini gönderdi. Elçiler Gazne'den Buhârâ'ya vardıklarında Bilge Tegin'in göndermiş olduğu mektupları emire verdiler²²⁶. II. Nuh b. Mansur (365-387/976-997) bu durumdan oldukça memnun oldu. Fakat bu günlerde Sâ mânîlerin has ordu komutanı olan Fâik el-Hassâ, emir Nuh ile aynı fikirde değildi. Fâik el-Hassâ, Alp Tegin'in kendi devletini kurmasını kabul edemedi. Bu sebeple de Emir Nuh'a Gaznelilerin güçlenmesi Sâ mânîlerin açısından bir tehlike oluşturabileceklerini söyleyerek Gazne üzerine ordu gönderilmesini sağladı. Kaynaklarda Fâik el-Hâssa'nın Alp Tegin'e olan öfkesinin nedeni hakkında bilgi verilmemektedir. Buna karşı Şebânkâreî, komutanın öfkesinin Alp Tegin, hâcip iken Fâik el-Hassâ'ya yaptığı bir hatadan dolayı beş yüz sopa vurdurmuş olmasından kaynaklandığını söyler²²⁷. Alp Tegin'e düşman kesilen Fâik el-Hâssa, Alp Tegin'in Gazne Hânedanı'nın bu şekilde güçlenmesini kabullenemiyordu. Bu durumda Gaznelilerin ortadan kaldırılması konusunda Nuh b. Mansur'u ikna etmişti. Emir, onun endişelerini doğru bularak Buhârâ'dan 25.000 kişilik bir ordu hazırlayıp Gazne üzerine gönderdi. Bilge Tegin yiğitliğinin hakkını vererek Sâ mânî ordusunu Gazne önlerinde ağır bir yenilgiye uğrattı. Bu mağlubiyetin ardından Sâ mânîler tarafından Gazne'ye bir daha ordu gönderilmedi. Gaznelilere on üç yıl emirlik yapan Bilge Tegin, kaynaklarda çok geçmemektedir. Akabinde Bilge Tegin'in Kûdiz/Kuhtiz vilâyetini ele geçirdiği ve Gerdiz Kalesi'ni kuşatırken göğsüne denk gelen bir oktan dolayı 364/975 yılında vefat etmesi dışında bilgi bulunmamaktadır²²⁸.

²²⁴ İbnü'l-Esîr, 1991: VIII, 589; M. Çağatay Uluçay, (1975). *İlk Müslüman Türk Devletleri*, Ankara: TTK Yayınları, 336; Erdoğan Merçil, (1987). *Gazneliler Devleti Tarihi*, Ankara: TTK Yayınları, 88; Erdoğan, Merçil, (1991). *Müslüman Türk Devletleri Tarihi*, Ankara: TTK Yayınları 412, Filiz, 2018: 8 ve 12.

²²⁵ Şebânkâreî, 1372: 21; Utbî, 2004: 21.

²²⁶ İbnü'l-Esîr, 1991: VIII, 589; Erdoğan Merçil, (1996). "Sipehsâlâr: II. Gazneliler", *Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 2 (24), İstanbul: 1-5; Merçil, 1991: 412-413.

²²⁷ Şebânkâreî, 1372: 21.

²²⁸ Şebânkâreî, 1372: 22; Merçil, 1991: 412-413; Filiz, 2018: 12.

Emir Bilge Tegin de Ebû İshâk İbrâhim gibi ardından tahta oturacak bir veliaht bırakmadan vefat etti²²⁹. Gazne tahtına kimin oturacağını seçmek için tekrar toplanan devlet erkânı Alp Tegin'in gulamlarından biri olan Börî Tegin'i seçtiler. Börî Tegin zamanının çoğunu devletin işlerine ayırmak yerine içki içip sarhoş olmakla geçirdi. Sadece bununla kalmayıp halkına da zulmetti. Bir süre sonra bu durum halkı rahatsız etmeye başladı. Gazne'de yaşananları yakından takip eden eski Gazne Emiri Levîk, şehri geri almak için harekete geçti. Emîr Levîk, Kabûl Şâhlar'dan aldığı destekle kırk bin kişilik bir ordu hazırladı²³⁰. Haberi alan Gazne halkı korkuya kapıldı. Sebük Tegin halka ölecekse de şehitlik mertebesine ulaşacaklarını söyleyerek sakinleştirmeye çalıştı. Ardından Levîk ile savaşmak için emrindeki beş yüz kişilik ordusu ile harekete geçti. Sebük Tegin, Levîk'i Hindikuş üzerinde bulunan Pervân Kalesi'nde karşıladı ve onu kısa sürede yendi. Yenilen Levîk, esir alındı ve daha sonra da öldürüldü. Her ne kadar Sebük Tegin bu felaketi önlemiş olsa da Börî Tegin yerine Sebük Tegin (366-386/977-997) Gaznelilerin tahtına oturdu²³¹.

3.2.3. Gaznelilerin Devletleşmesi Süresinde Belh Şehri

3.2.3.1. Sebük Tegin b. Cûk/Karabeckem

Gazne halkının kendisine itaat etmesi ile Sebük Tegin Gazne Devleti'nin başına geçti. Emir, devletin işlerini düzene koyduktan sonra Türkistan Bölgesi'nin doğu topraklarında yer alan ve bu günlerde Doğan/Toğan/Togan tarafından yönetilen Büst ve Kusdar üzerine bir sefer düzenleyip bölgeyi ele geçirdi²³². Sebük Tegin, devletine yeni bölgeler katmaya devam ettiği sırada Caypal isimli Hind Racası, emire aldığı toprakları iade etmesi için elçilerini gönderdi. Sebük Tegin, elçilere Raca ile savaşacağını söyledi. Raca'nın yanına dönen elçiler, Sebük Tegin'in şimdiye kadar mücadele ettikleri emirlere benzemediğini söylediler. Sebük Tegin'in kendisine saldırmasından korkan Raca, içlerinde yüklü miktarda altın ve dört atın da olduğu hediyeleri Gazne emirine gönderdi. Sebük Tegin, gelen hediyeleri kabul etti ve aralarında barışı tesis etti. Sebük Tegin ile Raca arasında yapılan bu anlaşma kısa sürdü. Aldığı haberlere göre Hind Racası, daha önce yaptıkları barışı bozup savaş hazırlıklarına başlamıştı. Bunun üzerine Sebük Tegin, 376-377/986-987 yılında bir sefer düzenledi ve Caypal'i Lamğan'da mağlup etti. Aynı yıl Sebük Tegin, Bekran ve Tabhar Kalelerini de hâkimiyetine aldı²³³.

²²⁹ İbnü'l-Esîr, 1991: 589; Şebânkâreî, 1372: 22; Merçil, 1989: 6; Merçil, 1991: 412-413; Merçil, 1996: 480-481, Filiz, 2018: 33.

²³⁰ Şebânkâreî, 1372: 21; Merçil, 1989: 5-6; Erdoğan Merçil, (1991). *Müslüman Türk Devletleri Tarihi*, Ankara: TTK Yayınları, 412; Yazıcı, 1992: “*İlk-Türk-İslâm Devletleri*”, 109; Merçil, 1996: 480-48; Filiz, 2018: 33.

²³¹ İbnü'l-Esîr, 1991: VIII, 589; Şebânkâreî, 1372: 34; Merçil, 1989: 6-7; Yazıcı, 1992: “*İlk-Türk İslâm Devletleri*”, 109; Merçil, 1996: 480; Erdoğan Merçil, (2009). “Sebük Tegin”, *İslâm Ansiklopedisi*, V, XXXVI, İstanbul: TDV Yayınları, 262-263; el-Cüzcânî, 2015: 27; Filiz, 2018: 33.

²³² İbnü'l-Esîr, 1991: 590-591; Utbî, 1858: 26-32; Şebânkâreî, 1372: 34; Merçil, 1989: 7-8; Filiz, 2018: 35 ve 39.

²³³ İbnü'l-Esîr, 1991: VIII, 591-593; Utbî 1858: 36-38; Şebânkâreî, 1372, 34-36; Merçil, 1989: 8-9; Merçil, 1996: 480; Merçil, 2009: 262; Ghulam Reza Javidi, (2019). “Orta Çağ'da Bâmiyân Bölgesinde Hüküm Sürmüş Devletler”, *Dokuz Eylül Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1 (4), İzmir: 40-54.

Hiduŝâhî Racası Caypal, yenilginin intikamını ve kaybettiği yerleri geri almak için büyük bir kuvvetle 376-377/986-987'de Gazne'ye doğru harekete geçti. Dört oğlunu da yanına alan Raca, savaşa başlamadan önce Kuzey Hindistan'daki diğer Racalardan da destek istemişti. Sebük Tegin o esnada Sistan'daydı²³⁴. Hind ordusunun yola çıktığını haber alan Sebük Tegin, oğlu Mahmud'u ve kardeşleri Buğracık ile Kadırcık'ı da yanına alıp Raca'nın üstüne yürüdü. Hintlileri Kâbil-Lâmğân'da bulunan Gurek tepesinde karşılayan Sebük Tegin, onları tekrar bozguna uğrattı. Ancak savaşta kardeşi Kadırcık'ı kaybetti. Gece vakti olunca iki emir arasından mektuplaşmalar oldu ve Raca, Sebük Tegin ile tekrar barışmak istedi. Sebük Tegin, barış karşılığında dört kale ve yüz fil istedi. İstekleri kabul eden Hind Racası, Gazne'ye bir daha sefer düzenlemedi²³⁵. Gazne barışın ardından Lâmğân ve Peşaver dâhil iki bölgenin arasındaki bölgeleri 377-378/987-988'de idaresine aldı. İslâm dini ve Gaznelilerin hâkimiyeti süratle bu topraklara girmesinin yanında bölgenin yerli halkı olan Afgan ve Halaçlar da onların itaatine girmiş oldu. Öte yandan yapılan savaşta hünelerinden dolayı babasının takdirinin kazanan Mahmud da "Çend'i-Pîl" unvanını aldı²³⁶.

Mahmud'un başarıları kısa sürede kendisini sevmeyen devlet adamlarını rahatsız etti. Aynı kişiler onun itibarını zedelemek için aleyhine söylentiler yaymaya başladılar. Mahmud ile ilgili yapılan ve aslı olmayan dedikodular Sebük Tegin'e de ulaştı. Söylentilere göre; Mahmud'un, babasını indirmek ve tahtına oturmak gibi bir niyeti vardı. Dedikoduların etkisinde kalan Gazne emiri, Mahmud'a haber vermeden ikamet ettiği Büst'ten Gazne'ye geldi. O sırada Mahmud, yaklaşık beş yüz kişilik piyadesi ile birlikteydi. Emrindeki piyadeler Emir Sebük Tegin'in Mahmud'a zarar vereceğini düşünerek onunla savaşmaya başladılar. Hâdiseyi öğrenen Mahmud, engel olmaya çalışsa da pek başarılı olamadı. Emir Sebük Tegin, piyadeleri bertaraf ettikten sonra Mahmud'un Gerdiz Kalesi'ne hapsedilmesini emretti. Mahmud'un hapis hayatı çok uzun sürmedi. Sebük Tegin, kısa bir süre sonra dedikoduların asılsız olduğunu öğrendi. Ardından Mahmud'u serbest bıraktı ve emrine Hindistan, Kâbil, Zabulistan, Sistan, Büst ve Gazne'yi verdi. Mahmud da bundan sonra yapılan tüm seferlerde babasının yanında yer aldı ve gücüne güç kattı. Uzun bir süre Gaznelilere hizmet eden ve emirlik yapan Sebük Tegin döneminde Toharistan, Zemindaver, Doğu Gûr, Zemîn-Kusdar, Bâmiyân gibi dönemin önemli bölgeleri Gazneliler Devleti'nin idaresine girdi. Gazneliler her ne kadar Gazne'de bir devletin temelini atmış olsalar da resmîyette Sâ mânîlere bağlılardı. Bu günlerde Gazneliler Hindistan seferleri ile güçlenip geniş bir alana hükmederken bağlı oldukları Sâ mânîler çöküş döneminde idiler. Devlet, Sâ mânî emirlerinden çok devletin komutanları tarafından kontrol edilmekteydi²³⁷.

²³⁴ İbnü'l-Esîr, 1991: VIII, 591-593; Merçil, 1989: 8-9.

²³⁵ İbnü'l-Esîr, 1991: VIII, 593; Utbî, 1858: 40-42; Filiz, 2018: 42; Duman, 2020: "*Buğracık*", 273.

²³⁶ İbnü'l-Esîr, 1991: VIII, 591-593; Azmi Özcan, (2007). "Peşâver", *İslâm Ansiklopedisi*, XXXIV, İstanbul: TDV Yayınları, 252-253; Merçil, 2009: 262-263; Filiz, 2018: 43-45.

²³⁷ Merçil, 1989: 8-9; Tahsin Yazıcı, (1992). "Büst", *İslâm Ansiklopedisi*, VI, İstanbul: TDV Yayınları, 495; Merçil, 2009: 262-263; Özgüdenli, 2009: 274-276; İzzetullah Zeki, (2018). *Gazneli Mahmud'un Dinî Siyaseti*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Necmettin Erbakan Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya: 30-34, Duman, 2020: "*Yıkılış Dönemi Vezirleri*", 48.

3.2.3. Sâ mânîlerin Çöküş Döneminde Belh

Sâ mânî Emiri I. Mansur b. Nuh, Alp Tegin'in Gazne'ye gitmesi üzerine devletin işlerine yoğunlaştı. Mansur, Muhammed b. Abdürrezzak'ı tekrar Horasan valiliğine getirdi. Horasan halkına kötü davranan Muhammed, görevden alınacağını anlayıp 356/967'da isyan etti ve Merv'e yürüdü. Şehrin kapıları kendisine kapanınca önce Nesâ'ya sonrada Ebîverd/Baverd'e hareket etti. Muhammed, burada kısa bir süre kaldıktan sonra aynı yıl Cibâl hâkimi Rûknüddeve'nin yanına Cürcan'a gitti. Mansur, Muhammed b. Abdürrezzak'tan sonra Horasan valiliğine 356/967'de Ebu'l-Hasan es-Sîmcûrî'yi getirdi. Ebu'l-Hasan es-Sîmcûrî de Muhammed gibi halka zulmetmeye devam etti. Aynı yıl Muhammed, Rûknüddeve'den aldığı destekle Nişâbûr'a yöneldi. Ebu'l-Hasan es-Sîmcûrî de onunla savaşmak için ordusunu hazırladı. İki ordu Nişâbûr'a bağlı Habûşan köyünde savaştı. Savaşı kaybeden Muhammed öldü ve ordusu da Ebu'l-Hasan es-Sîmcûrî'ye katıldı²³⁸. Alp Tegin'in Gazne'yi ele geçirip burada kendi devletini kurması Fâik el-Hâssa'yı rahatsız etmekteydi. Bu sebeple Alp Tegin'in üzerine bir ordu göndermek için emir Mansur'u ikna etti. Mansur b. Nuh, Ebu Câfer'in kumandasında yirmi sekiz bin kişilik bir orduyu Buhârâ'dan Gazne'ye yolladı. Alp Tegin, Sâ mânî ordusunu Gazne önlerinde yendi ve buradaki hâkimiyetini güçlendirdi²³⁹.

Alp Tegin'i alt edemeyeceğini anlayan Mansur b. Nuh, ve ona ele geçirdiği bölgelerin fermanını gönderdi. Bu bağlamda Gazneliler Sâ mânîlere bağlı bir tevâif-i-mülûk haline geldi. 11 Şevval 365/12 Haziran 976'da hastalanan I. Mansur b. Nuh vefat etti²⁴⁰. Babasının ölümü ile tahta geçen II. Nuh b. Mansur (366-387/976-997)' un döneminde Sâ mânîlere bağlı bölgelerde devletin otoritesi oldukça zayıftı. Henüz buluş çağına girmeyen Nuh b. Mansur, devleti babasına da vezirlik yapan Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. el-Ceyhânî (ö. 330/942)'nin yardımları ile yönetmeye çalıştı. Bu dönem devletin idaresi Ebu'l-Hasan es-Sîmcûrî, Fâik el-Hassâ ile Ebü'l-Abbâs Taş el-Hâcib gibi güçlü devlet adamlarının elindeydi. Bunlardan Ebu'l-Hasan es-Sîmcûrî Horasan ordu komutanlığında iken merkezdeki işler hassa ordu komutanı Fâik el-Hâssa ile Ebü'l-Abbâs Taş el-Hâcib'in idaresindeydi. Bir süre sonra yaşlanan vezir el-Ceyhanî'nin yerine Ebu'l-Hasan-ı el-Utbî'yi getirmek isteyen Nuh bu düşüncesini Ebu'l-Hasan es-Sîmcûrî ile paylaştı. Ebu'l-Hasan es-Sîmcûrî ise el-Utbî'nin vezirliğe uygun olduğunu lakin yaşı gereği bunun mantıklı olmadığını ifade etse de Nuh vezirliğe el-Utbî'yi getirdi. El-Utbî, Ebu'l-Hasan es-Sîmcûrî'nin kendisi hakkında söylediklerini öğrenince ona kin tutmaya başladı. Makamına geçtikten hemen sonra kendi kölelerinden biri olduğu bilinen Hüsâmüddeve Ebü'l-Abbâs Taş'ı Horasan ordu kumandanlığına atayıp Ebu'l-Hasan es-Sîmcûrî'yi görevden aldı²⁴¹.

²³⁸ Akçay, 2015: 75; Güner, 2008: 285-286.

²³⁹ Hamdullah Müstevfî, 2018: 308; Merçil, 1989: 5; Usta, 2007: 231; Göksu, 2011: "*Sâ mânîler*", 167; Akçay, 2015: 79.

²⁴⁰ İbnü'l-Esîr, 1991: VIII, 580; es-Sem'ânî, (t.y.). 204; Utbî, 1858: 44; Usta, 2007: 204-205, 221; Filiz, 2018: 46; Duman, 2020: "*Yıkılış Dönemi Vezirleri*", 38.

²⁴¹ İbnü'l-Esîr, Ebü'l-Hasan Ali b. Ebi'l-Kerem Muhammed b. Muhammed, (1991). *İslâm Tarihi El-Kâmil Fi't-Târih*, (Çev. Abdullah Köşe), IX, İstanbul: Bahar Yayınları, 19; Utbî, 1858: 56; Hamdullah Müstevfî, 2018: 307-308; Akçay, 2015: 79-80; Filiz, 2018: 54; Duman, 2020: "*Yıkılış Dönemi Vezirleri*", 38-39.

371-372/981-982 yılında el-Utbî'nin emri ile Buhârâ'dan Nişâbûr'a giden elçi heyeti Ebu'l-Hasan es-Sîmcûrî'nin görevden alındığını ilan etti. Bununla birlikte ikili arasında gözle görülür bir düşmanlık başladı²⁴². Bu olay Sâ mânîlerin yıkılmasında etkisi olan devlet adamlarının otorite mücadelelerine zemin hazırladı. Ebu'l-Hasan es-Sîmcûrî, Horasan'ın kendi hakkı olduğunu düşünüp savaşmak için hazırlıklara koyuldu. Fakat savaştan vazgeçip emir Nuh'tan özür diledi ve 371-372/981-982 yılında Sîmcûrîlerin mülkü olan Sicistân'a geçti²⁴³. Ertesi yıl Sistan'da Halef b. Ahmed isyan etti. Nuh onun üzerine Ebü'l-Abbâs Taş'ın oğlu Ebû Ali'yi gönderdi. Ahmed'i kısa sürede mağlup eden Ebû Ali, başarılarının karşılığında emir Nuh'tan Buşenc'in idaresini aldı²⁴⁴. 371/981 yılında Büveyhoğullarından Rûknüddeve'nin ölümü ile oğulları Fahrüddeve (371-376/984-997), Adudüddeve (367-372/978-983) ve Müeyyedüddeve (336-373/977-983) arasında saltanat kavgaları başladı. Adudüddeve, Fahrüddeve'ya ait bölgeleri ele geçirince Fahrüddeve, Cürcan'a Ziyârî emiri Kâbus b. Veşmgîr'in yanına gitti. Ancak ikisi burada Adudüddeve'nin saldırılarına maruz kalınca 371/981'de Nişâbûr'a Ebü'l-Abbâs Taş'a sığındı. Ebü'l-Abbâs Taş, ikiliyi himaye etti ve Nuh'tan aldığı emirle onlarla birleşip 372/982 yılında Cürcan'da Adudüddeve ve Müeyyedüddeve'ye saldırdı²⁴⁵.

Savaş esnasında Fâik el-Hassâ'nın Müeyyedüddeve ile anlaşması Sâ mânîlerin yenilmesine neden oldu. Nişâbûr'a çekilen Sâ mânî ordusu yeni savaş hazırlığında iken merkezden gelen el-Utbî'nin ölüm haberi ile savaş iptal edildi. Aynı yıl Müeyyedüddeve'nin ölümü ile Fahrüddeve onun topraklarına geçti. El-Utbî'nin yerine ise Ebü'l-Hüseyin Muhammed b. Muhammed el-Müzenî getirildi²⁴⁶.

372/982 tarihinde Buşenc valisi olan Ebû Ali es-Sîmcûrî, Ebü'l-Abbâs Taş'tan Nişâbûr valiliğini istedi. Ebü'l-Abbâs Taş isteğini kabul etti ve onu şehre tayin etti. Ebû Ali bir süre sonra Fâik el-Hâssa birleşip Sâ mânî iktidarına karşı bir araya geldi. Kendi aralarında anlaşılan ikili savaş için gerekli hazırlıklarını tamamlayıp 373/983 tarihinde Merv şehrine geldi. Onların Buhârâ'ya hareket ettiğini öğrenen Ebü'l-Abbâs Taş, aynı yıl ordusu ile Âmülüşşât'a gelip karargâhını kurdu. Fakat taraflar arasında herhangi bir savaş cereyan etmedi. Âmülüşşât'ta bir araya gelen taraflar Belh vilâyetinin Fâik el-Hâssa'ya, Nişâbûr'un Ebü'l-Abbâs Taş'a ve Herat'tın da Ebû Ali'ye verilmesine karar verip savaştan vazgeçtiler²⁴⁷.

²⁴² Utbî, 1858: 56; Filiz, 2018: 54; Akçay, 2015: 81; Duman, 2020: *"Yıkılış Dönemi Vezirleri"*, 38-40.

²⁴³ İbnü'l-Esîr, 1991: IX, 19-20; Utbî, 1858: 54-55; Akçay, 2015: 81; Duman, 2020: *"Yıkılış Dönemi Vezirleri"*, 39.

²⁴⁴ İbnü'l-Esîr, 1991: IX, 19-21; Hamdullah Müstevfî, 2018: 308; Usta, 2007: 231-234; Göksü, 2011: *"Sâ mânîler"*, 168; Akçay, 2015: 82; Filiz, 2018: 53-54.

²⁴⁵ İbnü'l-Esîr, 1991: IX, 1920; Utbî, 1858: 65-66; Filiz, 2018: 57-58.

²⁴⁶ Abdülkerim Özeydın, (1995). "Fahrüddeve", *İslâm Ansiklopedisi*, XII, İstanbul: TDV Yayınları, 99; Abdülkerim Özeydın, (1988). "Adudüddeve", *İslâm Ansiklopedisi*, I, İstanbul: TDV Yayınları, 392-393; Ahmet Güner, (2001). "Kâbus b. Veşmgîr", *İslâm Ansiklopedisi*, XXIV, İstanbul: TDV Yayınları, 43-44; Duman, 2020: *"Yıkılış Dönemi Vezirleri"*, 39-41.

²⁴⁷ İbnü'l-Esîr, 1991: IX, 28-29; Utbî, 1858: 78-79; Usta, 2007: 247-250; Akçay, 2015: 83; Filiz, 2018: 65; Duman, 2020: *"Yıkılış Dönemi Vezirleri"*, 43

İslâm tarihçileri yapılan taksimi farklı şekillerde zikrederler. Bunlardan Hamdullah Müstevfî, Belh'in Fâik el-Hâssa'ya, Nişâbûr'un Ebü'l-Abbâs Taş'a Herat'ın yanında Simcûr ile Kûhistan'ın da Ebû Ali'ye verildiğini söyler²⁴⁸. İbnü'l-Esîr'de Nişâbûr ile ordu kumandanlığının Ebü'l-Abbâs Taş'a, Belh'in Fâik'e, Herat'ın da Ebû Ali'ye verildiğini kaydeder²⁴⁹. Gerdîzî'ye göre el-Utbî'nin ölümüyle Ebu'l-Hasan es-Sîmcûr ile Fâik el-Hâssa, Ebü'l-Abbâs Taş'ın adamlarını ona karşı kışkırttılar ve vezir el-Müzenî'yi görevinden alıp yerine Ebu Muhammed Abdurrahman b. el-Farisî'yi getirdiler. Ardından Ebü'l-Abbâs Taş'ı yenip onunla bir anlaşma yaptılar. Müellif, Nişâbûr'un Ebü'l-Abbâs Taş'a, Belh'in Fâik el-Hâssa'ya, Herat'ın Ebû Ali'ye, Badgîs ve Kûhistan'ın da Ebu'l-Hasan es-Sîmcûrî'ye verildiğini ifade eder²⁵⁰. Taraflar bu minval üzerine 372/982'de dağıldılar ve bölgelerine çekildiler. Yapılan paylaşımdan sonra Ebü'l-Abbâs Taş, Nişâbûr'a gitmeden önce Buhârâ'ya uğradı. Burada Fâik el-Hassâ ve Ebû Ali ile hareket ettiğini düşündüğü vezir Ebu'l-Hüseyin el-Müzenî'yi görevinden alıp kendi adamlarından Abdurrahman b. Ahmed el Fârisî'yi atadı ve Horasan'a hareket etti. Ancak Ebü'l-Abbâs Taş, Nişâbûr'a varmadan önce el-Fârisî'nin görevden alındığını yerine de kendisine muhalif olan Ebû Muhammed Abdullah b. Muhammed b. Uzeyr'in atandığını öğrendi²⁵¹.

376/986 yılında Ebü'l-Abbâs Taş, görevinden alındı ve yerine tekrar Ebu'l-Hasan es-Sîmcûrî getirildi. Horasan'daki komutanlar Buhârâ'ya mektuplar gönderip Ebü'l-Abbâs Taş'ın geri getirilmesini söyleseler de istekleri vezir el-Müzenî tarafından reddedildi²⁵². Ebü'l-Abbâs Taş merkezden aldığı mektupla kendisine ikta olarak verilen Nesâ şehrine gitti. Bir süre sonra da Cürcan'da olan Fahrüddeve'den yardım istedi. Fahrüddeve, daha önce kendisine yardımcı olan Ebü'l-Abbâs Taş'a büyük bir ordu verdi. Ebü'l-Abbâs Taş aldığı destekle 377/987'de Nişâbûr'a doğru yola çıktı. Aynı yıl şehre varan Ebü'l-Abbâs Taş, ordusu ile şehrin önünde konakladı. Belh emiri Fâik el-Hassâ ile Ebu'l-Hasan es-Sîmcûrî de ordularını hazırlayıp Ebü'l-Abbâs Taş ile savaştılar. Savaşı kazanan Ebü'l-Abbâs Taş, Nişâbûr'u ele geçirdi. Sonra da Buhârâ'ya Sâmanî emirinin yanında yer aldığını ve Abdullah b. Uzeyr'in görevden alınmasını söyledi. Devletin ileri gelenleri ile emir Nuh'un validesi, Abdullah b. Uzeyr'in azledilmesini ve Ebü'l-Abbâs'ın haklı olduğunu söyleseler de Nuh onları dinlemedi. Bu sırada emirden haber bekleyen Ebü'l-Abbâs Taş da bir süre Nişâbûr'da kalmayı tercih etti. Çünkü kendisi isteklerinin dikkate alınacağını düşünüyordu. O esnada Buhârâ'dan aldığı destekle tekrar harekete geçen Ebu'l-Hasan es-Sîmcûrî 377/987'de Ebü'l-Abbâs Taş'ın üzerine yürüdü ve 7 Şaban 377/ 2 Aralık 987'de Ebü'l-Abbâs Taş'ı mağlup etti. Ebü'l-Abbâs Taş, yenilgi sonrası Nişâbur'dan ayrılıp Fahrüddeve'nin yanına Cürcan'a gitti. Fahrüddeve de idaresine Âbaskûn/Abgun, Cürcan, Dihistan ile Esterâbâd'ı verdi²⁵³.

²⁴⁸ Hamdullah Müstevfî; 2018: 308.

²⁴⁹ İbnü'l-Esîr, 1991: IX, 28-29.

²⁵⁰ Akçay, 2015: 83-84.

²⁵¹ İbnü'l-Esîr, 1991: IX, 31; Utbî, 1858: 79-80; Filiz, 2018: 66; Duman, 2020: *"Yıkılış Dönemi Vezirler"*, 43-44.

²⁵² İbnü'l-Esîr, 1991: IX, 31; Utbî, 1858: 80; Hamdullah Müstevfî, 2018: 307-310; Usta, 2007: 249-250; Akçay, 2015: 83; Filiz, 2018: 66; Duman, 2020: *"Yıkılış Dönemi Vezirleri"*, 43-44.

²⁵³ İbnü'l-Esîr, 1991: IX, 31; Utbî, 1858: 112; Hamdullah Müstevfî, 2018: 308; Ahmet Ağırakça, (1989).

"Büveyhiler Devrinde Türk Kumandanları", I, Ankara: *Belleten*, 207-208; Usta, 2007: 252-254; Göksü, 2011: *"Sâmanîler"*, 169; Duman, 2020: *"Yıkılış Dönemi Vezirleri"*, 43-44.

378/988 yılında Ebü'l-Abbâs Taş'ın veba hastalığından ölmesi ile adamları Herat emiri Ebû Ali'ye katıldılar. Aynı yıl Ebü'l-Hasan es-Sîmcûrî'nin de ölümü ile oğlu Ali onun yerine Horasan ordu komutanlığına getirildi. Devlet işlerini eline alan Ebû Ali, babasını idaresindeki bölgeler ile Horasan valiliğinin kendisine verilmesini istedi²⁵⁴. Emir Nuh, komutanlarından Ebû Ali ile Fâik el-Hâssa'nın arasındaki birliği bozmaya çalıştı. Bu vesileyle Belh'in yanında Herat'ın da idaresini Fâik el-Hâssa'ya verdi. Bu durumu kabul edemeyen Ebû Ali, 378/988 yılında Fâik el-Hassâ'ya saldırdı. Ancak iki komutan burada anlaşıp savaş yapmayınca II. Nuh b. Mansur, Horasan valiliğini İmâmüddeve lakabı ile Ebû Ali'ye vermek zorunda kaldı²⁵⁵. Herat ile Belh vilâyetleri de Fâik el-Hâssa'nın emrine verildi. Bu defa vergi konusunda karşı karşıya gelen emir Nuh ile Ebû Ali'nin araları tekrar bozuldu. Ebû Ali, Emir'in ona saldırmasından korktuğu için Karahanlıların batı sorumlusu Buğra Han (331-344/942-955)²⁵⁶'a sığındı ve Sâ mânî topraklarını alması için onu ikna etmeye çalıştı. Fâik el-Hassâ da Ebû Ali ile yaptığı anlaşmadan sonra Belh'e gitti²⁵⁷.

Belh'te ordusunu toplayan Fâik el-Hâssa, Nuh'a haber vermeden Rebîülevvel 380/Haziran 990 yılında Belh'ten Buhârâ'ya hareket etti. Fâik el-Hâssa'dan şüphelenen Nuh, onun üzerine kalabalık bir ordu gönderdi. 11 Rebîülevvel 380/8 Haziran 990'de Sâ mânî ordusuna yenilen Fâik el-Hâssa Belh'e geri dönmek zorunda kaldı ve Ebû Ali gibi Karahanlı batı sorumlusunu Sâ mânî topraklarını alması için teşvik etti²⁵⁸. İki Sâ mânî komutanından da destek alan Buğra Han, Sâ mânî topraklarının üzerine yürüdü. Nuh, Buğra Han'ın üzerine ordu gönderip Ebû Ali'den yardım istese de komutanı bunu görmezden geldi. Sâ mânî ordusunu 381/991 yılında yenen Buğra Han ise İsficâb ile Semerkant'ı ele geçirdi²⁵⁹. Aynı yıl Nuh, bu defa Hâcib İnc/Enc'in kumandasında bir ordu sevk etti. İkinci bir defa Sâ mânî ordusunu yenen Buğra Han, Buhârâ üzerine yürüdü. Buğra Han'ın Enc Hâcib'i de yendiğini ve Buhârâ'ya geldiğini öğrenen Nuh, gizlice Ceyhun'u geçip Âmulüşşât'a kaçtı ve burada Fâik el-Hâssa'dan yardım istedi. 381/991'de Buhârâ'yı ele geçiren Buğra Han Sâ mânî tahtına oturdu²⁶⁰.

²⁵⁴ İbnü'l-Esîr, 1991: IX, 31; Utbî, 1858:112; Hamdullah Müstevfî, 2018: 308; Ahmet Ağırakça, (1989). *“Büveyhiler Devrinde Türk Kumandanları”*, I, Ankara: *Belleten*, 207-208; Usta, 2007: 252-254; Göksü, 2011: *“Sâ mânîler”*, 169; Duman, 2020: *“Yıkılış Dönemi Vezirleri”*, 43-44; Filiz, 2018: Murat Erkoç, (2020). “Büveyhiler Devleti'nin Kuruluşu ve Bağdat'a Hâkim Olma Süreci”, *Küllîye Dergisi*, 2 (1), 214-231.

²⁵⁵ İbnü'l-Esîr, 1991: IX, 84-85; Utbî, 1858: 115; Hamdullah Müstevfî, 2018: 309; Filiz, 2018: 84; Duman, 2020: *“Yıkılış Dönemi Vezirleri”*, 45-46.

²⁵⁶ 331-344/942-955 tarihleri arasında Karahanlılara hakanlık yapan Satuk Buğra Han, 333/944'te İslâmiyet'i kabul etmiştir. Müslüman olduktan sonra Abdülkerim adını alan hakan, Türklerin arasında İslâmiyet'in yayılmasında önemli bir rol oynamış ve 344 /955'de vefat etmiştir. Merçil, 1989: 34; Ömer Soner Hunkan, (2009). “Satuk Buğra Han”, *İslâm Ansiklopedisi*, XXXVI, İstanbul: TDV Yayınları, 182;

²⁵⁷ İbnü'l-Esîr, 1991: IX, 84-85; Utbî, 1858: 117; Zeki Velidi Togan, (1970). *Umumi Türk Tarihine Giriş*, İstanbul: Enderun Kitapevi Yayınları, 58-59.

²⁵⁸ İbnü'l-Esîr, 1991: IX, 84-85; Utbî, 1858: 117; Togan, 1970: 58-59; Recep Uslu,(1998). “Herat”, *İslâm Ansiklopedisi*, XVII, İstanbul: TDV Yayınları, 215-218; Filiz, 2018: 9; Duman, 2020: *“Yıkılış Dönemi Vezirleri”*, 45-46.

²⁵⁹ İbnü'l-Esîr, 1991: IX, 85-86; Hamdullah Müstevfî, 2018: 309; Abdülkerim Özaydın, (2001). “Karahanlılar”, *İslâm Ansiklopedisi*, XXIV, İstanbul: TDV Yayınları, 404-412; Tülay Yürekli, 2002: 118; Akçay, 2015: 40-46; Filiz, 2018: 78; Duman, 2020: *“Yıkılış Dönemi Vezirleri”*, 46.

²⁶⁰ İbnü'l-Esîr, 1991: IX, 85-86; Utbî, 1858: 118; Hamdullah Müstevfî, 2018: 309; Yazıcı, 1992: *“İlk Türk-İslâm Devletleri”*, 81; Barthold, 1990: 276; Usta, 2007: 259-267; Akçay, 2015: 85-86; Duman, 2020: *“Yıkılış Dönemi Vezirleri”*, 46; Hunkan, 2009: 182.

O sırada Fâik el-Hâssa da Nuh'a yardım etmek yerine Buğra Han'ın yanına gitti ondan Belh'in idaresini istedi. Fâik el Hassâ, isteğinin kabul olması ile Belh'i ele geçirdi. Buhârâ'da oturan Karahanlı hükümdarı bir süre sonra hastalanınca ülkesine gitmeye karar verdi. Lâkin Kaçkar Baş/İlik Kaçkar/Koçkarbaşı denilen yerde 382/992 yılında vefat etti. Aynı yıl Buhârâ halkının Karahanlıları şehirden temizlemesi üzerine Nuh başkentine geri döndü. Bu durum Ebû Ali ile Fâik el-Hâssa'yı tedirgin etti. Bunun üzerine Fâik el-Hâssa 384-385/994-995 tarihinde ordusu ile Belh'ten Buhârâ'ya yürüdü²⁶¹.

Buhârâ yakınlarında Sâ mânî ordusuna yenilen Fâik el-Hâssa, Nişâbûr'da olan Ebû Ali'nin yanına gitti. İki komutan güçlerini birleştirip Buhârâ'ya saldırmak için hazırlıklara başladı. Nuh, Fâik el-Hâssa ve Ebû Ali ile mücadele edemeyeceğini bildiği için Gazne hükümdarı Sebük Tegin'den yardım istedi. Nuh'un yardımına olumlu cevap veren Sebük Tegin, Ebû Ali'ye ilk başta tehdit dolu mektuplar gönderdi. Fakat Ebû Ali Nişâbûr'da kalmaya devam etti. Uyarıları dikkate alınmayan Sebük Tegin, Nuh ile görüşmek için 384-385/994-995'te Gazne'den Kash/Kişş/Keş²⁶²e geldi. İki Emir savaşın nasıl yapılacağına karar verdikten sonra hazırlıklarını yapmak için merkezlerine gitti²⁶³.

Sebük Tegin 385/995'te yanına büyük oğlu Mahmud (386-421/997-1030)'u alıp ordusu ile Gazne'den Horasan bölgesine yöneldi. Sâ mânî ve Gazne ordusu aynı yıl Herat'ta bir araya geldi. Bu esnada Ebû Ali ile Fâik el-Hâssa da Ziyâ rilerden Dara b. Kâbus b. Veşmgîr ile Büveyhilerden Fahrüddevle'den yardım istemişlerdi. Dara b. Kâbus bizzat ordusu ile savaşa katılırken, Fahrüddevle ordusunu onların emrine gönderdi. İki taraf Herat yakınlarında karşılaştı. Savaş esnasında Dâra b. Kâbus'un Sâ mânîlerin tarafına geçmesi Ebû Ali ile Fâik el-Hassâ'nın korkuya kapılmasına neden oldu. 385/995 yılında ağır kayıplar vererek yenilen Ebû Ali ve Fâik el-Hâssa savaştan yaralı olarak kurtuldu. İki komutan önce Nişâbûr'a sonra da Fahrüddevle'nin yanına Cürcan'a gitti. Savaştan sonra Nuh, Sebük Tegin'e Gur, Garcistân, Belh, Bâmyân ve Toharistan'ı, oğlu Mahmud'a da Seyfüddevle lakabı ile Horasan valiliğini verdi. Zaferin ardından Mahmud, Nişâbûr'a gitti. Sebük Tegin de ordusu ile Herat'ta kalmayı tercih etti. Ebû Ali ile Fâik el-Hâssa 385/995 yılında Mahmud'un Nişâbûr'da yalnız olmasını fırsat bilerek ona saldırdı. Mahmud, yanında az kuvvet olması sebebi ile fazla direnemeyip babasının yanına Herat'a gitti. Ebû Ali özür dilesi de Sebük Tegin kabul etmeyip aynı yıl Halaç Türklerinden ve Sistan hâkimi Halef b. Ahmed'den yardım alıp büyük bir ordu ile Tûs'a geldi. Sultan, Tûs şehrine bağlı Enderih'te Ebû Ali ile Fâik el-Hâssa'yı 385/995'da mağlup etti²⁶⁴.

²⁶¹ İbnü'l-Esîr, 1991: IX, 85-86; Utbî, 1858: 123-128; Hamdullah Müstevfî, 2018: 309-310; Usta, 2007: 267-273; Hunkan, 2009: 181-182; Akçay, 2015: 86-87; Filiz, 2018: 90; Duman, 2020: "Yıkılış Dönemi Vezirleri", 46.

²⁶² Keş/Kiş/Kash şehri Mâverâünnehir'in şehirlerinden Semerkant'ın 50 km. güneydoğusunda yer alıp günümüzde Özbekistan'da tarihi bir şehirdir. Ahmet Taşağıl, (2002). "Keş", *İslâm Ansiklopedisi*, XXV, İstanbul: TDV Yayınları, 314.

²⁶³ İbnü'l-Esîr, 1991: IX, 88-89; Utbî, 1858: 135; Hamdullah Müstevfî, 2018: 308-309; Merçil, 1989: 8; Barthold, 1990: 280; Taşağıl, 2002: 314; Usta, 2007: 274-282; Akçay, 2015: 88; Filiz, 2018: 95; Duman, 2020: "Yıkılış Dönemi Vezirleri", 48-49; Duman, 2020: "Buğracık", 281.

²⁶⁴ İbnü'l-Esîr, 1991: IX, 88-89; Utbî, 1858: 163-164; Hamdullah Müstevfî, 2018: 310; Merçil, 1989: 9; Usta, 2007: 276-282; Hunkan, 2011: "Sâ mânîler", 114-121; Akçay, 2015: 89-91; Filiz, 2018: 103-110; Duman, 2020: "Yıkılış Dönemi Vezirleri", 48-49; Duman, 2020: "Buğracık", 281.

Ebû Ali ile Fâik, Baverd yolundan önce Serahs'a daha sonra da Merv'e kaçtı. Takip edildiklerini öğrendiklerinde Âmuluşşat'a kaçıp burada Nuh'tan kendilerini affetmesini istediler. Emir Nuh, onların arasındaki ittifakı bozmak için Ebû Ali'ye iyi davranırken, Fâik el-Hâssa'ya kötü davrandı. Affedildiğini öğrenen Ebû Ali, Fâik'in tüm uyarılarına rağmen Cürcan'a gitti. Ebû Ali, Harizm yakınlarına vardığında Harizm emiri tarafından hapse atıldı. Fakat çok geçmeden Cürcan emiri Ebû'l-Abbâs Me'mûn b. Muhammed tarafından kurtarıldı. Ebû'l-Abbâs, Ebû Ali'yi bağışlaması için Nuh'a bir mektup yazdı. Nuh onu çoktan affettiğini ve valiyi Buhârâ'ya göndermesini söyledi²⁶⁵. Ebû'l-Abbâs, emir Nuh'un isteği üzerine Ebû Ali'yi bir grup asker ile Buhârâ'ya gönderdi. Emir Nuh'un emri ile Abdullah b. Uzeyr ile Begtüzün, Ali'yi şehrin girişinde karşıladı. Buhârâ'ya gelen Ebû Ali, Abdullah b. Uzeyr tarafından korunduğu söylene de çok geçmeden hapse atıldı²⁶⁶. O esnada Merv'de olan Sebük Tegin haberi aldığıında Belh'e gelip Ebû Ali'nin kendisine gönderilmesini söyledi. Bu sırada Fâik el-Hâssa da daha önce yaptığı gibi Karahanlı hükümdarı İlig Han (387-608/998-1012)²⁶⁷'ı Buhârâ'yı alması için teşvik etti. Mâverâünnehir ile Horasan coğrafyasında yaşananları yakından takip eden İlig Han, ordusunu hazırlayıp 387/999'da yola çıktı. Nuh, bunu öğrendiğinde Sebük Tegin'den yardım istedi²⁶⁸. Sebük Tegin, haberi aldığıında Belh'te idi. Nişâbûr'da olan Mahmud da hâdiseleri işittiğinde ordusu ile Nişâbûr'dan babasının yanına Belh'e geldi. Sebük Tegin'in savaşmak için ordusunu hazırladığını öğrenen İlig Han, ona bir mektup gönderdi. Mektubunda, Sâ mânîlerle arasına girmemesi gerektiğine vurgu yapılıyor, kendisi ile savaşmak istemediğinin altı çiziliyordu. Bu teklife Sebük Tegin'in cevabı ise Sâ mânîlere minnet borcu olduğunu ve bu sebeple Sâ mânîlerin yanında olacağı oldu²⁶⁹.

Sebük Tegin savaş hazırlıklarını tamamladıktan sonra Sâ mânî Emiri Nuh'a ordusu ile yanına gelmesini söyledi. Bu sırada veziri Abdullah b. Uzeyr'in etkisinde olan Nuh, ordusunu gönderdi. Ancak kendisi Buhârâ'da kalmayı tercih etti. Çünkü Abdullah b. Uzeyr, Nuh'a ordusunun Sebük Tegin'in ordusunun yanında sönük kalacağını ve bu durumun itibarını sarsabileceğini söylemişti. Sebük Tegin, Sâ mânî ordusunun gelmediğini görünce oğlu Mahmud'u ve kardeşi Buğracık'ın emrine yirmi bin kişilik bir kuvvet verip Nuh'un yanına gönderdi. Buhârâ'ya varan Mahmud, babasından aldığı emirle vezir Abdullah b. Uzeyr'i görevden alıp yerine kendisi ile beraber gelen Ebu Nasr Ahmed b. Muhammed b. Ebî Zeyd'i vezirliğe atadı²⁷⁰.

²⁶⁵ İbnü'l-Esîr, 1991: IX, 92-93; Merçil, 1989: 10; Akçay, 2015: 92-93; Duman, 2020: *"Yıkılış Dönemi Vezirleri"*, 48-49; Duman, 2020: *"Buğracık"*, 282.

²⁶⁶ İbnü'l-Esîr, 1991: IX, 92-93; Utbî, 1858: 176-177; Merçil, 1989: 10; Akçay, 2015: 92-93; Duman, 2020: *"Yıkılış Dönemi Vezirleri"*, 48-49; Duman, 2020: *"Buğracık"*, 282.

²⁶⁷ 387-608/998-1012 tarihlerinde hüküm süren İlig Han, Buğra Han'dan sonra Karahanlıların başına geçmiştir. 389/999'da Sâ mânîleri yıkmış ve 495/1012'de vefat etmiştir. Merçil, 1989: 33; Yazıcı, 1992: 83.

²⁶⁸ İbnü'l-Esîr, 1991: IX, 92-93; Merçil, 1989: 10-11; Barthold, 1990: 238

²⁶⁹ İbnü'l-Esîr, 1991: IX, 92-93; Utbî, 1858: 182; Merçil, 1989: 10-11; Barthold, 1990: 238; Osman Gazi Özgüdenli, (2004). "Merv", *İslâm Ansiklopedisi*, XXXIX, Ankara: TDV Yayınları, 221-223; Usta, 2007: 303-305; Hunkan, 2011: *"Sâ mânîler"*, 123-124; Filiz, 2018: 116; Duman, 2020: *"Yıkılış Dönemi Vezirleri"*, 50-52; Duman, 2020: *"Buğracık"*, 283-284.

²⁷⁰ İbnü'l-Esîr, 1991: IX, 92-93; Utbî, 1858: 185; Merçil, 1989: 11; Usta, 2007: 303-308; Ali b. Salih el-Muheyim, (2010). "Karahanlılar Devleti'nin Gaznelilerle Siyasi İlişkileri (389-536/999-1141)", (Çev. Ali Aksu), *İstem Dergisi*, 15, Sivas: 292-316; Filiz, 2018: 119; Duman, 2020: *"Yıkılış Dönemi Vezirleri"*, 50-53; Duman, 2020: *"Buğracık"*, 283-284.

Sâmânî topraklarının sınırlarına gelen İlig Han, Sebük Tegin'e anlaşmak için bir mektup daha gönderdi. İlig Han, Sâmânîlere karşı birlik olmayı ve topraklarını paylaşmayı teklif etti. Sebük Tegin, Nuh'un istikrarsızlığından dolayı anlaşma teklifini bu defa kabul etti. İki hükümdarın arasında 387/997 yılında yapılan anlaşmaya göre Seyhun Nehri'nden Katvan Çölü'ne kadar olan Sâmânî toprakları Karahanlılara bırakıldı ve İlig Han'ın isteği üzerine kendisine sığınmış olan Fâik el-Hâssa da Semerkant'a vali olarak atandı²⁷¹. Sebük Tegin anlaşmadan ikinci başkent olarak kullandığı Belh'e döndü. Oğlu Mahmud da ordusu ile Nişâbûr'a gitti. Aynı yılın 13 Recep/22 Temmuz ayında Nuh b. Mansur vefat etti. Sâmânî emirinin vefatından kısa bir süre sonra Gazne emiri Sebük Tegin de Belh şehrinde hastalandı. Hastalığının ilerlemesi üzerine Gazne'nin havası kendisine iyi gelir düşüncesiyle yola çıktı²⁷². Ancak Emir, Belh civarında bulunan Mâdrû Mûy köyünde Şaban 387/Ağustos 997 yılında vefat etti. Sebük Tegin vefat ettiği vakit, Puşenc ile Herat kardeşi Buğracık b. Cûk, Büst ve Horasan oğlu Mahmud, Belh ile Gazne'de diğer oğlu İsmail tarafından idare edilmekteydi²⁷³.

3.3. Gaznelilerin Yükselişinde Belh

3.3.1. Mahmud b. Sebük Tegin b. Karabeckem

Ebü'l-Kâsım Yemînü'd-devle ve Emîrû'l-mille Mahmud b. Sebük Tegin'in çocukluğu ile ilgili fazla bilgi bulunmamaktadır. Sultan, 10 Muharrem 361/2 Kasım 971'de Buhârâ'da doğdu. Babasının kendisine hitaben kaleme aldığı Pendnâme'si ile yetişen Mahmud, bir hükümdarın sahip olabileceği tüm özelliklere sahipti. Genç yaşında babasının yanında seferlere katılan Mahmud, devleti yönetme konusunda fazlasıyla tecrübe elde etmişti. Emir Sebük Tegin'in vefat etmesinin ardından Gazne Hânedan'ının başına küçük oğlu İsmail b. Sebük Tegin geçti. Fakat Nişâbûr'da olan büyük oğlu Mahmud İsmail'e biat etmedi. Tahtın yaşça büyük olması sebebiyle kendi hakkı olduğunu söyleyip bu hukukun tanınmasını istedi. İsmail ise ağabeyini görmezden geldi. Bu durumda Mahmud, Herat ile Puşenc valisi olan amcası Buğracık b. Karabeckem (ö. 390-999-1000) ile Büst valisi kardeşi Ebu'l-Muzaffer Nasr'dan destek alıp İsmail ile taht mücadelesine başladı²⁷⁴. O sırada Belh'te olan İsmail de hızlıca Gazne'ye yürüdü. Ancak Mahmud ile giriştiği mücadeleyi kaybedip esir oldu. Mahmud, esir aldığı kardeşine iyi muamelelerde bulunup yine onun isteği üzerine saygı göreceği ve hareketlerinde özgür olabileceği bir kaleye hapsetti. Mahmud, Gazne tahtına oturduktan ve babasının kurmuş olduğu düzeni yeniden tesis ettikten sonra Zâbul ve Kâbil'de çıkan isyanları kısa sürede bastırdı. Ardından Belh'e geldi²⁷⁵.

²⁷¹ İbnü'l-Esîr, 1991: IX, 93; Utbî, 1858: 187; Filiz, 2018: 120; Duman, 2020: “Yıkılış Dönemi Vezirleri”, 50-53.

²⁷² İbnü'l-Esîr, 1991: IX, 102; Merçil, 1989: 12; Akçay, 2015: 93; Duman, 2020: “Yıkılış Dönemi Vezirleri”, 53.

²⁷³ İbnü'l-Esîr, 1991: IX, 108; Merçil, 1989: 12; Akçay, 2015: 93; Duman, 2020: “Yıkılış Dönemi Vezirleri”, 50-53; Duman, 2020: “Buğracık”, 285-286.

²⁷⁴ İbnü'l-Esîr, 1991: IX, 108-109; Utbî, 1858: 214; Merçil, 1989: 12-13; Yazıcı, 1992: “İlk Türk-İslâm Devletleri”, 109-110; Akçay, 2015: 95; Filiz, 2018: 133; Güngör Aksu-İlyas Topsakal, (2018). “Sultan Mahmut ile Kardeşi Emir İsmail'in Taht Mücadelesi”, *Türk Dünyası: Araştırmaları Dergisi*, 237 (120), İstanbul: 171-182; İbrahim Kafesoğlu, (2019). “Mahmûd-ı Gaznevî”, *İslâm Ansiklopedisi*, VII, İstanbul: TDV Yayınları, 173-174; Duman, 2020: “Yıkılış Dönemi Vezirleri”, 55; Kemal Demir, (2021). “Gazneli Sultanların Ölüm Sebepleri”, *Mesos Disiplinlerarası Ortaçağ Çalışmaları Dergisi*, 3 (3), Konya: 146-150.

²⁷⁵ İbnü'l-Esîr, 1991: IX, 115-116; Merçil, 1989: 13-14; Usta, 2007: 318-319; Akçay, 2015: 95-96; Kafesoğlu, 2019: 173-174; Duman, 2020: “Yıkılış Dönemi Vezirleri”, 55-5.

Mahmud, taht mücadeleleri ile uğraşırken Sâ mânî topraklarına pek müdahale etme fırsatı olmamıştı. Sâ mânî tahtında bu günlerde II. Nuh'un oğlu II. Mansur b. Nuh (387-389/997-999) vardı. Emir Mansur b. Nuh, Mahmud'un kardeşi ile mücadele ettiği zaman Horasan valiliğine kendi kumandanlarından Begtüzün'ü getirmişti. Mahmud, Gazneliler Devleti'nin tahtına oturduktan sonra 389/999'da Belh'e geldi ve Horasan'daki haklarının elinden alındığını öğrendi. Horasan valiliğinin elinden alınmasını kabul etmeyen Mahmud, Ebü'l-Hüseyin b. Hâmuli'yi Mansur'a elçi olarak gönderdi²⁷⁶. Mahmud'un elçisi ile gönderdiği mektupta, Gaznelilerin tahtına oturduğunu ve Horasan haklarının kendisine geri verilmesi yazılmaktaydı. Mektubu alan Mansur b. Nuh, Mahmud'a Belh, Herat, Tirmiz ile Büst vilâyetlerinin kendisine vereceğini, ancak Horasan'ın Begtüzün'ün idaresinde olacağını söyledi. Mahmud'un kendisine elçi olarak gönderdiği Ebü'l-Hüseyin'i de vezir olarak atadı. Emir bu tutumundan rahatsız olan Sultan Mahmud, meseleyi savaşıarak halletmeye karar verdi²⁷⁷. Belh'te ordusunu hazırlayan Mahmud, 389/999'da Nişâbü'r'a hareket etti. Sultan'ın Nişâbü'r üzerine yürüdüğünü öğrenen Begtüzün, önce Nesâ sonra da Baverd'e kaçtı. Nişâbü'r'u kolaylıkla ele geçiren Mahmud, Sâ mânîlerle savaşmaktan yana değildi. Bu sebeple de karargâhını Merv'üz'a bağlı Zagal/Râûl Köprüsü'ne kurup gelişmeleri bekledi²⁷⁸.

Baverd'de olan Begtüzün'ün yardım istemesi üzerine Mansur, Semerkant valisi Fâik el-Hassâ ile Serahs'ta bir araya geldi. Fakat Fâik el-Hassâ ile Begtüzün Mansur b. Nuh'un 'un kendilerini Mahmud'a teslim edeceğini düşündü. Bu ihtimali göz önünde bulunduran komutanlar Safer 389/ Şubat 999 yılında Mansur'un gözlerine mil çekip onu tahttan indirdiler. Yerine de kardeşi II. Abdülmelik b. Nuh (389/999)'u getirdiler. Merv'üz'da olan Mahmud, Mansur'un başına geldiklerini öğrendiğinde onun intikamı için harekete geçti ve kısa sürede Merv'e vardı²⁷⁹. Sultan Mahmud'un geldiğini duyan Abdülmelik b. Nuh, Fâik el-Hassâ, Begtüzün ve kendilerine daha sonra katılan Ebû Ali'nin kardeşi Eb'l-Kasım es-Sîmcûrî korkuya kapıldı. İki ordu Cemâziyelevvel 389/Nisan-Mayıs 999 tarihinde Merv'de karşı karşıya geldi. Savaş yapılmadan önce taraflar arasında gidip gelen elçiler aracılığıyla barış anlaşması yapıldı. Anlaşmada daha önceden yapılan taksim göz önünde bulundu. Buna göre Horasan valiliği Begtüzün'de kalmaya devam edecekti. Mahmud da Horasan'ın önemli şehirlerinden Herat ile Belh vilâyetlerini alacaktı. Mahmud savaş yapılmadığı için bölgedeki ihtiyaç sahiplerine üç bin dinar dağıttı. Fakat Sâ mânîlerin ordusunda yer alan Dârâ b. Kâbus b. Veşmgîr'in komutasındaki Ziyârî askerleri Nasr b. Sebük Tegin'in ordusuna saldırımları, sınırların gerilmesine ve savaşın patlamasına neden oldu²⁸⁰.

²⁷⁶ Şebânkârî, 1372: 48; Utbî, 1858: 228-229; Merçil, 1989: 14; Filiz, 2018: 139-140; Duman, 2020: *"Yıkılış Dönemi Vezirleri"*, 55-56.

²⁷⁷ İbnü'l-Esîr, 1991: IX, 115-116; Usta, 2007: 318-319; Duman, 2020: *"Yıkılış Dönemi Vezirleri"*, 55; Duman, 2020: *"Buğracık"*, 289.

²⁷⁸ Utbî, 1858: 220; Hamdullah Müstevfî, 2018: 310; Merçil, 1989: 15; Kafesoğlu, 2009: 175; Abdullah Muhammedcanov, (2012). "Tirmiz", *İslâm Ansiklopedisi*, XLI, İstanbul: TDV Yayınları, 200-202; Filiz, 2018: 140; Duman, 2020: *"Yıkılış Dönemi Vezirleri"*, 55-57; Duman, 2020: *"Buğracık"*, 289.

²⁷⁹ İbnü'l-Esîr, 1991: IX, 121; Utbî 1858: 231-232; Merçil, 1989: 15-16; Usta, 2007: 319; Duman, 2013: *"Târih-u Buhârâ"*, 342; Filiz, 2018: 140; Duman, 2020: *"Yıkılış Dönemi Vezirleri"*, 56; Duman, 2020: *"Buğracık"*, 290.

²⁸⁰ Utbî, 1858: 237; Merçil, 1989: 15-16; Filiz, 2018: 144; Duman, 2020: *"Yıkılış Dönemi Vezirleri"*, 56-57; Duman, 2020: *"Buğracık"*, 290-291.

Savaşa girmek zorunda kalan Mahmud, Cemâziyelevvel 389/16 Mayıs 999 yılında Abdülmelik, Begtüzün, Ebu'l-Kasım es-Sîmcûrî ve Fâik el-Hassâ'yı Merv'de yendi. Yenilgiden sonra Sâ mânî kuvvetleri dağıldı. Abdülmelik ile Fâik el-Hassâ Buhârâ'ya kaçarlarlarken Ebu'l-Kasım es-Sîmcûrî, Kuhistan'a Begtüzün de Nişâbur'a gitti²⁸¹. Sultan Mahmud ise Horasan'ın tamamına hâkim oldu ve kardeşi Nasr b. Sebük Tegin'i Nişâbûr'da vekil olarak bıraktı²⁸². Mahmud, tüm işlerini düzenledikten sonra Belh şehrine geldi ve burayı Gaznelilerin dârülmülkü yaptı. Dağılan Sâ mânî ordusu, mağlubiyetin ardından Horasan'ı geri almak için hazırlıklara başladı. Fakat Şaban 389/Temmuz-Ağustos 999 tarihinde Fâik el-Hâssa'nın ölümü hazırlıklar iptal edildi²⁸³.

Horasan'da Gazneliler ve Sâ mânîler Mücadele ederken İlig Han, hâdiseleri yakından takip etmekteydi. Hakan, Sâ mânîlerin, Gaznelilerin desteğinden mahrum kalması ve eski Sâ mânî veziri Abdullah b. Uzeyr'in de onu teşvik etmesi ile harekete geçti. Mâverâünnehir'i zorlanmadan ele geçirmek isteyen İlig Han, Mâverâünnehir'i ele geçirmek isteğinin anlaşılmasında için Abdülmelik'e elçilerini gönderip dost gibi davrandı. İlig Han'ın Buhârâ'ya saldırmayacağını düşünen Abdülmelik, Hakanı karşılaması için Begtüzün ile Yınal Tegin'e emir verdi. Fakat İlig Han, onları tutukladı ve hızla Buhârâ'ya yürüdü. Ardından 22 Zilhicce 389/5 Aralık 999 tarihinde Sâ mânîlerin başkentini kolaylıkla ele geçirip Sâ mânîoğullarına son verdi. Emir Abdülmelik sarayı terk edip saklansa da Karahanlılar tarafından yakalanıp ailenin diğer üyeleriyle birlikte Özkent'e gönderildi. Böylelikle Sâ mânîler tarih sahnesinden çekilirken devletin mirasına Gazneliler ile Karahanlılar gibi Türk-İslâm devletleri yerleşti²⁸⁴. Mahmud, Sâ mânîlerin yıkılması ile Hindistan üzerine seferler yapmaya başladı. Ancak ondan önce ilgilenmesi gereken daha önemli bir mesele vardı. Halef b. Ahmed, İsmail ile Mahmud'un arasındaki taht mücadeleleri esnasında idaresiz bırakılan Sistan'a gözünü dikmişti. Bu sebeple oğlu Tâhir b. Halef'i Sistan'a yönlendirdi. Sistan'ı kolaylıkla ele geçiren Tâhir, Kuhîstân eyaletini de ele geçirdi²⁸⁵. Mahmud'un Gazne tahtına oturması ile Buğracık b. Cûk, Sistan'a döndüğünde eyaletin Halef b. Ahmed tarafından zapt edildiğini öğrendi. Buğracık, Sistan'ı geri almak için Mahmud'dan kendisine yardımcı kuvvetler göndermesini söyledi. Yeğeninden aldığı destekle 390/1000'de Sistan'ı geri alan Buğracık, Tâhir'i takip ederken onun tuzağına düşüp öldü. Amcasının öldürüldüğünü öğrenen Mahmud, aynı yıl Gazne'den Sistan'a doğru harekete geçti²⁸⁶.

²⁸¹ Utbî, 1858: 237; Merçil, 1989: 15-16; Filiz, 2018: 144; Duman, 2020: *"Yıkılış Dönemi Vezirleri"*, 56-57; Duman, 2020: *"Buğracık"*, 290-291.

²⁸² Merçil, 1989: 15-16; Filiz, 2018: 144; Duman, 2020: *"Yıkılış Dönemi Vezirleri"*, 56-57; Duman, 2020: *"Buğracık"*, 290-291.

²⁸³ İbnü'l-Esîr, 1991: IX, 121; Utbî, 1858: 240; Merçil, 1989: 15-16; Çetin, 1998: 234-241, Özgüdenli, 2004: 221-223; Filiz, 2018: 145; Duman, 2020: *"Buğracık"*, 290-291; Duman, 2020: *"Yıkılış Dönemi Vezirleri"*, 56-57.

²⁸⁴ İbnü'l-Esîr, 1991: IX, 123-124; Utbî, 1858: 245-247; Hamdullah Müstevfî, 2018: 311; Merçil, 1989: 16; Usta, 2007: 325-327; Duman, 2012: *"Muntasırı"*, 534-535; Filiz, 2018: 146; Duman, 2020: *"Yıkılış Dönemi Vezirleri"*, 56-57; Duman, 2020: *"Buğracık"*, 291.

²⁸⁵ İbnü'l-Esîr, 1991: IX, 132-133; Abdülkerim Özeydin, (1988). "Abdülmelik b. Nûh b. Mansûr", *İslâm Ansiklopedisi*, I, İstanbul: TDV Yayınları, 271; Merçil, 1989: 16; Öntürk, 2018: 303; Duman, 2020: *"Buğracık"* 292.

²⁸⁶ İbnü'l-Esîr, 1991: IX, 132-133; Hamdullah Müstevfî, 2018: 309; Merçil, 1989: 16; Merçil, 2003: 362-363; Öntürk, 2018: 303-304; Duman, 2020: *"Buğracık"* 291-292.

Mahmud'un Sistan'a geldiğini öğrenen Halef, korkup İstehped Kalesi'ne sığındı ve onunla barış yapmaya karar verdi. Gazne Sultanı, onunla yüz bin dinar ve bölgede adına hutbe okutması karşılığında barış yaptı²⁸⁷. Fakat Mahmud'un Hint Seferleri devam ettiği sıralarda Sistan halkı, Halef b. Ahmed'in oğlu Tâhir'i öldürmesi üzerine korkuya kapıldı ve bu sebeple de Gazne Sultan'ı Mahmud'u Sistan topraklarına çağırdı. Sultan, Hint Seferlerine ara verip 392/1002'de Sistan'a geldi ve bölgeye hâkim oldu²⁸⁸. Mahmud, Sistan olayından sonra Hint seferlerine başladı. Hazırlıklarını tamamlayan Sultan, 390/1000'de Lâmgân'a doğru harekete geçti ve bölgeyi fethedip aynı yıl topraklarına döndü. Emir'in 391/1001 yılında yaptığı ikinci seferi Vayhand/Vayhind/Und Racası olan Caypal'in üzerine oldu. Raca, her ne kadar donanımlı ordusu ile İslâm ordusuna karşı dirense de yenildi. Mahmud, Raca ile onun adamlarını esir aldı ve elindeki ganimetleri ile Gazne'ye döndü²⁸⁹.

Sultan Mahmud'un üçüncü seferi Ekim 396/1004'de Multan'ın doğusunda yer alan Bhâtiya/Bhâtında denilen Uch bölgesinin Racası Becî Rây/Bacra'ya karşı oldu. Sultan, Gazne'den hareketle Pencâp üzerinden Multân'a oradan da Bhâtiya önlerine geldi. Raca, savaşmak yerine yanındaki adamları ile bölgede bulunan bir ormana gizlendi. Kısa bir süre sonra yakalanan Raca, intihar etti. Mahmud, bölgeye başarılı seferler yaparak 120 fil ve bol ganimet ile 395/1005'te topraklarına döndü²⁹⁰. Mahmud'un Hint seferlerindeki asıl amacı İslâmiyet'i yaymaktı. Bu sebeple 396/1006'da Multan'a yöneldi. Multan bu sıralarda İslâmiyet'in yayılmasını engelleyen Ebu'l-Fütûh Dâvûd'un hâkimiyetindeydi. Gazne Sultan'ı, aynı yıl bölgeyi ele geçirdi. Sultan, vekili olarak Caypal'in torunu Suhpâl'i bırakıp ülkesine geldi²⁹¹. Sultan Mahmud, Horasan'da Karahanlılar ile mücadele ettiği vakitlerde Multan valisi Suhpâl bu durumdan yararlanıp İslâm'ı reddetmiş ve eski inancı olan Hindüizm'e geri dönmüştü. Bunun üzerine Mahmud, 398/1008'de Multân'a yürüdü ve Suhpâl'i mağlup etti. Sultan Mahmud şehri Tegin Hâzin'in idaresine verip başkent Gazne'ye döndü. 398/1008'de kendisine ihanet eden Caypal'in oğlu Anandpâl/Hanadpâl'in üzerine sefer düzenleyen Emir, bu seferinde de başarılar elde etti. Sultan Mahmud, aynı yıl İslâm ordusuna karşı birleşen Ucceyn, Gvaliyar, Acmer, Kalincar, Kanavc/Kanûc ve Delhî Racalarını Vayhand/Und şehrinin karşısındaki ovada yenerek elde ettiği ganimetlerle hem İslâm hem de Hint âleminde namını artırdı. Sultan Mahmud, ertesi yıl bu günlerde Horasan ile Hindistan arasındaki ticaret yollarının kavşağında bulunan Nârîn/Narâyan/Narâyanpur'a gitti. Narâyanpur Racası, savaşmak istemediği için Sultan ile anlaşma yapmaya karar verdi²⁹².

²⁸⁷ İbnü'l-Esîr, 1991: IX, 132-133; Hamdullah Müstevfi, 2018: 309; Merçil, 1989: 16; Merçil, 2003: 362-363; Öntürk, 2018: 303-304; Duman, 2020: "Buğracık" 291-292.

²⁸⁸ İbnü'l-Esîr, 1991: IX, 142-143; Şebânkârî, 1372, 54; Merçil, 1989: 28-29; Enver Konukçu, (1998). "Hindûşâhîler", *İslâm Ansiklopedisi*, XVII, İstanbul: TDV Yayınları, 117-118.

²⁸⁹ İbnü'l-Esîr, 1991: IX, 140; İbn Kesir, XI, 1995: 25; El-Cüzcânî, 2015: 31-32-3; Merçil, 1989: 17; Yazıcı, 1992: "İlk Türk-İslâm Devletleri", 111; Merçil, 2003: 362.

²⁹⁰ Merçil, 1989: 17-18; Yazıcı, 1992: "İlk Türk-İslâm Devletleri", 111; Sırrı Erinc, (1998). "Hindistan", *İslâm Ansiklopedisi*, XVIII, İstanbul: TDV Yayınları, 69; Sayyid Maqbul Ahmad, (1998). "II. Ortaçağ Müslüman Coğrafyacılarına Göre Hindistan", *İslâm Ansiklopedisi*, XVIII, İstanbul: TDV Yayınları, 73-45; Yazıcı, 1992: 111; Merçil, 2003: 302; Azmi Özcan, (2007). "Pencap", *İslâm Ansiklopedisi*, XXXIV, İstanbul: TDV Yayınları, 224-225.

²⁹¹ Mehmet Saray, (1988). "Afganistan", *İslâm Ansiklopedisi*, I, İstanbul: TDV Yayınları, 401-408; Azmi Özcan, (1998). "Hindistan Tarih", *İslâm Ansiklopedisi*, XVIII, İstanbul: TDV Yayınları, 75-81; Yazıcı, 1992: "İlk Türk-İslâm Devletleri", 111; Merçil, 1989: 18-19.

²⁹² İbnü'l-Esîr, 1991: IX, 153; Yazıcı, 1992: "İlk Türk-İslâm Devletleri", 11; Merçil, 1989: 19.

Sultan Mahmud, Narâyanpur Racası ile yaptığı anlaşmadan sonra dördüncü Hint seferi için harekete geçti. Sultan, 400/1010'da herhangi bir güçlkle karşılaşmadan Multan bölgesinin tamamını topraklarına dâhil etti²⁹³. Gûr veya Gûristân Bölgesi, Helمند/Afganistan ve Herat arasında bulunan önemli bir coğrafya idi. Bölgenin yerli halkı olan Gurlular, bu günlerde Gazne halkını rahatsız etmekteydi. Yapılan zulümleri işiten Sultan Mahmud, bölgenin hâkimi olan Muhammed b. Surî'nin üzerine ilk olarak Arslan Cazib (ö. 418/1028) ile Altuntaş'ı gönderdi. Kendisi de 401/1011'de yola çıktı. Sultan Mahmud, Gurluları mağlup ederek Muhammed b. Sûrî ile beraber oğlunu da esir aldı ve aynı yıl Gazne'ye döndü. Fakat Muhammed, esareti kabul etmeyip intihar etti. Muhammed'in vefatı ile Sultan Mahmud onun oğlu Şîş'in dönmesine izin verdi²⁹⁴.

Aynı yıl Sultan Mahmud, Kusdar bölgesine hareket etti ve Aralık 401/1011'de bölgeyi itaat altına aldı²⁹⁵. Sultan Mahmud, Kusdar'dan sonra yönünü Nandana/Narâdîn'e çevirdi. Narâdîn Bölgesi, bu günlerde Triloçânpâl isimli Raca tarafından yönetilmekteydi. Sultan Mahmud, tüm hazırlıklarını tamamlayıp 403/1013'de yola çıktı. Lakin Kış mevsiminin beraberinde getirdiği şiddetli soğuklar Emir'in geri dönmesine sebep oldu. Baharın gelmesi ile Emir, 403/1013'de ordusu ile Gazne'den Narâdîn'e yürüdü ve Nârâdîn Kalesi'ni ele geçirip aynı yıl Gazne'ye döndü²⁹⁶. Emir Mahmud'un en önemli seferi Delhi'nin kuzeyinde yer alan Taneşar üzerine yaptığı seferdi. Thânesâr, Hindular için önemli oldukça önemli bir şehirdi. Gazneli Mahmud, 405/1015 yılında Thânesâr'a hareket etti. Sultan şehri kolaylıkla ele geçirdikten 405/1015'te Gazne'ye gitti²⁹⁷. Gazneli Mahmud, 405/1015'in sonlarına doğru Keşmîr'e yürüdü. Ancak kış mevsimin şartlarından dolayı sefere devam edemeyip Mart 406/1016'da Gazne'ye geri geldi²⁹⁸. Sultan Mahmud, Hindistan, Horasan ve Mâverâünnehir bölgelerinde yaptığı başarılarının yanında Memûnîleri (385-995/407-1017) ortadan kaldırıp Harezmi Bölgesi'ni de sınırlarına katmak istiyordu. Bu bağlamda Sultan Mahmud, 408/1017'de bölgeyi ele geçirdi ve Harizmşah unvanına sahip Hâcîp Altuntaş'a vererek Gazne'ye gitti. Sultan Mahmud, bu sefer 408/1018'de Kanavc'a hareket etti. Şehrin Racası Racyapal, meşhur Ganj Nehri'ni aşp Sultan Mahmud'dan kaçtı. Sultan Raca'nın da kaçması ile 409/1019'da şehri kolaylıkla aldı. Sultan Mahmud, aynı yıl Kalincar Racası Gand'a'nın da üzerine yürüdü²⁹⁹.

²⁹³ İbnü'l-Esîr, 1991: IX,173; Merçil, 1989: 19; Yazıcı, 1992: *"İlk Türk-İslâm Devletleri"*,112; Özcan, 2020: 547-548.

²⁹⁴ İbnü'l-Esîr, 1991: IX, 179-180; Merçil, 1989: 39; İqtidar Husain Sıddıqui, (1996). "Gurlular", *İslâm Ansiklopedisi*, IIV, İstanbul: TDV Yayınları, 207-211; Palabıyık, 2007: 146; İzzetullah Zeki, (2021). "Garcistân Beyleri: Şâr Ailesi", *Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi İlahiyat Fakültesi*, 15, Burdur: USAD, 132-133; Vural Öntürk, (2020). "Gurluların Var Olma Mücadelesinde Bir Dönüm Noktası: Âhengerân Savaşı (400/1010-101)", *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Van: 169.

²⁹⁵ Merçil, 1989: 40; Özcan, 1998: 75-81; Merçil, 2009: 262-263.

²⁹⁶ Merçil, 1989: 21-22; Mustafa Sabri Küçükbaşçı, (2001). "Kâdir-Billâh", *İslâm Ansiklopedisi*, XXIV, İstanbul: TDV Yayınları, 17-128; Merçil, 2003: 363; Gülseri Okudan, (2020). *Afganistan ve Hindistan Fatih Sultan Gazneli Mahmûd*, İksad Publishing House, Ankara: 60-73;

²⁹⁷ İbnü'l-Esîr, 1991: IX, 240; Merçil, 1989: 22; Yazıcı, *"İlk Türk-İslâm Devletleri"*, 1992: 112; Okudan, 2020: 60-73; Rıvzî, 2022: 325-327.

²⁹⁸ İbnü'l-Esîr, 1991: IX, 209-210; Merçil, 1989: 22; Yazıcı, 1992: *"İlk Türk-İslâm Devletleri"*, 112; Sayıd Athar Abbas Rıvzî, (2022). "Keşmir", *İslâm Ansiklopedisi*, XXV, Ankara: TDV Yayınları, 325-327.

²⁹⁹ Abdülkerim Özeydin, (1997). "Hârizm", *İslâm Ansiklopedisi*, IVI, İstanbul: TDV Yayınları, 217-220; Ahmet Taşağıl, (2004). "Me'mûnîler", *İslâm Ansiklopedisi*, XXXIX, Ankara: TDV Yayınları, 105; Abdülkerim

Sultan Mahmud, 409/1019'da bölgeye gelse de Raca'nın korkup kaçması ile bölgeyi ele geçirdi ve Gazne'ye döndü³⁰⁰. Gazne Sultanı'nın Horasan'dan sonra ikinci arzusu Keşmir'di. Sultan, şehri almak için 411/1021'de Hindistan'a sefer düzenledi. Fakat zorlu kış şartlarından dolayı şehri ele geçirmeden 412/1022'de Gazne'ye döndü³⁰¹. Sultan Mahmud'un Hindistan üzerine yaptığı en önemli seferinin Somnat/Sumnat Seferi olduğu kabul edilmektedir. Sultan Mahmud, Somnat'ı ele geçirmek için 415/1025'te Gazne'den çıktı. Sultan aynı yıl Somnat'a giren Sultan, şehri itaat altına alıp 416/1026'da Gazne'ye geldi. Mahmud'un Hindistan topraklarına yaptığı son seferi Catların üzerine oldu. Sultan Mahmud, 417/1027'de Gazne'den Multan'a hareket etti. Gaznelilerin geldiğini öğrenen Catlar, kendi filolarını savaşa hazırlasalar da yenildiler. Sultan, bölgeye Ahmed b. Yinal Tegin'i bırakıp 417/1027'de Gazne'ye gitti³⁰². Hindistan seferlerinin sona ermesi ile Sultan Mahmud, uzun süredir kendisini meşgul eden Oğuzlar/Türkmenler'le uğraştı. Oğuz grubu, vaktiyle Gazneli Mahmud'dan barınmak için Serahs, Baverd ve Ferave şehirlerini almışlardı. Ancak bir süre sonra bölgedeki Gazne halkını rahatsız eteye başladılar. Şikâyetlerin artması ile Sultan Mahmud, Oğuzlarla savaşıp onları bölgeden attı³⁰³. Sultan Mahmud'un Hindistan, Sistan, Harezm ve Gurlular üzerine yaptığı seferler esnasında Belh çok zikredilmese de bu günlerde Belh'in Gaznelilerin hâkimiyetinde olduğunu ve ikinci başkent olarak kullanıldığını biliyoruz.

3.3.2. Sultan Mahmud'un Karahanlılar ile Münasebetlerinde Belh

Sâmânî Devleti'nin Karahanlılar tarafından yıkılmasından sonra topraklarına Gazneliler ve Karahanlılar yerleşmişti. Aile fertleri de Özkent'e götürülmüştü. Sâmânîlerden İsmail b. Nûh (ö. 395/1005), hapisteyken Karahanlıların elinden kurtulmayı başarıp devletini yeniden diriltmek için harekete geçti³⁰⁴. İlk olarak Harezm'e gelen İsmail, bölgede Sâmânî Devleti'nin tekrar kurulmasını ümit eden birçok kişi ile bir araya geldi ve başlarına Hâcib Arslan Yalu/Bâlû'yu getirdi. Sâmânî ordusunun ilk hedefi Buhârâ idi. Bu günlerde şehir Karahanlılardan Ca'fer Tegin'in elinde idi. İsmail, hava kararınca 390/1000'da Karahanlı ordusunu yenip Buhârâ'yı zapt etti ve Karahanlıları şehirden uzaklaştırdı. Şehri, Karahanlılardan temizleyen İsmail, İlig Han'ın üzerine geldiğini öğrenince 391/1001'de Buhârâ'dan ayrıldı. İlk olarak Baverd'e gelen İsmail, oradan da bu günlerde Nasr b. Sebük Tegin'in elinde olan Nişâbûr'a vardı. Aynı yıl Sâmânî ve Gazne ordusu Nişâbûr civarında savaştı. Savaşı kaybeden Nasr, Herat'a gitmek zorunda kaldı. İsmail, Nişâbûr'u ele geçirirse de Sultan Mahmud'un üzerine yürüdüğünü öğrendiğinde şehirden ayrıldı. Böylelikle Nişâbûr, tekrar Nasr b. Sebük Tegin'in hâkimiyetine girdi³⁰⁵.

Özaydın, (1988). "Altuntaş el-Hâcib", *İslâm Ansiklopedisi*, II, İstanbul: TDV Yayınları, 547-548; Muhammed Nazım, (1940). "Me'mûnîler", *İslâm Ansiklopedisi*, VII, İstanbul: TDV Yayınları, s701.

³⁰⁰ İbnü'l-Esîr, 1991: IX, 241; Merçil, 1989: 24-25; Palabıyık, 2002: 148; Okudan, 2020: 60-73.

³⁰¹ İbnü'l-Esîr, 1991: IX, 209-211; Merçil, 1989: 25-26; Yazıcı, 1992: 113; Palabıyık, 2002: 148.

³⁰² İbnü'l-Esîr, 1991: IX, 265-267; Merçil, 1989: 26-27; Mustafa Akkuş, (2019). "Gazneli Mahmud'un Mutasavvıflarla İlişkisi", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 45, Konya: 354-365.

³⁰³ İbnü'l-Esîr, 1991: IX, 291-294; Merçil, 1989: 37-38; Faruk Sümer, (1992). *Oğuzlar (Türkmenler) Tarihleri, Boy Teşkilâtı, Destanları*, İstanbul: TDA Vakfı Yayınları, 16-384; Faruk Sümer, (2007). "Oğuzlar", *İslâm Ansiklopedisi*, XXXIII, İstanbul: TDV Yayınları, 325-330.

³⁰⁴ İbnü'l-Esîr, 1991: IX, 291-294; Merçil, 1989: 37-38; Duman, 2012: "Muntasır", 535-537;

³⁰⁵ İbnü'l-Esîr, 1991: IX, 130-131; Utbî, 1858: 250; Hamdullah Müstevfi, 2018: 311.

Mahmud'dan korkan İsmail, Nişâbûr'dan Cürcan'a kaçtı. Burada Ziyârilere destek ve takviye alarak Rey'e hareket etti. Rey'e gelen İsmail, şehir halkı ile mücadeleye girdi. Halk, İsmail ile savaşmak yerine adamları ile birlik olup onu Rey'den uzaklaştırmaya karar verdi. Şehir halkı bu sebeple komutanlarından Ebü'l-Kâsım Simcûrî ile Arslan Bâlû'yu yanlarına çekti³⁰⁶. İki komutan onlarla ittifak yaptı ve İsmail'i Rey'den uzaklaştırdı. İsmail, her ne kadar şehri alacağını düşünse de komutanlarının Horasan'ı alma fikrini daha cazip bulup Rey'den vazgeçti. Şevval 391/Ağustos-Eylül 1001'de Nişâbûr'a varan İsmail, Nasr b. Sebük Tegin tekrar yenip şehri ele geçirdi. Nasr b. Sebük Tegin ise Bûzcân'a gitti Burada Sultan Mahmud'dan yardım alan Nasr b. Sebük Tegin, aynı yıl Nişâbûr'u İsmail'den geri aldı³⁰⁷. İsmail, Nişâbûr'dan ayrılıp Baverd'e geldi. Oradan da Ziyârilere tekrar destek almak için Baverd'den Cürcan'a gelen İsmail, istediği desteği alamadı. Bu defa gittiği her bölgeden kovulmaya başlayan İsmail, tüm bu hâdiselerin sorumlusu olarak gördüğü Arslan Bâlû'yu öldürttü. Ertesi yıl kış mevsimi olmasına rağmen 392/1002'de Serahs'a gelen Sâmanî ordusu burada Gaznelilerle savaştı. Nasr b. Sebük Tegin'e yenilen İsmail, başarılı komutanlarının da esir düşmesi ile bu mücadelede yalnız kaldı. Aynı yıl yola çıkan İsmail, çöllere vardı. Burada Oğuz Türkleri ile karşılaşan İsmail, onlar tarafından çok güzel ağırlandı. Oğuzlardan aldığı destekle tekrar güçlenen Sâmanî şehzadesi İsmail, Oğuzlardan oluşan kuvveti 393/1003 tarihinde İlig Han Nasr'ın üzerine gönderdi. İki taraf arasında Semerkant yakınlarında yapılan savaşı Karahanlılar, ağır kayıplar vererek kaybettiler. Aynı yıl İsmail'in başında olduğu Sâmanî ordusu, Buhârâ'ya yürüdü. Hâdiseleri öğrenen İlig Han, ordusu ile Semerkant'ta geldi ve 394/1004'te İsmail'i Uşrûsana'da yendi. İsmail ise Ceyhun'u geçip Âmulüşşat'a kaçtı. Çaresiz bir şekilde Mahmud'a sığınmaya karar veren İsmail ona bir mektup gönderdi. Fakat cevabını beklemeden Merv'e doğru yola çıktı. Çok geçmeden Mahmud'dan olumlu bir cevap alan İsmail, Merv'i ele geçirmeyi düşündü. Ancak başarılı olamayıp önce Nesâ'ya oradan da Semerkant'a gitti. Semerkant'ta kovulmak yerine destek alan İsmail burada toparlanma imkânı elde etti. İsmail'in kuvvetlenmesini kabul edemeyen İlig Han, 394/1004'te Semerkant'a yürüdü. Hakan, Semerkant yakınlarında olan Bûrnamez köyünde İsmail ile savaştı. Fakat İsmail'e yenilip geri döndü. İlig Han, onu yenmek için gerekli hazırlıklarını tamamlayıp harekete geçti. Aynı yıl Dizek ve Hâves arasında yapılan savaşta bu defa yenilen İsmail oldu. Yenilgi sonrası Mâverâünnehir'i terk eden İsmail, Ceyhun'u geçip Cüzcan'a girdi. İsmail'in sınırlarına girdiğini haber alan Sultan Mahmud Gazne'den Belh'e yürüdü. Sultanın Belh'e geldiğini duyan İsmail, Cüzcan'dan Kuhistân'a gitti. Mahmud, onu takip etmesi için Nasr b. Sebük Tegin ile Arslan Cazib'i görevlendirdi³⁰⁸.

³⁰⁶ İbnü'l-Esir, 1991: IX, 130-131; Utbî, 1858: 250; Hamdullah Müstevfî, 2018: 311; Erdoğan Merçil, (1976). "Karahanlılar", *Türk Dünyası El Kitabı*, TKAey, 10-11; Merçil, 1989: 29-31; Kurul, (1987). *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, VI, (Haz. Hakkı Dursun Yıldız), İstanbul: Çağ Yayınları, 137-179; Duman, 2012: "Muntasır", 535-537; Akçay, 2015: 102; Filiz, 2018: 147-148.

³⁰⁷ İbnü'l-Esir, 1991: IX, 130-131; Utbî, 1858: 254; Hamdullah Müstevfî, 2018: 311; Merçil, 1989: 30-31; Yazıcı, 1992; "İlk Türk-İslâm Devletleri", 82; Usta, 2007: 291-293; Duman, 2012: "Muntasır", 536-537; Filiz, 2018: 150-151.

³⁰⁸ İbnü'l-Esir, 1991: IX, 131-132; Utbî, 1858: 265-267; Hamdullah Müstevfî, 2018; Merçil, 1989: 30-31; Yazıcı, 1992; "İlk Türk-İslâm Devletleri", 82; Usta, 2007: 292-293; Duman, 2012: "Muntasır", 539-548; Akçay, 2015: 103-104; Filiz, 2018: 161.

Gaznelilerden kurtulmak isteyen İsmail, Kuhistân'dan Bistam'a oradan da Buhârâ'ya hareket etti. Son olarak Merv yakınlarında yaşayan bir Arap kabilesine sığındı. Fakat sığındığı kabile reisi İbn Buheyc (ö. 395/1005) tarafından 395/ 1005'te öldürüldü. İsmail'in öldürüldüğünü öğrenen Mahmud, İbn Buheyc'i öldürdü ve kabilesini de yağmaladı³⁰⁹. Sâ mânîlerin yıkılmasından sonra Gazneliler ile Kahanlıların arasında bir dostluk anlaşması yapıldığını yukarıda zikretmiştik. Fakat anlatacağımız hadiseler bakıldığında bu dostluk anlaşmasının tek taraflı olduğunu görülmektedir. Çünkü İlig Han, Sultan Mahmud'un Hindistan'da olmasını değerlendirerek Sâ mânîlerin mirası olan Mâverâünnehâr'ın yanında Horasan'ı da sınırlarına dâhil etmek istiyordu. Bu sebeple de kardeşi Ca'fer Tegin'i Belh'e, Sübaş Tegin'i de Nişâbûr ile Tus şehrine gönderdi³¹⁰.

Gazneliler ve Karahanlılar arasında yapılan savaşa değinmeden önce Belh'in bu günlerdeki öneminden kısaca bahsedilebilir. Belh, emir Sebük Tegin döneminden itibaren Gaznelilerin dâru'l-mülk ve karargâh şehri görevini üstlenmektedir. İslâm tarihçilerinin ve İslâm coğrafyacılarının ifadelerine göre Belh, Horasan'ın en önemli şehirlerinden biri olup Horasan'ın ortası ve incisi olarak kabul edilmektedir. Bu bağlamda Belh'in savaş esnasında önemli bir siyasi ve stratejik rolü üstleneceği görülmektedir. Gazneli Mahmud'un hadiseyi öğrendiğinde ordusu ile Belh'e gelmesi ve Karahanlı ordusu ile savaşırken Belh'i karargâh şehri olarak kullanması da şehrin önemini göstermektedir. İlig Han'da bu sebeplerden ötürü Ca'fer Tegin'i Belh'e göndermiştir. Karahanlıların beklenmedik bu saldırısı karşısında direnemeyen Gazne ordusu, Belh ve Nişâbûr'u terk etmek zorunda kaldı. O esnada Multân civarlarında olan Sultan Mahmud, seferine ara vererek Belh'e geldi. Sultan Mahmud'u yenemeyeceğini bilen Ca'fer Tegin Belh'ten ayrılıp Tirmiz'e gitti. Nişâbûr'da olan Sübaş Tegin de Gaznelilere yenilip Buhara'ya kaçtı. Karahanlı Hakanı, komutanı kurtarması için Ca'fer Tegin'i tekrar Belh'e gönderse de, burada Sultan Mahmud'a yenildi. Karahanlı ordusu, bu mağlubiyet üzerine Belh'ten çekildi. Horasan'ı almakta ısrarlı olan İlig Han Nasr, Mahmud'a karşı dönemin Hotan hâkimi Yûsuf Kadir Hân'dan yardım istedi. Gazne ve Karahanlı ordusu 398/1008 tarihinde Belh'e yirmi km. mesafedeki Kantarat-ü Çarhıyân'da karşı karşıya geldi³¹¹. İlig Han Nasr, her ne kadar büyük bir ordu toplamış olsa da, Mahmud'un ordusu karşısında bir kez daha yenildi. İlig Han Nasr, tekrar savaşmak istedi. Ancak 402/1012'de vefat etmesi ile hazırlıkları yarıda kaldı. Onun yerine tahta geçen kardeşi Arslan Han (402-496 /1012-1025), ağabeyinin aksine devletin daha fazla zarar görmesini engellemek için Gazne Sultanı ile anlaşma yaptı³¹².

³⁰⁹ İbnü'l-Esîr, 1991: IX, 132; Utbî, 1858: 268; Hamdullah Müstevfî, 2018: 311; Merçil, 1989: 30-31; Ramazan Şeşen, (1992). "Buhara", *İslâm Ansiklopedisi*, VI, İstanbul: TDV Yayınları, 363-367; Mustafa Bilge, (1991). "Âmül", *İslâm Ansiklopedisi*, III, İstanbul: TDV Yayınları, 99; Duman, 2012: "Muntasır", 548; Akçay, 2015: 104; Filiz, 2018: 163.

³¹⁰ YAZICI, 1992: "İlk Türk-İslâm Devletleri", 82; Merçil, 1989: 32; Reşat Genç, (1992). "Karahanlılar", *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, VI, İstanbul: Çağ Yayınları, 146; Özaydın, 2001: 406; Merçil, 2013: 33; Duman, 2013: "Kantara", 95-96.

³¹¹ İbnü'l-Esîr, 1991: IX, 155; Şebânkâreî, 1376: 49-50; YAZICI, 1992: 82-83; Özaydın, 2001: 255-256; Hunkan, 2007: 158; Duman, 2013: "Kantara", 96-100.

³¹² İbnü'l-Esîr, 1991: IX, 154; YAZICI, 1992: "İlk Türk-İslâm Devletleri", 82-83; Merçil, 1989: 33; Özaydın, 2001: 406; Merçil, 2003: 33; Duman, 2013: "Kantara", 105.

Yapılan anlaşmadan sonra Karahanlılar ile Gazneliler arasındaki ilişkiler devam etti. Karahanlıların tahtına Aslan Han geçse de kardeşi Kadir Han (416-423/1026-1032) ona itaat etmeyip taht mücadelesine girişti. Kadir Han da Mahmud'dan yardım istemeye karar verdi. Karahanlıların taht mücadelelerinden yararlanmak isteyen Mahmud, Kadir Han'ın yardım teklifini kabul etti. Ordusu ile Belh'ten hareket eden Mahmud, Ceyhun'a kadar gelse de geri döndü³¹³. Gazne Sultan'ın bu hareketi, iki kardeşin kendisine karşı ittifak yapmalarına neden oldu. Kadir Han ile Arslan Han ordularını birleştirip Gaznelilerle mücadeleye girişler de 409/1019'da Belh'te Mahmud'a yenildiler³¹⁴. Yenilgiden sora barıştan başka çaresi kalmayan Kadir Hân, Sultan Mahmud ile anlaşma yaptı. Kardeşlerinin ihanetini kabul edemeyen Ali Tegin ile Ahmed, Yûsuf Kadir Hân'ı tahttan indirmek için onunla savaşmaya karar verdiler. Yûsuf Kadur Hân, ikisi ile ayrı ayrı mücadele edemediği için Gazne Sultanı'na sığındı. Bu bağlamda iki Sultan, 415/1025'te Semerkand'da bir araya geldi³¹⁵. Mâverânnehir Mülakatı olarak kayda geçen bu görüşmeden sonra Sultan Mahmud, Hakanı bir süre yanında ağırladı ve emrine bir ordu vererek Mâverânnehir'e gönderdi. Yaşanan hâdiseleri öğrenen Ali Tegin Buhârâ'yı terk etti. Mahmud, Yûsuf Kadir Hân ile yaptığı anlaşmaya sadık kalarak Ali Tegin'i takip etmesi için Bilge Tegin'i görevlendirdi. Gazne ordusu tarafından yakalanan Ali Tegin, aile fertleri ile Semerkant'a getirildi. Sultan Mahmud, Ali Tegin'in yakalanma haberinden sonra Belh'ten Gazne'ye gitti. Semerkant'a getirilen Ali Tegin, Kadir Han'ın elinden kurtulup daha önce ele geçirdiği bölgeleri tekrar hâkimiyetine aldı. Karahanlıların arasındaki mücadeleleri yakından takip eden Sultan Mahmud, Saganıyân, Huttel ve Türmiz gibi dönemin önemli bölgelerini ele geçirip sınırlarını genişletti³¹⁶. Sultan Mahmud, 23 Rebûlâhîr 421/30 Nisan 1030'da Gazne'de vefat etti. Kendisinin ölümünün ardından Gazne Devleti'nin tahtına oğlu Mes'ûd b. Mahmûd-ı Gaznevî (422-432/1031-1041) geçti³¹⁷.

³¹³ Merçil, 1989: 33-34; Yazıcı, 1992. *“İlk Türk İslâm Devletleri,”*, 82-83; Şeşen, 1992: 363-367.

³¹⁴ Yıldız, 1987: VI, 137-140; Merçil, 1989: 33-34; Yazıcı, 1992. *“İlk Türk İslâm Devletleri,”*, 82-83; Şeşen, 1992: 363-367.

³¹⁵ Yıldız, 1987: VI, 137-140; Merçil, 1989: 33-34; Yazıcı, 1992. *“İlk Türk İslâm Devletleri,”*, 82-83; Şeşen, 1992: 363-367.

³¹⁶ Bosworth, 1977: 4-5; Yıldız, 1987: VI, 137-179; Şeşen, 1992: 363-367; Merçil, 1989: 33-36; Merçil, 2003: 33; Özgüdenli, 2003: 177-180; Özyayın, 2003: 406-407; Özgüdenli, 2003: 177-180.

³¹⁷ Ebu'l-Fazl Muhammed b. Hüseyin-i Beyhakî, (2019). *Târîh-i Beyhakî*, (Trc. Necati Lügal/Haz. Hicabi Kırılancık), Ankara: TTK Yayınları, 4-5; Erdoğan Merçil, (2004). “Mes'ûd b. Mahmûd-ı Gaznevî”, *TDV*, XXIX, Ankara: 346; Peter B. Golden, (2007). *Türk Halkları Tarihine Giriş Ortaçağ ve Erken Yeniçağ'da Avrasya ve Ortadoğu'da Etnik Yapı ve Devlet Oluşumu*, (Çev. Osman Karatay), Çorum: Karam Yayınları, 254-255.

Küçük yaştan itibaren gerek dini gerekse siyasi eğitim alan Sultan Mahmud, siyaseti ve başarıları ile İslâm dünyasının en değerli devlet adamlarından biridir. Gençlik yıllarından ölümüne kadar savaş meydanlarında boy gösteren Sultan Mahmud, batıda Azerbaycan, doğuda Hindistan Bölgesi, güneyde Hint Okyanusu ve kuzeyde Hârizm Bölgesine kadar olan toprakları Gazneliler Devleti'nin sınırlarına dâhil etti. Sultan, Hindistan coğrafyasına yönelik yaptığı başarılı seferleri ile Hint-İslâm dünyasında ekonomik ve kültürel canlılığı sağlamanın yanı sıra seferler esnasında yanında getirdiği din adamlarını bu bölgeye yerleştirerek İslâm'ın hızlı bir şekilde yayılmasına vesile oldu. Diğer yandan tezimize konu olan Belh, bu günlerde Gaznelilerin karargâh şehri ve ikinci başkenti olarak kullanıldı. Bu bağlamda Horasan ve Mâverâünnehir Bölgeleri'nde yapılan mücadelelerde şehir oldukça ön planda idi. Geçmişten bu yana Horasan'ın başkenti olarak kabul edilen Belh, meydana gelen bu savaşlarda stratejik öneminden dolayı savaşlarda ismi en fazla zikredilen şehir oldu. Öte yandan Gazneli Mahmud döneminde Sâ mânîlerin mirası ile Gazne kültürünün birleşmesi ile Belh bu dönem kültürel bir canlılık da kazandı.

SONUÇ

İran'ın kuzeydoğusunda yer alan Horasan, tarih boyunca birden fazla uygarlığa, medeniyete ve devlete ev sahipliği yaptı. Tarihte toplumların yaşam merkezlerinden biri olan Horasan'ın Nişâbur, Herat, Merv, Serahs ve Nesâ gibi önemli şehirleri bulunmaktadır. Doğu-Batı ticaret yollarının kesişme noktası olan Belh şehri de bunlardan biridir. Kim tarafından ve ne zaman kurulduğu bilinmemekle birlikte Belh'e ilk yerleşen halk Arilerdir. Şehrin siyasi tarihi çok eskilere dayandığından farklı inanç, kültür ve siyasi otoriteleri bünyesinde barındırmıştır. Bununla birlikte Belh'te hüküm süren ilk devletler Medler ve Perslerdir. Kazvin'in doğusundan İran'ın kuzeybatısına kadarki bölgeye hâkim olan Medler, M.Ö. 550 yılında Persler tarafından yıkıldılar. Horasan dâhil Medlerin topraklarına yerleşen Perslerin de M. Ö. 324 tarihinde Makedonya Kralı Büyük İskender tarafından yıkılmasının ardından Belh, sırasıyla Selevkoslar, Partlar, Yüechiler, Kuşhanlar, Akhunlar ve Sâsânîler gibi devletlerin hâkimiyetine girdi.

Müslümanlar, Hz. Muhammed (s.a.v.)'in vefatının ardından 11-23/632-644 tarihleri arasında Suriye, Filistin, Irak, İran gibi topraklara hâkim oldular. Hz. Osman döneminde Horasan Bölgesi'ne giren İslâm ordusu, 30/651 tarihinde Belh şehrini de ele geçirdi. Dört Halife döneminden sonra Emevîler ve Abbâsîler gibi devletlerin saltanatını gören Belh, 205-259/821-879 tarihleri arasında Horasan'da hüküm süren Tâhirîlerin idaresine girdi. Tâhirîlerin zayıflaması ile yeni bir güç olarak ortaya çıkan Saffârîler, Kirman, Horasan, Fars topraklarını ele geçirdi. Ya'kûb b. Leys döneminde Belh, 257/87'de Saffârîlerin topraklarına dâhil oldu. Saffârîlerin Belh'teki hâkimiyetleri de 380/900 tarihinde Sâmânîler ile yapılan Belh Savaşı'na kadar sürdü.

Belh'in Sâmânî hanedanının eline geçmesi ile şehir uzun bir dönem siyasi ve iktisadi refaha kavuştu. Sâmânî Devleti, II. Nuh b. Mansur döneminde 384-385/994-995 tarihlerinde Fâik el-Hâssa, Ebû Ali es-Sîmcûrî ve Karahanlılara karşı Gaznelilerden yardım istedi. Gaznelilerden aldığı destekle Sâmânîlerin ömrünü bir nebze uzatan Nuh b. Mansur, Sebük Tegin'e Herat'ı, onun oğlu Mahmud'a da Horasan'ın idaresini verdi. Böylelikle 385/995 tarihinde Horasan'da Gazneliler döneminin ilk adımları atılmış oldu. Ayrıca bu süreçten sonra Belh de Sebük Tegin'in karargâh şehri olarak hizmet etmeye başladı. 387/997'de Sebük Tegin'in vefatından sonra yerine oğlu Mahmud geçti. Sultan Mahmud, 389/999 yılında Horasan'ın tamamını hâkimiyetine aldı. Aynı yıl İlig Han da Buhârâ'yı ele geçirip Sâmânîoğulları devletine son verdi. Sâmânî Devleti'nin tarih sahnesinden çekilmesinin ardından topraklarına Ceyhun Nehri sınır olmak üzere Gazneliler ile Karahanlılar yerleşti.

Gazneli Mahmud döneminde Karahanlılar ile Sâmânîler ile yapılan mücadelelerde Belh, Gaznelilerin karargâh şehri olarak kullanıldı. Belh, bu dönemde yapılan mücadelelerde siyasi ve stratejik öneminden dolayı tarihin akışında oldukça etkili oldu. Bu bağlamda şehir, Gazneli Mahmud döneminde Horasan Bölgesi'nde yapılan savaşların merkezi oldu. Lakin Sultan Mes'ûd (420-432/1030-1041) zamanında 431/1040'da yapılan Dandanakan Savaşı sonrasında Belh, Gaznelilerin idaresinden çıktı ve Selçuklular (431-707/1040-1308)'in hâkimiyetine girdi.

KAYNAKÇA

Ahmad, Sayyid Maqbul. “II. Ortaçağ Müslüman Coğrafyacılarına Göre Hindistan”, *İslâm Ansiklopedisi*, (XVIII,73-75). İstanbul,: TDV Yayınları, 1998.

Ahmed b. Yahyâ el-Belâzüri. *Futûhu'l-Büldân*, (Çev. Mustafa Fayda). İstanbul, Siyer Yayınları, 2013.

Ağırakça, Ahmet. *Büveyhiler Devrinde Türk Kumandanları*, I, Ankara, Belleten, 1989.

Akçay, Filiz. *Ebû Saîd Abdulhay Dahhâk b. Mahmûd Gerdîzî'nin Zeynü'l-Ahbâr Adlı Eseri'nin Tâhirîler, Saffârîler, Sâmânîler ve Gaznelîler İle İlgili Bölümlerinin Türkçe Tercümesi ve Değerlendirilmesi*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ordu, Ordu Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019.

Aksu, Görkan.-Topsakal, İlyas. “Sultan Mahmut ile Kardeşi Emir İsmail'in Taht Mücadelesi”, *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, 237 (120), İstanbul, 2018, 171-182.

Akkuş, Mustafa. “Gazneli Mahmud'un Mutasavvıflarla İlişkisi”, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 45, Konya, 2019, 353-369.

Aktan, Ali. “Mutazîd Billâh”, *İslâm Ansiklopedisi*, (XXXI, 383-384). İstanbul, TDV Yayınları, 2006.

Aktan, Ali. “Mutemid Alellah”, *İslâm Ansiklopedisi*, (XXXI, 388-390). İstanbul TDV Yayınları, 2006.

Algül, Hüseyin. *İslâm Tarihi*, III, İstanbul, Gonca Yayınevi, 1987.

Ali b. Salih el-Muheyimîd. “Karahanlılar Devleti'nin Gaznelilerle Siyasi İlişkileri”, (Çev. Ali Aksu). *İstem Dergisi*, 15, Sivas, 2010, 291-319.

Aladağ, Esra. *Saffârîler ve Tahirîleri Siyasî İlişkileri (253-279/867-892)*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Van, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2022.

Alkan, Öznur. *Zeynü'l-Ahbâr'ın Tercüme ve Değerlendirmesi*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Gaziantep, Gaziantep Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2014.

Al-Utbi. *The Kitâb-ı Yamînî Historical Memoirs of The Amir Sabagtagin, and The Sultan Mahmud of Ghazna*, (Rev. James Reynold). London, 1866.

Amansız, İlber Batu. *Altaylardan Tanrı Dağı'na Göktürkler*, İstanbul, Kutlu Yayınevi, 2019.

Anonim *Târîh-i Sîstân*, (Neşr. Muhammed Tekî Behar Melik el-Şûera). Tahran, İntişârat-i Mu'in, 1381.

Arifoğlu, Yusuf. *VII. Yüzyıl ile XI. Yüzyıllar Arasında Horasan'ın Dini ve Sosyal Yapısı*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Sakarya, Sakarya Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2013.

Arifoğlu, Yusuf. "Abbâsîler Döneminde Horasan'ın İdaresi (11. Yüzyıla Kadar)." *Ortaçağ Araştırmaları Dergisi*, 1 (3), Eskişehir, 2020, 1-10.

Apak, Adem. "Hz. Osman'ın Halifeliği Döneminde Meydana Gelen Siyasî Problemler ve Sebepleri Üzerine Bazı Değerlendirmeler", *Usul İslam Araştırmaları Dergisi*, 4 (4), Bursa, 2000, 157-170.

Apaydın, Ahmet. "Part (Arsak) İmparatorluğu (MÖ 247-MS224)." *Academia Yayınları*, İstanbul, 2020.

Apaydın, H. Yunus. "Re'y", *İslâm Ansiklopedisi*, (XXXV,37-40). İstanbul, TDV Yayınları, 2008.

Aşan, Muhammet. B. "Yesi ve Çevresinde Sakalar", *Türkler Ansiklopedisi* (I, 628-631). İstanbul, 2002.

Ateş, Süleyman. *Zulme Direnen İmam Hz. Hüseyin*, İstanbul, İlk Harf Yayınları, 2015.

Avcı, Casim. *İslâm-Bizans İlişkileri (610-847)*. Ankara, TTK Yayınları, 2002.

Avcı, Casim. "Sugûr" *İslâm Ansiklopedisi*, (XXXVII, 473-475). İstanbul, TDV Yayınları, 2009.

Avcıoğlu, Davut. *Göktürkler, Türklerin Tarihi*, XI, İstanbul, Tekin Yayınları, 1999.

Ayca, İrfan. "Emevîler Dönemi İç Siyasî Gelişmeleri (41-132/661-750)." *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1 (39), Ankara, 1999, 147-172.

Ayca, İsrâf. "Haccac b. Yusuf es-Sekafî", *İslâm Ansiklopedisi*, (XIV, 427-428). İstanbul, TDV Yayınları, 1996.

Aydınlı, Osman. "Zerenc" *İslâm Ansiklopedisi*, (XLIV, 282-284). İstanbul, TDV Yayınları, 2019.

Aydınlı, Osman, "Semerkant", *İslâm Ansiklopedisi*, (XXXVI, 481-484). İstanbul, TDV Yayınları, 2009.

Aytbayev, Abdülhalık. “Massagetler Hakkındaki Eski Kaynaklar”, *Türkler Ansiklopedisi*, (I, 632-636), İstanbul, 2002.

Bakır, Ahmet.-Kayalı Umut Yalçın. “Hindistan Kuşan İmparatorluğunun Yükselme Dönemi ve Kral Kanişka (~M.S. 78-99)”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 2, (55), Ankara, 2015, 189-204.

Baltanova, Goulnar. “Mansûr b. Nûh II”, *İslâm Ansiklopedisi*, (XXVIII, 11-12). Ankara, TDV Yayınları, 2003.

Barthold, Vasiliy Vladimiroviç. *İslâm Medeniyeti Tarihi*, (Çev. Mehmet Fuat Köprülü). İstanbul, Alfa Basım Yayım, 2004.

Barthold, Vasiliy Vladimiroviç. *Orta Asya Türk Tarihi Hakkında Dersler*, (Haz. Kâzım Yaşar Kopraman-Afşar İsmail Aka). Ankara, TTK Yayınları, 1975.

Barthold, Vasiliy Vladimiroviç. “Saffâriler Tarihi Hakkında” *Belleten* (VII, 3019-340). Ankara, 1943.

Barthold, Vasiliy Vladimiroviç. “Amr b. Al-Lays Al Saffar”, *İslâm Ansiklopedisi*, (I, 414-415). İstanbul, TDV Yayınları, 1978.

Barthold, Vasiliy Vladimiroviç. *Moğol İstilasına Kadar Türkistan*, (Haz. Hakkı Dursun Yıldız), İstanbul, Selenge Yayınları, 1981.

Barthold, Vasiliy Vladimiroviç. “Tâhirîler”, *İslâm Ansiklopedisi*, (XI, 636-638). İstanbul, TDV Yayınları, 1999.

Bayburtluoğlu, Hasan. *MÖ. I. Binden MS VII. Yüzyıla Kadar Tohâristan'ın Siyasî Tarihi*, Bursa, 2019.

Bazın, Marcel. “Kirman”, *İslâm Ansiklopedisi*, (XXVI, 62-63). Ankara, TDV Yayınları, 2002.

Bedirhan, Yaşar. *İslâm Tarihi (Başlangıçtan Selçuklulara Kadar)*. Konya, Eğitim Yayınları, 2017.

Bilge, Mustafa. “Âmül”, *İslâm Ansiklopedisi*, (III-99). İstanbul, TDV Yayınları, 1997.

Bingöl, Akın.-Üngör, İbrahim. İskender'in Rüyası: Persler, İstanbul: *Düşünce Dünyasında Türkiz*, 2015.

Brosius, M. *The Persians An Introduction*, New York, Routledge, 2006.

Brockelman, Carl. *İslâm Milletleri ve Devletleri Tarihi*, I, (Çev. Neşet Çağatay). Ankara, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1964.

Bosworth, Clifford Edmund. *The New İslamic Dynasties A Chronological and Genealogical Manual*, Edinburgh, Edinburgh University Press, 1996.

Bosworth, Clifford Edmund. “İslamic Dynasties of Central, East, and South Asia”, *New İslamic Dynasties A Chronological and Genealogical Manual*, Edinburgh, 1996.

Bosworth, Clifford Edmund. *The Ghaznavids Their Empire in Afghanistan and Eastern India 994-1040*, Indian-New Delhi, Munshiram Manoharlal Publishers Pvt. Ltd, 1992.

Bosworth, Clifford Edmund. “The Tahirids and Saffarids, The Cambridge History of Iran” IV, (Ed. R. N. Frye). Cambridge, *Cambridge University Press*, 2002.

Bosworth, Clifford Edmund. *Doğuştan Günümüze İslam Devletleri Tarihi Devletler, Prenslıklar, Hanedanlıklar Kronoloji ve Soy Kütüğü El Kitabı*, (Çev. Hande Canlı). İstanbul, Kaknüs Yayınları, 2005.

Bosworth, Clifford Edmund. *Historic Cities of the İslamic World*, Brill, Boston, 2007.

Bosworth, Clifford Edmund. *The Rulers of Chaghâniyan in Early İslamic Times*, XIX, London, 1981.

Bozkurt, Nahide. “Me’mûn”, *İslâm Ansiklopedisi*, (XXXI, 101-104). İstanbul, TDV Yayınları, 2004.

Bozkurt, Nahide. *Abbâsîler*, İstanbul, İsam Yayınları, 2019.

Bozkurt, Nahide. “Herseme b. A’yen”, *İslâm Ansiklopedisi*, (XVII, 239-240). İstanbul, TDV Yayınları, 1998.

Bozkurt, Nahide. “Nasr b. Seyyâr”, *İslâm Ansiklopedisi*, (XXXII, 415-416). İstanbul, TDV Yayınları, 2006.

Buharalı, Eşref. “İstahri ve İbn Havkal’ın Haritalarına Göre Mâverâünnehir”, *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, Ankara, 1995. 29-77.

Buniyatov, Ziya Musa. “Çagâniyân”, *İslâm Ansiklopedisi*, (VIII, 166-167). İstanbul, TDV Yayınları, 1993.

Can, Yılmaz. “Anadolu Öncesi Türk Kenti”, *Türkler Ansiklopedisi*, (III, 150-160). Ankara, 2002.

- Corci Zeydan. *Medeniyet-i İslâmiye Tarihi*, I-V, (Çev. Zeki Meğamiz). İstanbul, 1328.
- Çaban, Fatma. “Bizans İmparatoru I. Jüsinianos’un (527-565) Evrensel İmparatorluk Çabaları ve Sonuçları”, *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2016, 216.
- Çetin, Osman. “Horasan”, *İslâm Ansiklopedisi*, (XVIII, 234-241). İstanbul, TDV Yayınları, 1988.
- Çevik, Mehmet. *Kutlu Dağlar Ülkesi: Göktürkler*, İstanbul, Kapı yayınları, 2015.
- Daniel, E.L. “Ziyarid Dynasty”, *Encyclopedia of Asian History*, IV, New York, 1988.
- Demirkent, Işın. “Bizans”, *İslâm Ansiklopedisi*, (VI-226). İstanbul, TDV Yayınları, 1992.
- Diehl, Charles *Bizans İmparatorluğunun Tarihi*, (Çev. Gökçe Bozkurt). İstanbul, İlgi Yayınları, 2006.
- Demir, Adil. *Altay Kapıları Göktürklerin Doğuşu*, Ankara, Kastaş Yayınları, 2012.
- Demir, Kemal. “Gazneli Sultanların Ölüm Sebepleri”, *Mesos Disiplinlerarası Ortaçağ Çalışmaları Dergisi*, 3, (3), Konya, 2021, 145-172.
- Divitçioğlu, Sencer. *Kök Türkler*, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2000.
- Divitçioğlu, Sencer. *Kök Türkler (Kut, Küç ve Ülüğ)*. İstanbul, Ada Yayınları, 1987.
- Divitçioğlu, Sencer. *Nasıl Bir Tarih (Kök Türkler, Karahanlılar)*. İstanbul, Bağlan Yayınları, 1992.
- Divitçioğlu, Sencer. *Orta- Asya Türk İmparatorluğu*, Ankara, İmge Yayınevi, 2005.
- Duman, Abdullah-Ağarı, Murat. *Hudûdü’l-Âlem Minel Meşrik İlel Magrib*, İstanbul, Ayışığı Yayınları, 2020.
- Duman, Abdullah. “Tarihte Kayıp Türkler Bağlamında İztarbet Savaşı”, *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 34, Van, 2017, 425-459.
- Duman, Abdullah. *Mübâreze*, İstanbul, Ayışığı Yayınları, 2021.
- Duman, Abdullah. “Sâmânî Emiri Nasr b. Ahmed ve Kardeşi İsmail b. Ahmed Arasında Yapılan Tavâvis Savaşı ve Sonuçları”, *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi/Sosyal Bilimler Dergisi*, 22, Van, 2012, 189-206.
- Duman, Abdullah. *Nerşahînin Târîh-u Buhârâsı (İnceleme ve Tercüme)*. İstanbul, Ayışığı Yayınları, 2013.

Duman, Abdullah. “Gazneliler Hanedanlığında Bir Vefa Örneği: Buğracık b. Cûk/Karabeckem”, *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 48, Van, 2020, 271-296.

Duman, Abdullah. “Sâmânîlerin Yıkılış Dönemi Vezirleri”, *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 47, Van, 2020, 35-60.

Duman, Abdullah. “Kantarât-ü Çarhıyân: Karahanlılar ve Gazneliler Arasında Horasan Bölgesinin Kaderini Belirleyen Savaş”, *Gaziantep Üniversitesi/Sosyal Bilimler Dergisi*, Gaziantep, 12 (1), 2020, 80-107.

Duman, Abdullah. “Ebu İbrahim İsmail el-Muntasır’ın Sâmânî Devletini Diriltme Gayretleri Bağlamında Karahanlılar ve Gaznelilerle İlişkileri”, *Gaziantep Üniversitesi/Sosyal Bilimler Dergisi*, 2, (9), Gaziantep, 2012, 531-553.

Duran, Muzaffer. “Pers (Akhaemenid) Bağlamında Sakalar”, *Dokuz Eylül Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 3 (21), İzmir, 2019, 731-761.

Duran, Muzaffer. “Eski İran’da (Persler, Parthlar, Sâsânîler) Veraset İdeolojisi”, *OANNES-Uluslararası Eskiçağ Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 2, (3), Samsun, 2012, 329-357.

Durmuş, İlhami. “İskit İmparatorluğu’nun Yıkılış Nedenleri”, *Akademik Bakış Dergisi*, 2 (1), İstanbul, 2008, 199-214.

Durmuş, İlhami. *Türk Tarihinin Öncüleri: Alp-Er Tonga, Tomris, Mo-Tun, Atilla, Bilge Kağan*, Ankara, Akçağ Yayınları, 2013.

Durmuş, İlhami. *İskitler*, Ankara, Akçay Yayınları, 2013.

Durmuş, İlhami. *Massagetler*, İstanbul, Bilig Yayınları, 2019.

Ebi’l-Kâsım b. Havkal, *Kitâbü Sûretü’l-Arz*, Beyrut, Münteşeretü Daru Mektebeti’l-Hayat, 1992.

Ebü’l-Fidâ. *Takvimü’l-Büldan*, (Çev. Ramazan Şeşen). İstanbul, Yeditepe Yayınları, 2017.

Ebü Abdullah Muhammed İbn Battûta Tanci. *İbn Battûta Seyahatnâmesi I*, (Çev. A. Sait Aykut). İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2000.

Ebü Hanîfe Ed-Dineverî. *El-Ahbâru’t-Tivâl*, (Çev. Zekeriya Akman-Hüseyin Siyabend Aytemür). Ankara, Ankara Okulu Yayınları, 2019.

Ebu'l-Fazl Muhammed b. Hüseyin-i Beyhakî. *Târîh-i Beyhakî*, (Ter. Necati Lügal-Haz. Hicabi Kırlangıç). Ankara, TTK Yayınları, 2019.

Erdemir, Hatice Palaz. *VI. Yüzyıl Bizans Kaynaklarına Göre Bizans-Göktürk İlişkileri*, İstanbul, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 2003.

Erinç, Sıtkı. “Hindistan”, *İslâm Ansiklopedisi*, (XVIII-69). İstanbul, TDV Yayınları, 1998.

Erkoç, Hayrettin İhsan. *İslâm Öncesi Türk Tarihi ve Kültürü*, (Ed. M. Bilal Çelik). İstanbul, *Nobel Yayınları*, 2018.

Erkoç, Hayrettin İhsan. *Göktürkler*, Ankara, Nobel Yayınları, 2018.

Erkoç, Murat. “Büveyhiler Devleti’nin Kuruluşu ve Bağdat’a Hâkim Olma Süreci”, *Küllîye Dergisi*, 2 (1), İstanbul, 2020, 214-231.

Fayda, Mustafa. “Ebû Bekir”, *İslâm Ansiklopedisi*, (X, 101-108). İstanbul, TDV Yayınları, 1994.

Fayda, Mustafa. “Ömer”, *İslâm Ansiklopedisi*, (XXXIV, 44-51). İstanbul, TDV Yayınları, 2007.

Fırlı, Ethem Ruhi. “Hâricîler”, *İslâm Ansiklopedisi*, (XVI, 169-175). İstanbul, TDV Yayınları, 1997.

Filiz, Ömer. *Tarihü'l-Utbi'nin Tercüme ve Değerlendirilmesi* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Gaziantep, Gaziantep Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019.

Frye, R. N. *Orta Çağın Başarısı Buhârâ*, (Çev. Hasan Kurt). Ankara, Bilig Yayınları, 2013.

Frye, R. N. *Antik Çağlardan Türklerin Yayılmasına Orta Asya Mirası*, (Çev. Füsün Tayanç-Tunç Tayanç). Ankara, Arkadaş Yayınevi, 2009.

Frye, R. N. *The History of Ancient Iran*, München, C. H. Beck, 1999.

Gerdîzî, Ebu Saîd Abdü'l-Hay b. ed-Dahhâk b. Mahmud. *Târîh-i Gerdîzî, (Zeynü'l-Ahbâr)*, (Tsh. Mirza Muhammed Han Kazvînî). Tahran, 1327.

Günaltay, Şemsettin. *İran Tarihi En Eski Çağlardan İskender'in Asya Seferine Kadar*, I, Ankara, TTK Yayınları, 1987.

Günaltay, Şemsettin. *İran Tarihi*, I, Ankara, TTK Yayınları, 1948.

Güner, Ahmet. “Nasr b. Ahmed”, *İslâm Ansiklopedisi*, (XXXII, 412-413). İstanbul, TDV Yayınları, 2006.

Güner, Ahmet. “Mutî-lillâh”, *İslâm Ansiklopedisi*, (XXXI, 401-402). Ankara, TDV Yayınları, 2020.

Güner, Ahmet. “Rüknüddeve”, *İslâm Ansiklopedisi*, (XXXV, 285-286). İstanbul, TDV Yayınları, 2008.

Güner, Ahmet. “Kâbûs b. Veşmgîr”, *İslâm Ansiklopedisi*, (XXIV, 43-44). İstanbul, TDV Yayınları, 2001.

Grakov, Boris Nikolayeviç. *İskitler*, (Çev. Ahsen Batur). İstanbul, Selenge Yayınları, 2006.

Golden, Peter Benjamin. *Türk Halkları Tarihine Giriş Ortaçağ ve Erken Yeniçağ'da Avrasya ve Ortadoğu'da Etnik Yapı ve Devlet Oluşumu*, (Çev. Osman Karatay). Çorum, Karam Yayınları, 2007.

Gorshenina, Svetlana-Rapin, Claude. *Kabil'den Semerkand'a Arkeologlar Orta Asya'da* (Çev. Fethi Aytuna). İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2008.

Göksu, Erkan. “Alptegin: Köle Pazarından Gazne Tahtına”, *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, 191, Tokat, 2011, 97-116.

Göksu, Erkan. *Târîh-i Buhârâ Ebû Bekr Muhammed b. Ca'afer en-Nersahî, Arapçadan Tercüme Ebû Nasr Ahmed b. Muhammed el-Kubâvî, Farsçadan Tercüme ve Notlar*, Ankara, TTK Yayınları, 2013.

Grousset, Rene. *The Empire of the Steppes a History of Central Asia*, XXI, (Trs. Naomi Walford). Rutgers University Press, New Brunswick New Jersey, 1970.

Grousset, Rene. *Göktürk İmparatorluğu, İleriş, Kapgan ve Bilge'nin Hükümdarlıkları (680-734)*, (Çev. İsmail Mangaltepe). İstanbul, Ötüken Neşriyat, 1999.

Gökalp, Cengiz. *Göktürk Devleti'nin Kuruluşunda Çingiz'in Zuhuruna Kadar Altaylarda ve İç Moğolistan'da Kabileler*, Ankara, Atatürk Üniversitesi Yayınları, 1973.

Gökmen, Mustafa. *Eski Türk Kitabeleri*, İstanbul, Nakışlar Yayınevi, 1980.

Gömeç, Saadettin Yağmur. *Kök Türk Tarihi*, Ankara, Türksoy Yayınları, 1997.

Gömeç, Saadettin Yağmur. “İslam Öncesi Türk Tarihi'nin Kaynakları Üzerine”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 31 (20), Ankara, 2013, 51-92.

Harman, Ömer Faruk. “İsmâil”, *İslâm Ansiklopedisi*, (XXIII, 76-80). İstanbul, TDV Yayınları, 2001.

Hasanov, Zaur. *Çar İskitler* (Akt. İlyas Topsakal). İstanbul, Türk Dünya Araştırmaları Vakfı, 2019.

Hasan, Hasan İbrahim. *İslâm Tarihi (Siyasi, Dini, Kültürel, Sosyal)*. İstanbul, Kayıhan Yayınları, 1985.

Hamdullah Müstevfi-yi Kazvinî. *Târih-i Güzide*, (Çev. Mürsel Öztürk). Ankara, TTK Yayınları, 2018.

Heyat, Javad. “Fars”, *İslâm Ansiklopedisi*, (XII, 174-176). İstanbul, TDV Yayınları, 1995.

Hizmetli, Sabri. *İslâm Tarihi –İlk Dönem*, Ankara, Ankara Okulu Yayınları, 2006.

Hunutlu, Ümit. *Köktürk ve Uygur Türkçesinde Yan Cümleler*, Ankara, Gazi Kitabevi, 2015.

Huncan, Ömer Soner. *Türk Hakanlığı (Karahanlılar) Kuruluş-Gelişme-Çöküş (766-1212)*. İstanbul, IQ Kültür Sanat Yayınları, 2011.

Huncan, Ömer Soner. “Ortaçağ İran’ını Anlamak: Firdevsi, Nizâmü’l-Mülk, Sabbâh ve Hayyam”, *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, 77, Trakya, 2016, 77-102.

Huncan, Ömer Soner. “Satuk Buğra Han”, *İslâm Ansiklopedisi*, (XXXV, 181-182). İstanbul, TDV Yayınları, 2019.

İbn İsfandiyâr, Muhammad b. Al-Hasan. *An Abridged Translation of the History Of Tabaristân*, (Tah. Edvard G. Browne). London, M. A- M. B. Leyden: E. J. Brill, Imprimeria Orientale, 1905.

İbn İsfandiyâr, Muhammad b. Al-Hasan. *Tarih-i Taberistan*, (İng. Trc. Edward G. Browne). Leiden, 1905.

İbnü’l-Esîr, İzzeddin el-Cezerî. *el-Lübâb sî Tehzîbi’l-Ensâb*, III, Beyrut, Dâr-u Sadr, (t.y.).

İbnü’l-Esîr, Ebi’l-Hasan Ali b. Ebi’l-Kerem Muhammed b. Muhammed Abdi’l-Kerîm. *İslâm Tarihi el-Kâmil fi’t-Târîh*, VI, (Tsh. Muhammed Yusuf Dukâk). Beyrut, Dâru’l-Kitâbi’l-İlmiyye, 1987.

İbnü’l-Esîr, Ebü’l-Hasan Ali b. Ebi’l-Kerem Muhammed b. Muhammed. *İslâm Tarihi el-Kâmil fi’t-Târîh*, VII, (Tsh. Muhammed Yusuf Dukâk). Beyrut, Dâru’l-Kitâbi’l-İlmiyye, 1987.

İbnü'l-Esîr. *İslâm Tarihi El-Kâmil Fi't-târîh*, I, (Çev. Beşir Eryarsoy-Ahmet Ağırakça). İstanbul, Ravza Yayınları, 2019.

İbnü'l-Esîr. *İslâm Tarihi El-Kâmil Fi't-târîh*, II, (Çev. Beşir Eryarsoy-Ahmet Ağırakça). İstanbul, Ravza Yayınları, 2019.

İbnü'l-Esîr. *İslâm Tarihi El-Kâmil Fi't-Târîh*, III, (Çev. Beşir Eryarsoy-Ahmet Ağırakça), İstanbul, Ravza Yayınları, 2019.

İbnü'l-Esîr. *İslâm Tarihi El-Kâmil Fi't-Târîh*, V, (Çev. Yunus Apaydın, Abdullah Köşe), İstanbul, Ravza Yayınları, 2019.

İbnü'l-Esîr. *İslâm Tarihi El-Kâmil Fi't-târîh*, VII, (Çev. Beşir Eryarsoy-Ahmet Ağırakça). İstanbul, Ravza Yayınları, 2019.

İbnü'l-Esîr. *İslâm Tarihi El-Kâmil Fi't-târîh*, XI, (Çev. Beşir Eryarsoy-Ahmet Ağırakça). İstanbul, Ravza Yayınları, 1991.

İbnü'l-Esîr, Ebü'l-Hasan Ali b. Ebi'l-Kerem Muhammed b. Muhammed. *İslâm Tarihi El-Kâmil Fi't-Târîh*, I, (Çev. Abdullah Köşe). İstanbul, Bahar Yayınları, 1991.

İbnü'l-Esîr, Ebü'l-Hasan Ali b. Ebi'l-Kerem Muhammed b. Muhammed. *İslâm Tarihi El-Kâmil Fi't-Târîh*, II, (Çev. Abdullah Köşe). İstanbul, Bahar Yayınları, 1991.

İbnü'l-Esîr, Ebü'l-Hasan Ali b. Ebi'l-Kerem Muhammed b. Muhammed. *İslâm Tarihi El-Kâmil Fi't-Târîh*, III, (Çev. Abdullah Köşe). İstanbul, Bahar Yayınları, 1991.

İbnü'l-Esîr, Ebü'l-Hasan Ali b. Ebi'l-Kerem Muhammed b. Muhammed. *İslâm Tarihi El-Kâmil Fi't-Târîh*, IV, (Çev. Abdullah Köşe). İstanbul, Bahar Yayınları, 1991.

İbnü'l-Esîr, Ebü'l-Hasan Ali b. Ebi'l-Kerem Muhammed b. Muhammed. *İslâm Tarihi El-Kâmil Fi't-Târîh*, VI, (Çev. Abdullah Köşe). İstanbul, Bahar Yayınları, 1991.

İbnü'l-Esîr, Ebü'l-Hasan Ali b. Ebi'l-Kerem Muhammed b. Muhammed. *İslâm Tarihi El-Kâmil Fi't-Târîh*, VII, (Çev. Abdullah Köşe). İstanbul, Bahar Yayınları, 1991.

İbnü'l-Esîr, Ebü'l-Hasan Ali b. Ebi'l-Kerem Muhammed b. Muhammed. *İslâm Tarihi El-Kâmil Fi't-Târîh*, VIII, (Çev. Abdullah Köşe). İstanbul, Bahar Yayınları, 1991.

İbnü'l-Esîr, Ebü'l-Hasan Ali b. Ebi'l-Kerem Muhammed b. Muhammed. *İslâm Tarihi El-Kâmil Fi't-Târîh*, XI, (Çev. Abdullah Köşe). İstanbul, Bahar Yayınları, 1991.

İbnü'l-Esîr, Ebü'l-Hasan Ali b. Ebi'l-Kerem Muhammed b. Muhammed. *İslâm Tarihi El-Kâmil Fi't-Târîh*, X, (Çev. Abdullah Köşe). İstanbul, Bahar Yayınları, 1991.

İbn Haldun. **Mukaddime**, II, (Çev. Zakir Kadirî Urgan). İstanbul, Meb Yayınları, 1977.

İbn Kesir. **El-Bidaye ve'n-Nihaye Büyük İslâm Tarihi**, V, (Çev. Mehmet Keskin). İstanbul, Çağrı Yayınları, 1995.

İbn Kesir. **El-Bidaye ve'n-Nihaye-Büyük İslâm Tarihi**, VI, (Çev. Mehmet Keskin). İstanbul, Çağrı Yayınları, 1995.

İbn Kesir. **El-Bidaye ve'n-Nihaye-Büyük İslâm Tarihi**, VII, (Çev. Mehmet Keskin). İstanbul, Çağrı Yayınları, 1995.

İbn Kesir. **El-Bidaye ve'n-Nihaye-Büyük İslâm Tarihi**, VIII, (Çev. Mehmet Keskin). İstanbul, Çağrı Yayınları, 1995.

İbn Kesir. **El-Bidaye ve'n-Nihaye-Büyük İslâm Tarihi**, XI, (Çev. Mehmet Keskin). İstanbul, Çağrı Yayınları, 1995.

İbn Havkal. **10. Asırda İslâm Coğrafyası**, (Çev. Ramazan Şeşen), İstanbul, Yeditepe Yayınları, 2017.

İbn Hurdazbih. **Yollar ve Ülkeler Kitabı el-Mesâlik ve'l-Memâlik**, (Çev. Murat Ağarı), İstanbul, Ayışığı Yayınları, 2019.

İmam Ebu Sa'd Abdülkerim b. Muhammed b. Mansur et-Temîmî es-Sem'ânî. **el-Ensâb**.

İpek, A. (2008). "Sacoğulları", **İslâm Ansiklopedisi**, (XXXV, 364-366). İstanbul: TDV Yayınları, (t.y.).

İsmail b. Muhammed b. Ömer el-Ma'rûf b. Ebî'l-Fidâ. **Takvîmü'l-Büldân**, Beyrût, Dârü's-Sâdr, 1840.

İstahrî. **Ülkelerin Yolları**, (Çev. Murat Ağarı). İstanbul, Ayışığı Yayınları, 2015.

Javıdı, Ghulam Reza. "Orta Çağ'da Bâmîyân Bölgesinde Hüküm Sürmüş Devletler", **Dokuz Eylül Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, İzmir, 2019.

Kafesoğlu, İbrahim. **Müslüman-Türk Devletleri (Osmanlılar Hariç)**. İstanbul, İSAR Vakfı Yayınları, 1999.

Karaketir, Eray. "Persler Anadolu'da: Büyük Kyros'un Lydıa Seferi ve Sonuçları", **Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi**, 1, (2), Konya, 2018, 1-27.

Karaketir, Eray. "Pers Kralı Büyük Kyros'un (559-530) Orta Asya Seferleri ve Ölümü", **Selçuk Üniversitesi Sosyal/Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Konya, 2018, 1-19.

Keleş, Bahattin. “Talas Savaşı’nın Türklerin İslâmiyet’i Kabul Etmelerindeki Yeri ve Önemi”, *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, 225 (115), Şırnak, 2016, 83-96.

Kelpetin, Mahmut. *Hulefâ-yi Râşidin Dönemi Tarihi Seyf b. Ömer ve Tarihçiliği*, İstanbul, Siyer Yayınları, 2012.

Kitapçı, Zekeriya. *Yeni İslâm Tarihi ve Türkler*, I-II, Konya, Damla Ofset Matbaacılık, 1994.

Konukçu, Enver. “Halaç”, *İslâm Ansiklopedisi*, (XV, 228-229). İstanbul, TDV Yayınları, 1997.

Konukçu, Enver. “Behrâm-ı Gûr”, *İslâm Ansiklopedisi*, (V-356). İstanbul, TDV Yayınları, 1992.

Konukçu, Enver. “Gazne”, *İslâm Ansiklopedisi*, (XIII, 479-480). İstanbul, TDV Yayınları, 1984.

Konukçu, Enver. “Hindûşâhîler”, *İslâm Ansiklopedisi*, (XVIII, 117-118). İstanbul, TDV Yayınları, 1988.

Kuhrî, Amelie. Eskiçağ’da Yakındoğu: Yaklaşık MÖ 3000-330, II, (Ed. Ali Berktaş). İstanbul, *Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları*, 2010.

Kurt, Hasan. *Türk-İslâm Dönemine Geçişte Tahiroğulları*, Ankara, Araştırma Yayınları, 2002.

Kurt, Hasan. “Tâhirîler”, *İslâm Ansiklopedisi*, (XXXIX, 403-404). İstanbul, TDV Yayınları, 2010.

Kurt, Hasan. “Tahir b. Hüseyin”, *İslâm Ansiklopedisi*, (XXXIX, 399-400). İstanbul, TDV Yayınları, 2010.

Kurt, Hasan. “Sâmânoğulları Hükümdarı İsmail b. Ahmed’in Hâkimiyet Mücadelesi” *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi*, Ankara, 2004.

Kurul. *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, (Haz. Hakkı Dursun Yıldız). I, İstanbul, Çağ Yayınları, 1992.

Kurul. *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, (Haz. Hakkı Dursun Yıldız). II, İstanbul, Çağ Yayınları, 1992.

Kurul. *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, (Haz. Hakkı Dursun Yıldız). III, İstanbul, Çağ Yayınları, 1988.

Kurul. *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, (Haz. Hakkı Dursun Yıldız). V, İstanbul, Çağ Yayınları, 1988.

Kurul. *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, (Haz. Hakkı Dursun Yıldız). VI, İstanbul, Çağ Yayınları, 1992.

Kurtuluş, Rıza. “Tûs”, *İslâm Ansiklopedisi*, (XLI, 431-432). İstanbul, TDV Yayınları, 2012.

Küçükbaşçı, Mustafa. “Kâdir-Billâh”, *İslâm Ansiklopedisi*, (XXIV, 127-128). İstanbul, TDV Yayınları, 2001.

Küçükbekir, Esin. “Gazneliler ile Selçuklular Döneminde Taberistan Bölgesi ve Ziyâîler”, *Vakanüvis-Uluslar Arası Tarih Araştırmaları Dergisi*, 2 (1), İstanbul, 2017, 139-151.

Köktürk, Yalın İstenç. *Öncü Türkler*, İstanbul, Toplumsal Çözüm Yayınları, 2017.

Lombard, Maurice. *İlk Zafer Yıllarında İslâm*, (Çev. Nezih Uzel). İstanbul, Zafer Matbaası, 1983.

Mahdi, Mohammed Yasir. “Türk-İslâm Kültür Merkezlerinden Biri Olarak Belh Şehri”, *Konya Necmîetîn Erbakan Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü*, 18, Konya, 2011, 219-241.

Mesûdî. *Kitâbü't-Tenbih ve'l-İşraf*, (Çev. Ramazan Şeşen). İstanbul, Bilge Kültür-Sanat Yayınları, 2018.

Mesûdî. *Murûc ez-Zeheb (Altın Bozkırlar)*, (Çev. Ahsen Batur). İstanbul, Selenge Yayınları, 2014.

Merçil, Erdoğan. “ Saffârîler”, *İslâm Ansiklopedisi*, (XXXV, 464-465). İstanbul, TDV Yayınları, 2008.

Merçil, Erdoğan. “Bânîcûrîler”, *İslâm Ansiklopedisi*, (V-59). İstanbul, TDV Yayınları, 1992.

Merçil, Erdoğan. “Büveyhîler”, *İslâm Ansiklopedisi*, (VI, 496-500). İstanbul, TDV Yayınları, 1992.

Merçil, Erdoğan. “Mahmûd-ı Gaznevî”, *İslâm Ansiklopedisi*, (XXVII, 362-365). İstanbul, TDV Yayınları, 2003.

Merçil, Erdoğan. “Ziyârîler”, *İslâm Ansiklopedisi*, (XLIV, 498-499). İstanbul, TDV Yayınları, 2013.

Merçil, Erdoğan. “Muhtacoğulları”, Prof. Dr. Fikret Işıltan’a 80. Doğum Yılı Armağanı” *İstanbul Edebiyat Fakültesi Dergisi*, İstanbul, 2013.

Merçil, Erdoğan. “Alp Tegin”, *İslâm Ansiklopedisi*, (II, 525-526). İstanbul, TDV Yayınları, 1989.

Merçil, Erdoğan. “Sebük Tegin”, *İslâm Ansiklopedisi*, (XXXVI, 262-263). İstanbul, TDV Yayınları, 2019.

Merçil, Erdoğan. *Müslüman Türk Devletleri Tarihi*, Ankara, TTK Yayınları, 1991.

Merçil, Erdoğan. *Gazneliler Devleti Tarihi*, Ankara:, TTK Yayınları, 1987.

Merçil, Erdoğan. *Gazneliler*, İstanbul, Türk Tarihi Araştırmaları, 1984.

Merçil, Erdoğan. “Gazneliler”, *İslâm Ansiklopedisi*, (XIII, 480-481). İstanbul, TDV Yayınları, 1996.

Merçil, Erdoğan. “Muhtâcoğulları”, *İslâm Ansiklopedisi*, (XXXI, 50-51). Ankara, TDV Yayınları, 1996.

Merçil, Erdoğan. “Bahâüddevle”, *İslâm Ansiklopedisi*, (IV, 475-476). İstanbul, TDV Yayınları, 1991.

Merçil, Erdoğan. “Karahanlılar”, Ankara, *TDEK*, 1997.

Merçil, Erdoğan. “Sâmânîler Devletinde Türklerin Rolü”, *İÜ Tarih Dergisi*, (Hakkı Dursun Yıldız’a Hatıra). 35, İstanbul, 1987, 252-253.

Merçil, Erdoğan. “Sipehsâlâr: I. Sâmânîler”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, 2, (24), İstanbul, 2011, 139-150.

Merçil, Erdoğan. “Sipehsâlâr: II. Gazneliler”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, 2 (24), Ankara:, 2011, 459-473.

Merçil, Erdoğan. “Tahiriler”, *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, V, (Edt. Hakkı Dursun Yıldız). İstanbul, Çağ Yayınları, 1992, 401-417.

Merçil, Erdoğan. “Saffârîler”, *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, V, (Edt. Hakkı Dursun Yıldız). İstanbul: Çağ Yayınları, 1987, 417-449.

Mirhând Muhammed b. Havendşah b. Mahmud. *Tarih-i Ravzatü's-Safâ Fî Sireti'l-Enbiyâ ve'l-Muluk ve'l-Hülefâ*, (Çev. Mürsel Öztürk). Ankara, TTK Yayınları, 2019.

Minhâc-i Sirâc el-Cûzcânî. *Tabakât-ı Nâsirî Gazneliler, Selçuklular, Atabeglikler ve Hârezmşâhlar*, (Çev. Erkan Göksu). Ankara, TTK Yayınları, 2015.

Muhammed b. Ali b. Muhammed-i Şebânkâreî. *Mecma'u'l-Ensâb (Hânadanlar Târihi)*, (Çev. Fahri Unan), Ankara, TTK Yayınları, 2021.

Muhammed b. Ali b. Muhammed-i Şebânkâreî. *Mecmau'l-Ensâb*, (Tsh. Mir Hâşim Muhaddis). Tahran, Müesseseyi İntişârâtı Emir Kebir Yayınları, 1984.

Muhammad b. Al-Hasan b. İsfandiyâr. *History of Tabaristân Compiled About A. H. 613 (A. D. 1216)*, (Trs. Edward G. Browne). M. A. M. B. Leyden: E. J. Brill, Imprimerie Orientale), London, Bernard Quaritch, 1905.

Muhammedcanov, Abdullah. “Tirmiz”, *İslâm Ansiklopedisi*, (XLI, 200-202). İstanbul, TDV Yayınları, 2012.

Murteza, Nazm Zade. *Gülşen-i Hulefâ Bağdat Tarihi 762-1717*, (Çev. Mehmet Karata). Ankara, TTK Yayınları, 2012.

Mitchell, Stephen. *Geç Roma İmparatorluğu Tarihi (MS 284-641)*, (Çev. Turhan Kaçar). Ankara, TTKYayınları, 2020.

Naskali, Esko. “Sâsânîler”, *İslâm Ansiklopedisi*, (XXXVI, 174-176). İstanbul, TDV Yayınları, 1988.

Naskali, Esko. “Şâpûr”, *İslâm Ansiklopedisi*, (XXXVIII-346). İstanbul, TDV Yayınları, 2010.

Frye, Richard Nelson. The Sâmânids, *Cambridge History of Iran*, IV, London, 1975.

Frye, Richard Nelson *The Golden Age of Persia*, London, Cambridge, 1977.

Nerşahî, Ebu Bekir b. Muhammed b. Muhammed. *Târîh-i Buhârâ*, (Tsh. Müderris Razavî). Çâphâne-i Ufuk, Tahran, 1351.

Nerşahî, Ebi Bekir Muhammed b. Ca'fer en-Nerşahî. *Târîhu Buhârâ*, (Trc. ve Thk. Emîn Abdülmecid Bedevi-Nasrullah Mübeşşir et-Tarâzî). Kahire, Dâru'l-Meârif, 1993.

Nerşahî, Ebu Bekir Muhammed b. Ca'fer. *The History of Bukhara*, (Çev. Richard N. Frye). The Medieval Academy of Amerika Cambridge, Massachussets, 1954.

Nerşahî, Ebu Bekir Muhammed b. Ca'fer. *Târîh-i Buhârâ*, Ankara, TTK Yayınları, 2013.

Nizâmülmülk, (1999). *Siyâsetnâme*, (Çev. Mehmet Altay Köymen). Ankara: TTK Yayınları.

Norwich, John Julius. *Bizans Erken Dönem (MS 323-802)*, (Çev. Hamide Koyukan). İstanbul, Kabalcı Yayınları, 2013.

Nuhoğlu, Güller. *Beyhaki Tarihi'ne Göre Gaznelilerde Devlet Teşkilatı ve Kültür*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi). İstanbul, İstanbul Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1995..

Okudan, Gülseri. *Afganistan ve Hindistan Fatih Sultan Gazneli Mahmûd*, Ankara, İksad Publishing House, 2020.

Ostrogorsky, Georg. *Bizans Devleti Tarihi*, (Çev. Fikret Işıltan). Ankara, TTK Yayınları, 2019.

Olivier, Casasonne. *Akamenid İmparatorluğu: Büyük Kral ve Persler Son Tunç Çağı'ndan Helenistik Döneme Anadolu'nun Arkeoloji Atlası*, II, (Ed. Necmi Karu). İstanbul, Doğan Burda Yayınları, 2012.

Özaydın, Abdülkerim. “Muvaffak el-Abbâsî”, *İslâm Ansiklopedisi*, (II, 326-328). Ankara, TDV Yayınları, 1372.

Özaydın, Abdülkerim. “Amr b. Leys”, *İslâm Ansiklopedisi*, (III, 86-67). İstanbul, TDV Yayınları, 1991.

Özaydın, Abdülkerim. “Fahrüddeve”, *İslâm Ansiklopedisi*, (XII, 98-99). İstanbul, TDV Yayınları, 1995.

Özaydın, Abdülkerim. “Adudüddeve”, *İslâm Ansiklopedisi*, (I, 392-393). İstanbul, TDV Yayınları, 1988.

Özaydın, Abdülkerim. “Karahanlılar”, *İslâm Ansiklopedisi*, (XXIV, 404-412), İstanbul, TDV Yayınları, 2001.

Özaydın, Abdülkerim. “Abdülmelik b. Nûh b. Mansûr”, *İslâm Ansiklopedisi*, (I-271). İstanbul, TDV Yayınları, 1988.

Özaydın, Abdülkerim. “Altuntaş el-Hâcib”, *İslâm Ansiklopedisi*, (II, 547-548). İstanbul, TDV Yayınları, 1988.

Özaydın, Abdülkerim. “Hârizm”, *İslâm Ansiklopedisi*, (IVI, 217-220). İstanbul, TDV Yayınları, 1978.

Özaydın, Abdülkerim. “Arslan b. Selçuk”, *İslâm Ansiklopedisi*, (III, 402403). İstanbul, TDV Yayınları, 1991.

Özaydın, Abdülkerim. “Muktefi-Liemrillâh”, *İslâm Ansiklopedisi*, (XXXI, 145-146). İstanbul, TDV Yayınları, 2020.

Özaydın, Abdülkerim. “Muktedir-Billâh”, *İslâm Ansiklopedisi*, (XXXI, 144-145). Ankara, TDV Yayınları, 2020.

Özaydın, Abdülkerim. “Abdülmelik b. Nûh b. Nasr”, *İslâm Ansiklopedisi*, (I, 271-272). İstanbul, TDV Yayınları, 1988.

Özaydın, Abdülkerim. “Mansur b. Nûh I”, *İslâm Ansiklopedisi*, (XXVIII, 10-11). Ankara, TDV Yayınları, 1988.

Özbayraktar, Aykut. “Râfi’ b. Leys İsyanı”, *Amasya Üniversitesi/Sosyal Bilimler Dergisi*, 6, Amasya, 2019, 165-191.

Özcan, Azmi. “Ayyâr”, *İslâm Ansiklopedisi*, (IV-296). İstanbul, TDV Yayınları, 1991.

Özcan, Azmi. “Peşâver”, *İslâm Ansiklopedisi*, (XXXIV, 252-253). İstanbul, TDV Yayınları, 2019.

Özcan, Azmi. “Pencap”, *İslâm Ansiklopedisi*, (XXXIV, 225-256). İstanbul, TDV Yayınları, 2011.

Özcan, Azmi. “III. Hindistan Tarih”, *İslâm Ansiklopedisi*, (XVIII, 75-81). İstanbul, TDV Yayınları, 1988.

Özcan, Azmi. “Mültan”, *İslâm Ansiklopedisi*, (XXXI, 547-548). Ankara, TDV Yayınları, 2020.

Özcan, Kevser Taşdöner. “Augustus Dönemi’nde Armenia: Roma-Parth Hâkimiyet Mücadelesi”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, Adıyaman, 2014, 274-75.

Ögel, Bahaeddin. “Eski Ortaasya Kabileleri Hakkında Araştırmalar I. Yüe-Çi’ler”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 15 (1-3), Ankara, 1957, 247-278.

Ögel, Bahaeddin. *Büyük Hun Tarihi*, I, Ankara, TTK Yayınları, 2019.

Ögel, Bahaeddin. *Büyük Hun Tarihi*, II, Ankara, TTK Yayınları, 2019.

Ögel, Bahaeddin. *Türk Kültürünün Gelişme Çağları*, İstanbul, MEB Yayınları, 2011.

Ögel, Bahaeddin. *Büyük Hun İmparatorluğu Tarihi*, I, Ankara, TTK Yayınları, 2015.

Ögel, Bahaeddin. *Türk Kültür Tarihine Giriş* I, İstanbul, Kültür Bakanlığı, 1975.

Ögel, Bahaeddin .“Göktürklerde Devlet ve Millet Anlayışı”, Tarihte Türk Devletleri, Ankara, *Ankara Üniversitesi Yayınları*, (1), 1987, 129-137.

Özgüdenli, Osman Gazi. “Nîşâbur”, *İslâm Ansiklopedisi*, (XXXIII, 149-151). İstanbul, TDV Yayınları, 2007.

Özgüdenli, Osman Gazi. “Mâverâünnehir”, *İslâm Ansiklopedisi*, (XXVIII, 177-180). Ankara, TDV Yayınları, 2013.

Özgüdenli, Osman Gazi. “Rey”, *İslâm Ansiklopedisi*, (XXXV, 40-41). İstanbul, TDV Yayınları, 2008.

Özgüdenli, Osman Gazi. “İsfahan”, *İslâm Ansiklopedisi*, (XX, 497-502). İstanbul, TDV Yayınları, 2009.

Özgüdenli, Osman Gazi. “Sîstan”, *İslâm Ansiklopedisi*, (XXXVII, 274-276). İstanbul, TDV Yayınları, 2009.

Özgüdenli, Osman Gazi. “Taberistan”, *İslâm Ansiklopedisi*, (XXXIX, 322-323). İstanbul, TDV Yayınları, 2010.

Özgüdenli, Osman Gazi. “Merv”, *İslâm Ansiklopedisi*, (XXXIX, 221-223). Ankara, TDV Yayınları, 2004.

Önkal, Ahmet. “Ahnef b. Kays”, *İslâm Ansiklopedisi*, (II-174). İstanbul, TDV Yayınları, 1989.

Öntürk, Vural. *Târîh- Sistân*, İstanbul, Ayışığı Yayınları, 2018.

Öntürk, Vural. “Gurluların Var Olma Mücadelesinde Bir Dönüm Noktası: Âhengerân Savaşı (400/1010-101)”, *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü*, 49, Van, 2020, 169.

Öz, Şaban. *İslâm Tarihi*, Konya, Çizgi Kitabevi Yayınları, 2013.

Öztuna, Yılmaz. “Göktürkler (Kök-Türkler) (552-745).” Büyük Türkiye Tarihi, I, İstanbul: *Ötüken Neşriyat*, 1983, 66-101.

Özdemir, Emrullah. *Göktürk Efsanesi Tong Yabgu*, Ankara, Panama Yayıncılık, 2018.

Pala, İskender. “İskender mi Zülkarneyn mi”, *Türk Dili Edebiyatı Dergisi*, (XXVI, 117-146). İstanbul, 1993.

Pipes, Daniel. *Slave Soldiers and Islam the Genesis of a Military System*, New Haven and London, Yale University Press, 1907.

Piyadeoğlu, Cihan. *Güneş Ülkesi Horasan Büyük Selçuklular Dönemi*, İstanbul, Bilge Kültür Sanat Yayınevi, 2012.

Raux, Jean Paul. *Türklerin Tarihi Pasifik'ten Akdeniz'e 2000 Yıl*, (Çev. Aykut Kazancıgil-Lale Arslan Özcan). İstanbul, Kabalcı Yayınları, 2008.

Rençber Akif. “İslâm Fetfinden Irak Selçuklularının Yıkılışına kadar Kazvin'in Siyasi Tarihi”, *İnsan ve Toplum Bilimi Araştırmaları Dergisi*, (1), İstanbul, 2012, 225-265.

Rıvzî, Saıyîd Athar Abbas. “Keşmir”, *İslâm Ansiklopedisi*, (XXV, 325-327). Ankara, TDV Yayınları, 2022.

Salman, Hüseyin. “Tohâristan”, *İslâm Ansiklopedisi*, (XLI, 214-215). İstanbul, TDV Yayınları, 2012.

Sarıçam, İbrahim. “Nihâvend”, *İslâm Ansiklopedisi*, (XXXIII, 98-99). İstanbul, TDV Yayınları, 2007.

Saray, Mehmet. “Afganistan”, *İslâm Ansiklopedisi*, (I, 408-411). İstanbul, TDV Yayınları, 1988.

Sıddıquî, İqtıdar Husain. “Gurlular”, *İslâm Ansiklopedisi*, (XIV, 207-211), İstanbul, TDV Yayınları, 1996.

Soofizadeh, Abdolvhid. “Tarihte Horasan'ın Yeri (İslâmiyet Dönemi)”, *DTCF Dergisi*, 58, (1), İstanbul, 2018, 12-28.

Sivrioğlu, Ulaş Töre. “İlk İslâm Fetihleri ve Sâsânî Devleti'nin Çöküşü”, *International Periodical for the Languages Literature and History of Turkish or Turkic Volume*, 10 (9), Ankara, 2015, 389-428.

Sümer, Faruk. “Oğuzlar”, *İslâm Ansiklopedisi*, (XXXIII, 325-330). İstanbul, TDV Yayınları, 2007.

Sümer, Faruk. “Dihkan”, *İslâm Ansiklopedisi*, (XI, 289-290). İstanbul, TDV Yayınları, 1994.

Sümer, Faruk. *Oğuzlar (Türkmenler) Tarihleri, Boy Teşkilâtı, Destanları*, İstanbul, TDA Vakfı Yayınları, 1987..

Sertkaya, Osman Fikri. *Göktürk Tarihinin Meseleleri*, Ankara, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, 1995.

Sertkaya, Osman Fikri. “Göktürk İmparatorluğu, I. Bögü Kağan Meselesi”, *Göktürk Tarihinin Meseleleri, TKAE*, Ankara, 1995, 5-9.

Sertkaya, Osman Fikri. “Göktürk İmparatorluğu, II. Tonga Tigin Olayı; III. İncl Kağan Kimdir? IV. Yulug Tigin Kimdir?”, *Göktürk Tarihinin Meseleleri, TKAE*, Ankara, 1995, 10-14.

Sertkaya, Osman Fikri. “Göktürk İmparatorluğu, V. Kapgan Kağan’ın Ölümü; VI. Bilge’nin ‘Kağan’ Olması”, *Göktürk Tarihinin Meseleleri, TKAE*, Ankara, 1995, 15-18.

Sertkaya, Osman Fikri. “Göktürk İmparatorluğu”, *Göktürk Tarihinin Meseleleri*, Ankara, 1995, 19-23.

Şeşen, Ramazan. *İslâm Coğrafyacılarına Göre Türkler*, Ankara, TTK Yayınları, 1981.

Şeşen, Ramazan. “Buhara”, *İslâm Ansiklopedisi*, (VI, 363- 367). İstanbul, TDV Yayınları, 1992.

Şihâbüddîn Ebî Abdillâh Yâkût b. Abdillâh el-Hamavî er-Rûmî Bağdadî. *Mûcemü’l-Büldân*, I, Beyrut, Dâru Sadr, 1977.

Taberî. *The History of Al-Tabarî (Ta’rikh al-rusul wa’l muluk) The Sasanids, the Byzantines, the Lakhmids, and Yemen*, V, (Trs: C. E. Bosworth). New York, State University of New York Press, 1999.

Taberî. *The History of Al-Tabarî (Ta’rikh al-rusul wa’l muluk) The Last Years of the Prophet*, XI, (Trs: Ismail K. Poonawala). New York, State University of New York Press, 1990.

Taberî. *The History of Al-Tabarî (Ta’rikh al-rusul wa’l muluk) The Conquest of Arabia*, X, (Trs: Freed M. Donner). X, New York, State University of New York Press, 1993.

Taberî. Muhammed, *The History of al-Tabari (Ta’rikh al-Rusul wa’l mulûk)*, Volume: 35-37, (Translated and Annotated by: David Waines). New York, State University of New York Press, 1993.

Tackerimi, Celal. *Saffâriler Tarihi*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Ankara, Ankara Üniversitesi Dil-Tarih ve Coğrafya Fakültesi, 1971.

Tanyeri, Yücel. *Göktürk Yazısı ve Orhun Türkçesi*, İstanbul, Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, 2011.

Târîh-i Sîstân. (Neşr. Muhammed Tekî Behar (Melik el-Şûera), Tahran, İntişârat-i Mu’în, 1381.

Taşdöner, Özcan Kevser. “Augustus Dönemi’nde Armenia: Roma-Parth Hâkimiyet Mücadelesi”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, Adıyaman, 2014.

Taşdöner, Özcan Kevser. “Kök Türk Devletimizin Kuruluşunun 1450. Yılı”, *Türkçü Dergisi*, Ankara, 2002, 17-18.

Taşdöner, Özcan Kevser. “Kök Türk Yazıtları 2001 Çalışmaları”, *Türk Kültür Dergisi*, İstanbul, 2002, 417-424.

Taşgıl, Ahmet. “Me’mûnîler”, *İslâm Ansiklopedisi*, (XXXIX-105). Ankara, TDV Yayınları, 1977.

Taşgıl, Ahmet. “Türkistan”, *İslâm Ansiklopedisi*, (XLI, 556-560). İstanbul, TDV Yayınları, 2012.

Taşgıl, Ahmet. *Bilge Kağan’ın Vasiyeti*, İstanbul, Tura Yayınları, 1996.

Taşgıl, Ahmet. *Gök- Türkler I*, Ankara, TTK Yayınları, 2012.

Taşgıl, Ahmet. *Gök- Türkler II*, Ankara, TTK Yayınları, 2012.

Taşgıl, Ahmet. *Gök- Türkler III*, Ankara, TTK Yayınları, 2012.

Taşgıl, Ahmet. *Gök- Türkler I-II-III*, Ankara, TTK Yayınları, 2012.

Taşgıl, Ahmet. *Türk Model Devleti Göktürkler*, İstanbul, Bilge Kültür Sanat Yayınları, 2017.

Taşgıl, Ahmet. *Çin Kaynaklarına Göre Eski Türk Boyları*, Ankara, TTK Yayınları, 2017.

Taşgıl, Ahmet. *Bozkırın Kağanlıkları*, İstanbul, Kronik Kitapevi, 2018.

Taşgıl, Ahmet. *Eski Türk Boyları*, İstanbul, Bilge Kültür Sanat Yayınları, 2019.

Taşgıl, Ahmet. *Ergenekon’dan Kağanlığa*, İstanbul, Bilge Kültür Sanat Yayınları, 2016.

Taşgıl, Ahmet. *Kök Tengri’nin Çocukları*, İstanbul, Bilge Kültür Sanat Yayınları, 2019.

Taşgıl, Ahmet. “Kapgan Kağan”, IV, *Bellekten*, İstanbul, 2019, 218.

Taşgıl, Ahmet. “Göktürklerin Sonu ve Belgeleri”, IV, *Bellekten*, İstanbul, 1999, 236.

Taşgıl, Ahmet. “Göktürklerde İnsani Değerler ve İnsan Hakları”, İstanbul, *Türk Kültürüne Hizmet Vakfı*, 1999, 93-116.

Taşgıl, Ahmet. “Göktürkler”, II, *Türkler*, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, 2002, 15-48.

Taşgıl, Ahmet. “Göktürkler”, I, *Genel Türk Tarihi*, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, 2002, 653-710.

- Taşağıl, Ahmet. “Kiş”, *İslâm Ansiklopedisi*, (XXV-413). İstanbul, TDV Yayınları, 2002.
- Tefazzülî, Ahmed. “Enûşirvân”, *İslâm Ansiklopedisi*, (XI, 255-256). İstanbul, TDV Yayınları, 1995.
- Togan, Zeki Velidi. *Umumi Türk Tarihine Giriş*, İstanbul, Enderun Kitapevi Yayınları, 1970.
- Tekinoğlu, Hüseyin. *Göktürkler*, İstanbul, Kamer Yayınları, 2019.
- Terzioğlu, Ahmet Haldun. *Göktürkler*, Ankara, Panama Yayıncılık, 2014.
- Terzioğlu, Ahmet Haldun. *Alp Urungu*, Ankara, Panama Yayıncılık, 2015.
- Terzioğlu, Ahmet Haldun. *Kür Şad*, Ankara, Panama Yayıncılık, 2014.
- Tekin, Talat. *Tunyukuk Yazıtı*, İstanbul, Simurg Yayınları, 1994.
- Temizkan, Meltem. “Seleukos Kralları Tarafından Kurulan Krali Merkez Antiokheia ve Yakın Çevresindeki Antiokheia Kentlerine Genel Bir Bakış”, *Uluslararası Eskiçağ Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 1 (1), Samsun, 2019, 35-52.
- Tezcan, Mehmet. “İpek Yolu’nun İran Güzergâhı ve İpek Yolu Ticaretine İran Engelleme”, *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 1(3), Ankara, 2007, 96-123.
- Tunç, Mesut. *Saffârî Devleti (861-1003)*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Edirne: Trakya Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, Edirne, 2017.
- Turan, Osman. *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti*, İstanbul, Ötüken Yayınları, 1969.
- Üçok, Bahriye. *İslâm Tarihi Emevîler Abbasîler*, Ankara, Ankara Üniversitesi/İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1968.
- Uslu, Recep. “Herat”, *İslâm Ansiklopedisi*, (XVII, 215-218). İstanbul, TDV Yayınları, 1988.
- Uslu, Recep. “Cündişâpûr”, *İslâm Ansiklopedisi*, (VIII, 117-118). İstanbul, TDV Yayınları, 1993.
- Uslu, Recep. *Hicrî I-II. Yüzyıllarda Horasan Tarihi*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi). İstanbul, İstanbul Uludağ Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1997.
- Usta, Aydın. “Sâmânîler”, *İslâm Ansiklopedisi*, (XXXVI, 64-68). İstanbul, TDV Yayınları, 2019.

Usta, Aydın. *(Türkler ve İslâmiyet (İlk Müslüman Türk Devleti: Sâmânîler)*, İstanbul, Yeditepe Yayınları, 2018.

Usta, Aydın. “Sâlâr”, *İslâm Ansiklopedisi*, (II, 452-453). Ankara, TDV Yayınları, 2019.

Usta, Aydın. *Şamanizm’den Müslümanlığa Türklerin İslâmlaşma Serüveni Sâmânîler*, İstanbul, Yeditepe Yayınları, 2007.

Utbî, Ebü’n-Nasr Muhammed b. Abdülcabbâr. *El-Yemînî fî Şerh-ı Ahbâru’s-Sultân Yemînü’l-Devle ve Emînü’l-Mille Mahmud el-Ğaznevî*, (Şerh ve Tah. İhsan Zünnûn es-Samirî). Beyrut, Daruttalîâtü’t-Tabâat ve’n-Neşr, 2004.

Utbî. *The Kitab-ı Yamını*, (Farsçadan İngilizceye Çev. James Reynolds). London, Ex Oriente Lux, 1858.

Vahapzade Bahtiyar. *Özümüzü Kesen Kılıç: Göktürkler*, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları, 1988.

Wellhausen, Julius. *İslâmiyetin İlk Devrinde Dini-Siyasi Muhalefet Partileri*, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 2000.

Yakubowski, A. Y. (*Gazneli Mahmud Devri*, XII, XIII, (Çev. A. Caferoğlu). Ankara, Ülkü Halkevleri Mecmuası, 1939.

Yazıcı, Nesimi. *İlk Türk-İslâm Devletleri Tarihi*, Ankara, Ankara Üniversitesi/İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1992.

Yazıcı, Nesimi. *İlk Türk-İslâm Devletleri Tarihi*, Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2014.

Yazıcı, Tahsin. “Belh”, *İslâm Ansiklopedisi*, (V, 410-411). İstanbul, TDV Yayınları, 1992.

Yazıcı, Tahsin. “Cûzcân”, *İslâm Ansiklopedisi*, (VIII, 96-97). İstanbul, TDV Yayınları, 1993.

Yazıcı, Tahsin. “Bel’amî”, *İslâm Ansiklopedisi*, (V-390). İstanbul, TDV Yayınları, 1992.

Yazıcı, Tahsin. “Büst”, *İslâm Ansiklopedisi*, (VI-495). İstanbul, TDV Yayınları, 1992.

Yazıcı, Tahsin. “Hemedan”, *İslâm Ansiklopedisi*, (XVII, 183-185). İstanbul, TDV Yayınları, 1991.

Yıldırım, Kürşat. *Hun Tarihi*, İstanbul Üniversitesi Açık Öğretim Fakültesi, İstanbul, 2017.

Yılmaz, Cumu Ali. *Büyük İskender’in Hayatı ve Faaliyetleri*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Elazığ, Elazığ Fırat Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2016.

Yılmaz, Cuma. Ali.- Ayarığ, İsmail. “Pers İmparatorluğunun Çöküşü”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 1 (30), Elazığ, 2020, 413-427.

Yıldız, Hakkı Dursun. *İslâmiyet ve Türkler*, İstanbul, Kamer Yayınları, 2000.

Yıldız, Hakkı Dursun. “Bermekiler”, *İslâm Ansiklopedisi*, (V, 517-520). İstanbul, TDV Yayınları, 1992.

Yıldız, Hakkı Dursun. “Ebû Müslim-i Horasânî”, *İslâm Ansiklopedisi*, (X, 197-199). İstanbul, TDV Yayınları, 1994.

Yıldız, Hakkı Dursun. “Abbâsîler”, *İslâm Ansiklopedisi*, (I, 31-48). İstanbul, TDV Yayınları, 1988.

Yıldız, Hakkı Dursun. “Bâbek”, *İslâm Ansiklopedisi*, (IV, 376-377). İstanbul, TDV Yayınları, 1991.

Yılmaz, Saim. “Halife Mu’tazîd Döneminde (279-289/892-902) Abbâsi-Saffârî İlişkileri”, *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 9, Sakarya, 1999, 250.

Yılmaz, Saim. *Muta’zîd ve Müktefi Döneminde (279-295/829-908) Abbâsîler*, İstanbul, Kayihan Yayınları, 2006.

Yiğit, İsmail. “Osman”, *İslâm Ansiklopedisi*, (XXXIII, 438-443). İstanbul, TDV Yayınları, 2007.

Yürekli, Tülay. *Sâmânîler*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ankara, Ankara Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2002.

Zeki, İzzetullah. “Abbâsîlerin Horasan Politikası: Valiler Dönemi (750-821).” *Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi/İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1 (1), Burdur, 2021, 150.

Zeki, İzzetullah. “Garcistân Beyleri: Şâr Ailesi”, *Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi/İlahiyat Fakültesi, USAD*, 15, Burdur, 2021, 127-136.

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler

Soyadı, Adı: Ogat, Sümeyye

Uyruğu: T.C.

ORCID: 0009-0006-2858-4900

Eğitim

Derece	Eğitim Birimi	Mezuniyet Tarihi
Yüksek Lisans	Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi/Tarih Bölümü	2023
Lisans	Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi/Tarih Bölümü	2020

İş Deneyimi

Yıl	Yer	Görev
2022	Van Kurşun Kalem Dershanesi	Halkla İlişkiler Müdürü

Yabancı Dil

İngilizce

VAN YÜZÜNCÜ YIL ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

LİSANSÜSTÜ TEZ ORJİNALLİK RAPORU

Tez Başlığı / Konusu:

26/04/2023

Gaznelilerin Çöküşüne Kadar Belh

Yukarıda başlığı/konusu belirlenen tez çalışmamın Kapak sayfası, Giriş, Ana bölümler ve Sonuç bölümlerinden oluşan toplam 100 sayfalık kısmına ilişkin, 26/04/2023 tarihinde şahsım/tez danışmanım tarafından Turnitin intihal tespit programından aşağıda belirtilen filtreleme uygulanarak alınmış olan orijinallik raporuna göre, tezimin benzerlik oranı % 13 (Yüzde onüç)'tür

Uygulanan Filtreler Aşağıda Verilmiştir:

- Kabul ve onay sayfası hariç,
- Teşekkür hariç,
- İçindekiler hariç,
- Simge ve kısaltmalar hariç,
- Gereç ve yöntemler hariç,
- Kaynakça hariç,
- Alıntılar hariç,
- Tezden çıkan yayınlar hariç,
- 7 kelimeden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç (Limit match size to 7 words)

Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Lisansüstü Tez Orijinallik Raporu Alınması ve Kullanılmasına İlişkin Yönergeyi İnceledim ve bu yönergede belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tez çalışmamın herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini bilgilerinize arz ederim.

26/04/2023
Sümeyye OGAT

Adı Soyadı: Sümeyye OGAT

Öğrenci No: 20920006038

Anabilim Dalı: Tarih

Programı : Orta Çağ Tarihi

Statüsü : Y. Lisans ☐ Doktora ☐

DANIŞMAN
Abdullah DUMAN

26/04/2023

ENSTİTÜ ONAYI
UYGUNDUR

26/04/2023

Prof. Dr. Bekir KOCLAR